

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ЄДИНЬО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 12 (213), December, 1965, Vol. XVIII.

Головний редактор Григорій Драбат
Заступник — Володимир Богданюк

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1965 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	450 пезів	250 пезів	125 пезів	45 пезів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12 (213)

ГРУДЕНЬ, 1965

Річник XVIII (XII)

З М І С Т XII-ої К Н И Ж К И

Зіновій Карбович: НОВА ГЕНЕРАЦІЯ МОСКОВСЬКИХ ВАТАЖКІВ	1283
Проф. Володимир Шаян: В БЕЗОДНІ ЯНИЧАРСЬКОЇ ГАНЬВИ ...	1286
Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (продовження, 11) ...	1291
Д-р Микола Аркас: МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ АРКАС — МІЙ НЕЗАБУТНІЙ БАТЬКО ...	1304
Д-р Олекса Воропай: ЯСИР — Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі (продовження, 2) ...	1325
В. Сім'яничів: КОЗАЧКИ, ВАГРИНІВЦІ, ЛІТИН (Новелі) ...	1339
О. Рань: НАПИС НА ОБЛИЧЧІ ...	1344

Поезії

Ігор Шанковський: НА ЩОГЛІ, ЗНАЙОМСТВО, ОРЛИ, РОЗПИСАЛА ЗОЛОТИСТА ОСІНЬ, ЧОРНІ ШКІРЯНКИ, МЕЛАНХОЛІЧНА НІЧ — 1320-1324.

Із звичаїв нашого народу

М. П. Крилик: »БЕРЕЗА« ... 1349

Критичні огляди

П. Боголюб: ПРО ДЕЯКІ НЕЯСНОСТІ ...	1352
Проф. Володимир Шаян: ПОВІСТЬ ПРО ГЕРОЇВ ...	1356
Д-р Роман В. Кузар: ЗМАРНОВАНИЙ ТРУД, ЗАВЕДЕНІ НАДІЇ ...	1360
Софія Наумович: В'їзд У. САМЧУКА ... ДО КИЄВА ...	1364
Журба Г. К.: ТРИРІЧЧЯ ЮНАЦЬКОГО ЖУРНАЛУ »КРИЛАТІ«	1367
Борис Антоненко-Давидович: СЛОВО РІДНЕ (Мова про мову) ...	1371

Хроніка і нотатки

— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка) ...	1378
— В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ (Нотатки) ...	1380

В калейдоскопі світу

О. Г.: ІСТОРИЧНІ ОСОБИ-»ДВІЙНИКИ« ...	1383
— ЯК ЗАГИНУЛИ ДИНОСАВРИ? ...	1385
— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« ЗА 1965 РІК ...	1387
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« — внутрішня обкладинка.	

ВИДАЄ »УКРАЇНЬСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

З. КАРБОВИЧ

НОВА ГЕНЕРАЦІЯ МОСКОВСЬКИХ ВАТАЖКІВ

Кожний пильний спостерігач розвитку подій в СРСР бачить, що влада теперішньої московської імперії послідовно переходить до рук нової генерації, яка народилася під час большевицької революції, а представником якої можна вважати Шелєпіна.

Ця генерація фанатична, месіянстична, що вірить передусім у «російську націю» і в її «післанництво». Вона і є носієм «Третього Риму», себто світової московської імперії під знаменем Леніна. Вона думає не про коекзистенцію, як про засіб проти термоядерної війни, а про те, як систематично різними способами і засобами розширювати кордони своєї імперії, просуватися в глибину ще вільного світу, здійснювати свої загарбницькі імперіялістичні пляни.

Знову вертається доба чекістів-кагебістів. Реабілітується старих чекістів, прославляється ката Дзержинського, висувається на старий п'єдесталь чекістів-кагебістів, друкуються статті, оповідання, спогади тощо про їхнє «геройство». Наприклад, шеф КГБ в УРСР Нікітченко в «Радянській Україні» (з 19 червня ц. р.) надрукував велику статтю про заслуги чекістів для закріплення советської влади, зазначаючи, що й сьогодні чекісти пенетрують усе життя, керують культурною творчістю, господарською діяльністю, адміністрацією, наглядають над літературою і мистецтвом, пильнують, щоб усе служило советській владі.

Як відомо, зненавиджена таємна московсько-большевицька політична поліція постійно змінювала свою назву, щоб відвернути від себе ненависть народу і витворити враження, що все йде до кращого. Так зненавиджена ВЧК-а змінила свою назву на ГПУ, а ГПУ — на НКВД. Зміни назв продовжувалися — НКГБ, КГБ, МВД, МГБ... Але зі зміною назви цієї московсько-большевицької терористичної політичної поліції не змінювалася її суть. Коли зліквідовано Берію та обмежено функції і компетенції КГБ, стало ясно, що сила режиму послаблюється. Ось тому негайно реабілітовано ВЧК-а, ленінську формацію політичного терору.

Отже — поворот до Леніна, до Дзержинського. Головна мета: з допомогою нової хвилі терору КГБ опанувати розбурхане плесо боротьби народів (особливо їх молоді) за волю і державність. Для цього треба було ідеологічно й політично реабілітувати органи політичного терору. ГПУ-НКВД-МВД були «творами» Сталіна, мовляв, творами «безправ'я», отже треба вертатися до майстра Леніна і його меча — ката Дзержинського. Новий обман і глум. Ще вчора зненавиджена ВЧК-а, сьогодні стає прикладом «революційної справедливості і конструктивної сили в державі».

Виразно зарисовуються такі аспекти плану теперішніх московських можновладців:

Перший аспект — зміцнити терор, щоб втримати імперію принаймні ще якийсь час. Для цього необхідно реабілітувати сплямовану «зрадою» Берії і злочинами Сталіна таємну політичну поліцію, пригадати про неперевершений апарат терору «великого Леніна» і «аскетичного» Робесп'єра імперії — Дзержинського, тричі проклятого поневоленими народами. Звідси і гльорифікація ВЧК-а.

Другий аспект — колишній шеф КГБ, Шелепін, послідовно прямує до того, щоб перебрати в свої руки імперію. «Ідеологічно» і «політично» йому промоцуються шлях реабілітацією апарату терору, нав'язуючи до первовзору цього апарату — ВЧК-а. Вже тепер рідко вживається назви кагебісти, а радше чекісти.

Третій аспект: нова московська генерація — сорокрічники (Шелепінові — 47 років) і п'ятдесятирічники — закономірно змінює перестарілу, втомлену, вже миршаву генерацію сімдесятирічників, що після своїх кривавих злочинів вичерпалася, не має ні динаміки, ні розмаху. Оця зміна генерації, зміна московської провідної верстви — відбувається на наших очах. Для панування над поневоленими народами вже не вистачає сама ідея комунізму-інтернаціоналізму, в якій розчарувалися навіть деякі запроданці з-поміж неросійських народів. Терор знову стає основним засобом Москви для панування над поневоленими націями. Нова провідна московсько-большевицька верства мобілізує саму московську націю, розпалює її шовінізм новими візіями загарбництва, новим національно-московським месіанізмом. Щоб запрягти поневолені народи до цього московського месіаністичного воза, зміцнює політичний терор. І саме це є основою свідомості москалів, що реабілітація ВЧК-а — єдиний засіб для рятуння їхньої імперії.

Четвертий аспект — у внутрішній політиці нова московська провідна верства намагається ще з більшою силою накинати уярмленим націям московський спосіб життя. А щоб приховати від світу розвиток внутрішніх подій в імперії, вона мусить проявити більше активності на зовнішньому відтинку. Отже, треба рахуватися з тим, що нова московсько-большевицька панівна верства буде ще більш агресивна і використовуватиме всі дотеперішні й нові методи та засоби для penetрації вільного світу, напр., периферійні війни, громадські й класові заворушення і т. п. Декларативна політика т. зв. мирної коекзистенції буде супроводитися розширюванням етапного завоювання поодиноких країн вільного світу.

Це буде лінія політики Шелепіна, який у теперішньому переходовому етапі систематично, але обережно, щоб не викликати великого зрушення, підготовляється до того, щоб перебрати в свої руки владу. І дивно, що США тільки пасивно приглядаються тим процесам в ССРСР, не висувають жодної нової політичної концепції, яка б здемаскувала цю т. зв. політику мирної коекзистенції, як московський обман. До речі, тої мирної коекзистенції і не було, бо Москва використовувала її не тільки для поширення сфери своїх впливів шляхом ідеологічної penetрації, а й для диверсійно-збройного завоювання різних країн (напр., Куба).

Для комплексу засобів демаскування Москви і освідомлювання публічної opinіi треба зарахувати і вбивства Москви, а саме замордування С. Бандери, провідника ОУН, і Р. Ребета; за ці морди несе безпосередню відповідальність організатор і наказодавець — Шелепін, тодішній шеф КГБ. Найвищий суд Федеральної Німецької Республіки виразно ствердив, що безпосереднім убивцею Бандери і Ребета був Шелепін. Не безпідставне й твердження, що вбивство президента США Кеннеді є також ділом рук комуністичних змовників, вислужників Москви.

Згадані злочини Москви, зокрема вбивство С. Бандери і Л. Ребета на її безсумнівний наказ, підтверджені судовими документаціями. Справу московських вбивств розглядав і Підкомітет внутрішньої безпеки Сенату США. Публічне переслухання свідків і оприлюднення фактів сенатом США можуть допомогти здемаскувати перед світовою opinією кремлівського злочинця Шелепіна, ката народів, що тепер посягає і по владу в ССРСР. Доцільно висунути цю справу і в Раді Безпеки Об'єднаних Націй, бо вбивства на наказ уряду ССРСР на території іншої суверенної держави, в цім випадку на території Зах. Німеччини, є порушенням суверенних прав даної держави, топтанням прав людини і народів. Іншими словами, тут іде про такі злочинні акти, які безпосередньо загрожують світовому мирові й повинні бути розглянені Радою Безпеки ОН. Ця справа повинна бути й предметом розгляду Комісії при ОН для питань колоніялізму, бо С. Бандеру Москва вбила як провідника українського визвольного руху, як борця проти московського колоніялізму. Отже, коли згадана Комісія розглядає питання англійського чи бельгійського колоніялізму, який, до речі, вже не існує, то чому не розгляне питання московського колоніялізму, що не тільки існує далі, винищує цілі поневолені народи, а й стає загрозою для цілого вільного світу? Коли Рада Безпеки ОН розглядала справу вбивства Люмумби чи схоплення масового вбивці жидів Айхмана (на домагання Аргентини, на території якої жиди схопили Айхмана, чим порушили її суверенітет), то чому Рада Безпеки не розгляне справи вбивств борців за волю своєї нації, виконаних на доручення уряду ССРСР на території чужої держави — Німеччини? Це не тільки порушення урядом ССРСР суверенітету іншої нації, а й пряма загроза світовому мирові. І дивно, що ні уряд Німеччини, ні уряди інших союзних держав, хоч би США чи Канади, не оскаржили уряду ССРСР перед Гагським трибуналом, бо згадані держави, як члени НАТО, зобов'язані договором взаємно допомагати одні одним і боронити суверенітет своїх країн.

Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб викрити на міжнародному форумі всі злочини Москви, її пляни і мету, щоб своєчасно здемаскувати кривавого злочинця Шелепіна, ще перед тим, як він захопить у свої руки владу. Світ мусить знати наперед, що його чекає, коли ватажком московсько-большевицької імперії стане гангстер Шелепін із своїми спільниками.

По трупі С. Бандери кат Шелепін іде до влади. Він має і підтримку нової генерації московських ватажків, для яких смерть Бандери мала значно більше значення, ніж компромітація перед світом їх головного ватажка — Шелепіна. Для рятування московської імперії вони готові платити і найбільшу ціну.

Проф. Володимир ШАЯН

З БЕЗОДНІ ЯНИЧАРСЬКОЇ ГАНЬБИ

»О, наша історія не шкодувала уроків ганьби й безчестя для запроданців у жупанах. Ще відколи Мазепа — безхребетний лакуза шведського монарха — «прославив» на віки-вічні поріддя блюдолизів-перевертнів, утікаючи з-під Полтави в схованку до турецьких яничарів, — ще відтоді тягнеться ланцюг їхніх авантюристичних вилазок і скандальних провалів«.

Ось таку «вилазку» читаємо в журналі, що зветься по-блюзнірськи «Україна» (ч. 43, 24 жовтня, 1945), в статті правдивого перевертня Д. Цмокаленка п. з. «Недобиті женяться».

»Поріддя блюдолизів-перевертнів« у Цмокаленка — це ті десятки тисяч козаків, що разом із Мазепою повстали проти московського царя в обороні незалежності України. Це лицарі-оборонці України і її прав, згідно з історичною правдою. А сьогодні це «поріддя», що від Мазепи виводиться, зветься у згаданого автора — «поріддям мазепинсько-петлюрівсько-бандерівським».

Саме цьому «поріддю» присвячений двосторінковий памфлет Цмокаленка, що, мабуть, неперевершений у пребагатій лексиці лайливого «мистецтва». Подамо ще з дві цитати з цього «бішенства» для розваги (але й науки, як виявиться) наших читачів.

Цмокаленко просто шаліє з радости, що старше покоління цього «диявольського поріддя» природним порядком відмирає:

»Щезають, неблаганно гинуть у наймах у диявола запроданці, давно забуті народом. Гублять свої немоцні кості біля підворіть хазяїв-чужинців. Синіють від злоби та негоди попід тинню незатишних вулиць. Поповзом перетинають найглухіші роздоріжжя, силкуються обплутати заблуканих і непевних.

І навіть вороняччя сахається їхнього трупного смороду.

Давним-давно затоптані покидьки нью-йоркських стрітів, слизька гидь мюнхенських звалищ, отруйне зілля аргентинських пустищ, набридливі клієнти помийних ям біля чужих кухонь, — вся ота нечисть нещадно вимітається мітлою часу геть у прірву. І тільки колюче будяччя та чортополох густо пруть з неугідь, угноєних тією мертвеччиною«.

Ось який опис життя української еміграції на сторінках «радянської патріотичної преси», як наслідок контактів і «культурного обміну» з бригадою Колосової. Даремно приймали їх наші земляки в найкращих готелях, даремно показували їм свої модерні доми, свої «п'ять авт» наші американські чи канадські українці, даремно показували їм наймодерніше

устаткування своїх домів із центральним ogrіванням і »біжучою теплою водою«.

Даремно висилають наші земляки великі пакунки в Україну, щоб допомогти рідним братам-колгоспникам, що заробляють двадцять карбованців на місяць, половину того, що коштує висланий пакунок.

І все це даремне. За найновішими інформаціями, що їх отримали »письменники України« від бригади Колосової, ми (на еміграції) живимось з »помийних ям біля чужих кухонь« та ще добуваємо з цих »ям« гроші на пакунки, отих, пересічно, 30 фунтів за один пакунок (біля 6000 золотих у Польщі чи 70 карбованців в ССРСР).

Прихильники горезвісного »культобміну« (себто культобману) кажуть, що — мовляв — бідні »советські письменники« не знають, не мають навіть уявлення про наш добробут на еміграції. Ось ми, мовляв, покажемо їм і вони самі переконаються, як живе простий робітник на еміграції. Бачимо, як »переконалися«. Не один цмокаленко міг би запитати Колосової чи Баша (які, як виявилось, є »сестрою і братом« для брата Волинняка), як виглядає правдиве життя української еміграції. Мабуть, і питали, у висліді цієї »правди« маємо такий архітвір лайливого мистецтва в журналі, що зветься сангіментально »Україна«.

Але ж наші брати в Україні добре знають, що не ради добробуту ми опинилися тут, на чужині.

І не ради власного добробуту підняв був Мазепа повстання за волю України. Хто ж повірив би »цмокаленкам«, що за »шматок гнилої ковбаси« від шведського короля Мазепи виступив проти московського царя? Адже Мазепі московський цар пропонував таки довжелезний »шмат гнилої ковбаси«, та й ще відра горілки, що її так люблять яничари. Невже забавлюся Мазепі, замість »царської ковбаси«, шведських »солоних оселедців«? У Цмокаленка теж не миші в голові, він знає, що бреше, що його наклепи сміху варті, але як вірний московський яничар із крові й кости — він »старається«. А його московський пан тішитися, як дурний хахол лає все своє і обплывує. Він велів йому й проклонати Мазепу.

Отож усі наші »злочини« почалися ще з часів... Мазепи. Тому й лайку проти нас треба починати від прокльонів на самого гетьмана Мазепу.

Погана це тема і неприємне діло заглядати в смердючу калабану душі яничара, але ж треба, як лікареві лянцетою чиряк розрізати, і в цю калабану заглянути. Були в нас і такі (вони ще й тепер не затихли), що обурювалися, коли ми різних цмокаленків назвали »яничарами«. Як же ж так, це ж, мовляв, образа для »наших братів«, себто для »радянських патріотів«.

Прочитайте ж добре згадані цитати про Мазепу і скажіть: яничари цмокаленки, чи ні?!

Проклинання Мазепи не є нічим новим в історії Московії. Але може не всі з молодшого покоління знають, як ця анатема виглядала.

Кожної Великої п'ятниці в цареславських церквах України відбувалося »Богослуження«. Юрби цареславських »батюшків-попів« виголошували

довгі прокльони, за встановленим текстом, проклинаючи «зрадника Мазепу». На закінчення цієї «чорної меси» співали хором безліч разів: «Анатома! Анатома!», себто — «Прокляття! Прокляття!» Потім обертали вниз світлом чорні свічі, щоб цією чорною магією пошкодити душі покійного Мазепи й у загробному житті.

Так виглядала чорна магія прокляття Мазепи за царських часів. Сьогодні ця блюзнірська церемонія трохи змінилася, менше обрядів, а натомість ще більше брудної лайки.

Чи треба ще інших доказів, що яничари таки існують?

Московський цар-«християнин», замість молитися за спасіння усіх душ і визволення їх із пекла, по-блюзнірськи богохульними устами проклинав Мазепу й на другому світі, караючи його як «зрадника царя і атечства».

Може б сьогодні Москва вже й забула Мазепу, якби не те, що «поріддя» Мазепи живе ще далі в Україні, розростається в безсмертне «мазепинсько-петлюрівсько-бандерівське поріддя». Тому й доручено яничарам проклинати всіх за порядком, до самого кореня.

Чи треба ще далі доказувати, що яничари таки існують?

Коли яничарам-цмокаленкам забракло «патетичного» вислову, Москва пригадала їм про царські прокльони і «мазепинсько-петлюрівсько-бандерівське поріддя». Не забули й про «диявола», хоч згідно з «вченням» Маркса, «диявол» не існує. Але в пароксизмі оскаженіlosti московським яничарам придалося і таке біблійне слово для комплектного словника лайки марксиста-ленінця.

Ось вам і «суверенна Україна» чи «державна нація», як дехто пропонує трактувати поневолену Україну. Могло б здаватися, що оборонця суверенности України, Мазепу, будуть сучасні носії «суверенности», діячі культури», прославляти. Та даремні такі сподівання, і далі зобов'язує царська традиція ще з часів Петра I і Катерини.

Кинув Петро I анатему на Мазепу, проклинала Мазепу Катерина, проклинають його і далі червоні московські ватажки. Петро й Катерина, що зруйнували Січ Запорізьку — отой відомий осередок «запроданців у жупанах» — найбільші авторитети і для сучасних московських «пролетарських» царків і їхніх яничарів. Мазепа, а з ним і ми всі, на службі в «диявола», а послав нас туди ще цар Петро... Дивуємося, чому Малишко не написав ще «поєми» на прославлення царя Петра і цариці Катерини. А може, й написав, бо не знаємо докладно цілої його творчости. Прославляючи Сталіна й Хрущова, міг і про Петра й Катерину згадати.

Дивне лише те, що Москва ще досі не відважилася кинути анатему на Шевченка. Адже це він, Шевченко, найзавзятіше ляв Петра й Катерину, всіх царів та яничарів — «грязь Москви».

Для пригадки подамо, як характеризували Катерину кирило-методіївські братчики, а в тому числі й Шевченко, у своїй програмі, яку вони були назвали «Закон Божий»:

»91. А німка цариця Катерина, к... всесвітня, безбожниця, убійця мужа свого, встанне доконала козацтво і волю, бо — одобривши тих, которі

були в Україні старшими — наділила їх панством і землями, надавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панами, а других невольниками.

92. І пропала Україна. Але так здається» («Книги Битія українського народу», Авґсбург, 1947, стор. 22).

Читачі пробачать кирило-методіївцям за дуже міцне слово про Катерину, бо у священному обуренні проти Катерини вони не могли вжити слабшого слова.

Як же ж яничари можуть хвалитися, що шанують Шевченка, коли проклинають Мазепу? Шевченко засудив навіть оту дівчину, що напоїла коня Петрові, коли він їхав руйнувати Батурин, столицю Мазепи. Ох яничари-недолюдки, чи знаєте ви, як ляв би вас Шевченко, вас, що допомагаєте «катам панувати», вас — «грязь Москви»?!

Тепер, як і за Катерини, Москва зробила одних яничарами, а інших невольниками — колгоспними рабами, і з допомогою новітнього яничарства панує над Україною.

Саме тому й демаскуємо яничарів. А наука з цього така, що одночасно з боротьбою з окупантами України треба вести боротьбу і з власними яничарами, як в Україні, так і за кордоном, бо яничарство — найбільше лихо.

Скажемо виразно, що ганебна спадщина яничарства є найосновнішою перешкодою в боротьбі за визволення України. Тому Шевченко хотів «ножем обоюдим» розрізати гниле серце раба, щоб вицідити сукровату кров і налити туди чистої, козацької крові.

Москва шаліє, з цілого закордонного українства виділює «мазепинсько-петлюрівсько-бандерівське поріддя», проклинає його устами своїх яничарів по обидвох боках залізної заслони. Яничари маячать у вірній службі «матушці-Россеї», репетують, лають «мазепинське поріддя» — бандерівців:

«І вони відробляють той малокалорійний харч: виступають із войовничими заявами, виконують шпигунські доручення, брешуть на велелюдних перехрестях, баламутять давно обдурених землячків на чужині, витанцювують ядерний твіст під «флюяру» паліїв нової війни, б'ють у барабани реваншизму. І водночас вискиглюють собі у своїх нових хазяїв... «національну державу». Бути має та держава, кажуть попихачі мілітаристів, таки на Україні...»

Завжди голодним московським яничарам тільки й сниться більший шматок «гнилої ковбаси» і «багатокалорійний харч».

Московським яничарам уже не треба національної чи самостійної держави. Їм досить московської «ковбаси» і «калорій», вони задовольняються «советською республікою», в якій панує кат української нації, москаль, з допомогою «вірних і рівноправних» яничарів «сестринної республіки»; мов біснுவаті, гавкають ще голосніше, щоб вдоволити свого пана:

«Як нам відомо таки з жовтоблакитної преси, в останні роки недобиті перестарілі «прусаки сходу» женяться масово і без упину. Тільки з

кожним із них іде до вінця одна і та ж наречена — відома в усьому світі кістлява карга з кошою».

На супровідній карикатурі до згаданого памфлету намальована смерть із кошою, що провадить до викопаної ями людину з тризубом на капелюсі. А поруч цієї ями — маленька могилка з каменем, на якому напис:

»Бандера«, і також тризуб

Ось так злорадіють безглузді яничари, що Москві вдалося вбити провідника українських націоналістів, якого так боявся «могутній Союз», себто — кремлівські царята або «чвірка» самодержців.

Не чекала Москва природної смерті С. Бандери, довгі роки організувала цей найбільш злочинний морд, такий грізний був для неї оцей найновіший наслідник Мазепи.

Даремно радіють цмокаленки, що старше покоління вимирає. Приходить нове покоління, ще краще політично й ідеологічно озброєне, бо «мазепинсько-петлюрівсько-бандерівське поріддя» безсмертне. Цмокаленки знають, що зближається час розплати, в безсилій лютості вони скаженіють, вивертають свою смердючу душу виродків людства, бо бачать себе вже в передсмертній агонії. А покищо, Москва наказує, цькує на нас яничарське плем'я цмокаленків...

Вже вийшла з друку і є в продажі книжка про процес Сташинського в Карльсруге під наголовком:

»МОСКОВСЬКІ ВБИВЦІ БАНДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ«

Велика збірка різних матеріалів, стенограми з процесу, не публіковані досі документи, голоси світової і української преси про вбивство і процес, перегляд протестаційних акцій і демонстрацій та інших документів.

Книжка надрукована на доброму бездеревному папері великого формату (17×24 сантиметрів), в твердій полотняній оправі з золотодруком, об'ємом на 703 сторінки друку та 24 сторінки ілюстрацій.

Цю книжку історичного значення повинна мати кожна українська установа і кожна патріотична родина.

Ціна книжки:

Австралія — 5 фунтів, Англія — 4 фунти, Канада — 12 доларів, Німеччина — 40 нм., США — 12 доларів, Франція — 50 фр. В інших країнах — рівновартість ціни в німецьких марках.

Замовлення просимо слати на адресу:

UKRAINISCHER VERLAG
8, München 8, Zeppelinstr. 67/I
West Deutschland.

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 11)

Мікенський період

Войовничий характер середньогелладської культури привів до концентрації багатства на материкку Греції, до повної урбанізації економії і адоптування технічних виробів Криту. Ця переміна стала можлива тоді, коли принци-воляки організувались у городські громади, де концентрувалось надбане багатство. Частина з тих нагромаджених багатств витрачалась на підтримку мінойських мистців і на стимулювання торгівлі. Городська революція виникла найперше в Мікенах, цитаделі, яка командувала головною артерією сполучень південного сходу з північним заходом.

Старе селище, засноване в старогелладські часи, стало столицею могутньої династії. Королі та їхні родини поховані, разом із їхнім багатством, у шістьох шахтових гробах в цитаделі. Кожен із цих глибоких гробів (ям), крім гробу ч. II, вміщав у собі декілька кістяків, похованих у випрямленій позиції у дерев'яних трунах. Стелі, вирізьблені низьким рельєфом із спіралевими взорами та сценами битв, свідчать про вживання у Греції бойових колісниць. Імпортована сюди мінойська кераміка показує, що найвчасніші гроби належать до періоду СМ III. Епоха шахтових гробів припадає на XVI стол. перед Христом. Тогочасне вирядження — наскрізь мінойське. Мікенський палац мав досить світла, подібно до Кнососького, удекорований фресками, виконаними мінойською технікою. Більшість зброї і орнаментів була, очевидно, продуктом мінойського виробництва. На фігурних документах бачимо чоловіка у мінойських штанях і жінку в мінойській спідниці. Мінойських печаток і, правдоподібно, мінойського письма вживали тоді для офіційних справ.

Культ богині-матері, як і на Криту, був зв'язаний із символами голуба, подвійної сокири, священної колони і рогів посвячення. Цей культ практикувався у Мікенах згідно з мінойським обрядом.

Майстри, вишколені в критських школах, виробляли предмети для вжитку в Мікенах, хоч частина їх, згідно з розпорядженням місцевого короля, була продукована в самих Мікенах.

З другого боку, войовничий характер старомікенської цивілізації, виявлений у фортифікаціях городу, в багатстві зброї та в популярності бойових сцен у мистецтві, видається чужим для

мінойського духу. Мікенські королі носили бороди, а мінойці взагалі голили своє обличчя.

Шахові гроби є частиною гелладського цвинтаря. Між ними згаданий гріб ч. II являється справжньою »мінійською« цистою. В тих гробах, крім критських імпортованих речей, знайдено і гелладські, мінійські та матовомальовані вази. Знайдено і випрямлювач для стріл (гріб ч. VI), і материковий спис (гріб ч. IV), поруч мінойських списів і рапірів. А кинжал з круглою п'яткою та галябарда з гробу ч. VI (можливо, що й шолом із кабанячих іклів), хоч і льокальної продукції, проте властиві західній і центральноєвропейській зброї, а не Егейщині. Бурштинові наміста з гробу ч. VI — безсумнівний імпорт із півночі. Інші орнаменти можуть бути анатолійськими. Золоті рурки, закінчені з обидвох кінців подвійними спіралями, знайдені й у скарбах Трої II, в королівській могилі в Аляка Гуюк та в Браку⁵⁵ (з 2300-2100 років до Христа), а також у північній Сирії, в гробі Марі⁵⁶ (з XIV стол. до Христа).

Чи ця династія, що концентрувала могутність і багатства в Мікенах, складалася з мінойських принців, які заснували для себе королівство на материку? А чи були це радше гелладські начальники, що торгівлею чи грабунком забезпечили себе мінойськими вигодами, заманили чи примусили критських мистців, урядників і священників осісти при їхньому дворі? На це питання не маємо однозначної відповіді. Перший погляд підтримує своїм авторитетом Івенс, підтверджує його і Пендлбері. Другий погляд заступають Блеген, Каро, Персон, Вейс та багато інших дослідників⁵⁷. Безспірними залишаються факти перенесення мінойських майстрів і технічного вирядження, пристосованого до гелладської економіки.

Між 1500 і 1400 роками перед Христом такий самий процес акультурації пройшов також в інших городах, які залишилися сільськими фортецями протягом старої мікенської епохи шахтових гробів. Тут знову ця зміна сполучається із появою ватажків у фортецях, що концентрували місцеве багатство, розбудовуючи продукцію секундарної індустрії і торгівлю. Це піднесення горродів прославлене й будовою гробів, подібних до уликів, званих — »тольос« (tholos).

Такі значніші могили були біля головних заток, що вели на південь, і вздовж торговельних шляхів⁵⁸. На східнім березі згадані середньомікенські могили (»тольоси«) виявлено на просторі, що тягнувся аж до затоки Вольо, а на заході — аж до Како-

⁵⁵) *Iraq*, IX, 1947, p. 171.

⁵⁶) *Syria*, XVIII, 1937, p. 83.

⁵⁷) Nilsson, *Homer & Mycaenae*, London, 1933, p. 71-82; Pendlebury, *Crete*, p. 225-230.

⁵⁸) G. Childe, *Dawn*, p. 76.

натос. Багатство могил на бурштин можна пояснити поширенням мікенської культури на захід; воно показує, що бурштин досягнув Грецію, поширюючись через Центральну Європу до Адріатика, бо бурштинові намиста мають такі самі форми, як і на просторі від Данії до Чехії.

В усякому разі, найбільші цінності згаданих гробів («тольосів») є або мінойського походження (напр., кубки з Вафейо і деякі мальовані вази в стилі ПМ Iб), або зроблені місцевими майстрами, що вийшли з мінойських шкіл. До того ж і збудовані в той час палати в Тірінсі й у Тебах мають написи мінойськими значками.

Хоч багато уряджень могли бути критськими, проте середньо-мікенські городи мають виразний материковий характер, навіть і самі Мікени. Так званий тольосовий гріб міг бути мінойською вигадкою, але на Криті в 1939 році знайдено лише один такий гріб з доби СМ, який можна уважати як зв'язок між оссуаріями РМ та материковими будовами. До гробів, що були побудовані з тесаного каменю, вів довгий коридор (вхід), т. зв. «дромос».

Знайдено кілька гробів викопаних у підніжжі природного горба, але більшість їх була на поверхні ґрунту або — як в Ірландії — на вершках горбів, покриті штучним кам'яним насипом, званим «саігн»⁵⁹, як на Евбеї. Подібність гробів-«тольосів» до могил у Західній Європі надто велика, щоб можна вважати її за випадкову, вона ще більша, коли взяти до уваги «скарбницю Атрея» в Мікенах, із додатком малої келії і виходу з уликової камери⁶⁰.

У більшості «тольосів» (Карокі, Діміні, Меніді, Торінос, Вафейо, Мессенський Пільос, Каконатос, Хальціс) виявлено кераміку з доби ПМ I і ПМ II. Інші «тольоси» належали, мабуть, до пізньо-мікенської доби. Досліджуючи дев'ять «тольосів» біля Мікен, що були знищені в античні часи, англійський археолог Вейс (Wace) виявив розиткові тодішні фази, від простіших типів пізньогелладської доби II до розкішно оздоблених (напр., т. зв. «Скарбниця Атрея») пізньогелладської доби III. Натомість Івенс вважає, що тут не було розитку, а була дегенерація, що «Скарбниця Атрея» була призначена для поховання короля, кості якого тимчасово складено в шахтовім гробі IV.

Проте в дуже багатому «тольосі», що зберігся біля Дендри, недалеко Мідеї, не виявлено кераміки старшої за пізньогеллад-

⁵⁹) Так Bodia (Messenia), Kakonatos, Heraeum, Patras, Vapheio, Menidi, Thorikos, Kapoki, vid. Valmin in *Corolla archaeologica Gustavo Adolpho dedicata*, Lund, 1932, 217 ff.

⁶⁰) «Кап-марки» — висічені ямки, були відзначені на каменях мегалітичних гробів на півночі й заході Європи, в Палестині й на Кавказі.

ську III, хоч знайдений тут золотий та срібний посуд був, здається, продуктом пізньомінойської першої доби⁶¹.

Впродовж пізньогелладської другої фази сільські громади існували поруч укріплених городів. Домашні виробники конкурували з індустріальними спеціалістами і середньогелладські традиції, що виявлялись у ганчарстві та в цистових похоронах, зберігалися далі. Але вже біля 1400 року перед Христом материк повністю прийняв мінойську техніку і критську індустріальну систему. Тоді почалася продукція трохи гіршого зняряддя, що задовольняло менш витончений смак мешканців материка, і критська індустрія ступнево поступалася перед місцевою. Озброєний власною індустрією материк узяв верх над Критом та знищив його політичну й господарську гегемонію в Егейщині⁶². Кносос пограбовано, континентальний мегарон заступив місце егейських палаців у Фестосі та Філякопі.

Мікенські городи були, мабуть, численніші та густіше заселені, ніж критські. Самий мікенський акропіль, не згадуючи укріплених пригородів, займав біля 11 акрів простору. В Асіне акропіль займав, приблизно, 9 акрів, у Гля — 4 акри, а в Копаїсі — 24 акри. Величезні цвинтарі біля кожного городу з викопаних камер-гробів є чималим доказовим матеріалом. Кожний гріб — нерегулярна камера, до якої провадив вузький вхід або «дромос» — був родинною гробницею. В деяких із тих гробниць знайдено до 27 кістяків. Хоч за кожним похованням вони були старанно запечатані, проте періодично їх відкривали, бо ними користувалося кілька генерацій. Наприклад, знайдені вази в похоронній камері в Мікенах належали до стилів ПГ II, ПГ IIIa і ПГ IIIb. А це є доказом, що камеру цю вживали для похоронів принаймні впродовж двох століть (1450-1250 роки перед Хр.). В тій же самій камері знайдені кістяки виявили і родинну подібність похованих. Така колективна похоронна практика, хоч як глибоко закорінена в Егейщині, а також на Криті в часи СМ, гостро контрастує з мінійським звичаєм і можна здогадуватися, що старогелладські звичаї ступнево уступали місце мінойським ритуалам.

Перенаселення городів примушувало шукати нових теренів для колонізації, розвиток індустрії вимагав нових ринків збуту. Мікенську кераміку та інші мікенські продукти експортовано великою кількістю до Трої, Палестини, Сирії, Єгипту, Сіцилії; мечі — до Болгарії і, мабуть, на Кавказ. На Егейських та Іонійських островах, а навіть біля прибережних трактів Македонії, поселялися мікенські торговці, ганчарі, майстри металевих виробів. Таким способом вони інкорпоровували ці терени до мікен-

61) Persson, *The Royal Tombs at Dendra near Midea*, Skrifter K., Human Vetenskapssamfundet i Lund, 1931.

62) G. Childe, *op. cit.*, p. 77.

ської економічної системи. Мікенські колонії, як показують тольосові могили, були навіть на берегах Малої Азії і Сирії⁶³.

В XIV-х і XII-х століттях до Христа над цілим егейським світом панувала повна культурна одноформність, яка охоплювала політичну зрізничкованість, віддзеркалену в Іліяді. Zenit пізньомікенської цивілізації, зафіксований мікенськими імпортами в Єгипті й Сирії і єгипетськими імпортами в Греції, припадає на XIV-е століття перед Христом. Після 1300 року перед Хр. торгівля з Єгиптом підупала, багатство зменшилося, мистецтво заниділо, піратство і мілітаризм зайняли місце мирної торгівлі. З того часу в гробах, особливо в Мікенах⁶⁴, Тебах⁶⁵ і в Кефаленії⁶⁶, знаходимо щораз частіше фібули (подібні до пешіерської або з плоским листком); мечі для колення і рубання у Мікенах⁶⁷ були доказом асиміляції звичаїв і озброєння, подібного до типів варварської зброї на півночі. Вони і є геральдами катаклізму, який привів мікенську цивілізацію до упадку, і означають дорійську інвазію, датовану греками біля 1100 роками до Христа⁶⁸.

Мідь на Криті появилася, правдоподібно, перед кінцем переддинастичного періоду в Єгипті (б. 3200 р. до Хр.), вона означає початок мінойської доби. Сер Артур Івенс знайшов у найпізнішій передмінойській періоді плоский мідяний цельт, що міг бути імпортований із Єгипту⁶⁹. Критська кераміка бронзової доби розвинулася просто з неолітичної кераміки в субнеолітичний період. З цієї субнеолітичної доби знайдено кераміку в печерах Кнососу, похоронних і житлових, біля Міяму в Месарії⁷⁰, в скельних прикривках Гурнії⁷¹, та в оссуаріях⁷². Ця кераміка примітивніша від правдивої неолітичної, але має і певні форми більш рафінованого типу, ніж поліровані чорні черепки в нижчих верствах. Вуха цього посуду, продірявлені для підвішування, вертикальні, а вуха посуду неолітичного — горизонтальні⁷³.

Д-р Г. Р. Голл⁷⁴ унікає терміну «егейська цивілізація», як і терміну «мінойська цивілізація». Останній термін можна вживати тільки для Криту. Коли ж іде про одночасні культури Цикладів і Греції, то маємо загальні терміни — «цикладський» і «гелладський». На визначення пізньої фази бронзової доби в культурі властивої Греції Голл вживає назви «мікенська цивілізація», а на визначення ще старшої фази — «гелладська».

63) *Syria*, XIV, 1933, 100 ff.

64) Примірники зібрані Монтелієм в *La Grèce préclassique*, Stockholm, 1928.

65) *Archaiologikon Delion*, 1917, s. 151.

66) Kannadis, *Prohistorie Archaiologikai*, s. 367, 737.

67) Montelius, *La Grèce préclassique*, Stockholm, 1928.

68) G. Childe, *op. cit.*, p. 79.

69) Evans, *loc. cit.*, p. 15.

70) Taramelli, *Amer. Journ. Archaeol.*, p. 128. Mon Ant. 9.

71) Boyd, *Gournia*, p. 56.

72) Evans, *Palace of Knossos*, p. 56 ff.

73) H. R. Hall, *The Civilization of Greece in the Bronze Age*, 1928.

74) H. R. Hall, *op. cit.*

Терміном «мікенська культура» можна визначити цілу передісторичну культуру Греції тільки в пізнішій бронзовій добі, яку на Криті і на територіях, що були під його безпосереднім впливом, називаємо пізномінойською третьою добою. Терміном «егейська культура» можна визначити цілість особливої культури, яка панувала в Егейщині та, частинно, на грецькому континенті протягом бронзової доби; головними підрозділами цієї культури є мінойська, цикладська і гелладо-мікенська культури.

Але в передісторичній культурі Греції були й не егейські елементи, наприклад — мінійські (зв'язані, можливо, з західньо-анатолійською культурою Трої, що появилася в даному періоді на континентальній Греції), тессалійські (навіть більш відмінні від егейських), що особливо закріпилися в північній Греції, на яку егейська культура впливала тільки поверхово. Існували й стара троянська культура та споріднені з нею культури в Анатолії.

Як бачимо, на початку старомінойської доби, себто біля 3000 р. перед Христом, на східню частину Криту примандрували люди з Малої Азії, бо тут надibuємо такі самі вази, як і в Малій Азії⁷⁵. Фіммен⁷⁶ звертає увагу на західньоанатолійські глечики з високим носом та на т. зв. «чайники» з бічними рурковими «носами», що часом мають зовсім фантастичні форми. Тепер такі «чайники» знайдено в багатьох місцевостях Передньої Азії, напр., у Сіялку (в гробах чч. 52 і 58), особливо в некрополі «В» Сіялку, в Шаг Тепе і Кюльтепе⁷⁷. Отже, як бачимо, на Крит прибули люди з різних місцевостей Передньої Азії. На той факт ще в 1933 році звернув увагу Гетце; на його думку, відбувалися мандрування людей з материка на острови і, навпаки, й це могли бути карійці та лікійці.

Геродот каже, що карійці прийшли на материк з островів. Хронографи знають і про карійську талясократію (панування на морі), але важко сказати, де була їх початкова батьківщина — на материк чи на островах.

Греція

Країною, де вперше виникла назва греків — був Епір. Ілірійські пришельці хотіли якось назвати ті племена, що протиставилися їм і взяли назву одного з них, а саме граїв. Граї були витиснені з Епіру, але потім появилися над річкою Ороп, на аттійсько-беотійським кордоні. Ілірійсько-епірські народності принесли з собою це ім'я в Італію, де воно панує і сьогодні, а відоме

⁷⁵ Xanthoutides, *The Vaulted Tombs of the Messara*, 1924, p. 126; Evans, *Palace of Minos*, I, 1921, p. 7; Myres, *Camb. Anc. Hist.*, I, 1924, p. 62.

⁷⁶ Julius Fimmen, 67, 68, 126.

⁷⁷ C. F. A. Schaffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie*, 1948, fig. 240; fig. 252 (2, 3, 4, 5, 6), 35, fig. 255a, 256 (1, 9, 11-13); fig. 257 (6, 13); fig. 258 (4, 8, 13, 23, 20, 22); fig. 262 (10, 6).

було ще довго перед тим, як греки прийняли назву гелленів (hoi Hellenes)⁷⁸.

Graei, Graeci; Graikoi — римські імена гелленського народу. Можливо, але не зовсім певно, що був якийсь зв'язок між ім'ям Graei, Grakois та ім'ям Graia в Беотії та на Евбеї⁷⁹.

Завдяки дослідям археологів і філологів, що брали до уваги досягнення археологів, почастило досить добре висвітлити етногенезу Греції, як і Передньої Азії. Гірша справа з етногенезом Балкану, Дунайської області і Румунії, а особливо України. На терені України вільний розвиток наукових дослідів був неможливий через московську політику, а Болгарія і Сербія не мали відповідних коштів, щоб провести на своїй території розкопи широкого масштабу.

Франкфорт⁸⁰ г. зв. «урфірнісову» кераміку (себто пралакову) виводить з Анатолії. Оздоба цієї кераміки бідна — зигзаки, ромби, трикутники; вона подібна до троянської і, можливо, що й там намальована. Пралакову кераміку знайдено не тільки на цикладських островах, а й на грецькому материках. В середній і південній Греції ця кераміка панує протягом ранньогелладського періоду (приблизно, до 1900 р. перед Хр.), натомість у північній Греції це лише рідкісні знахідки⁸¹. В північній Тессалії цієї кераміки зовсім нема, отже вона не могла прийти з півночі, а тільки через острови. Ранньомакедонський період показує, що між Македонією, Троєю і Йортаном існував найтісніший зв'язок аж до залізної доби⁸².

З того виходить, що в III-у тисячолітті перед Христом до Македонії і Греції через Цикладські острови прийшли люди з Малої Азії — селяни-хлібороби.

Щодо Криту, то Франкфорт переконливо доказав, що так звана цяткована кераміка (mottled ware) ранньомінойської доби технічно походить від західноанатолійської кераміки, з тої стадії, коли вона переходила від обмазки посуду (slip або engobe) до простого фарбування⁸³.

Дослідники кажуть, що було три індогерманізуючих хвиль, остання з яких відома як дорійська інвазія. Про дорійську інвазію є й історичні спомини, які підтверджуються археологічними даними. Самі греки вважали, що дорійська інвазія сталася в 1100 р. перед Христом і з нею прийшов період залізної культури. Прихід дорійців характеризується діпільонським стилем кераміки, її геометричною мальованою оздобою, появою фібул та багатьма іншими ознаками. Таким чином, перша хвиля

78) P. Kretschmer, *Einleitung in die griechische Sprache*, p. 280.

79) I. Miller in Pauly, Band VII, p. 1693 & 1694.

80) Frankfort, *Studies*, I, 1927, p. 88.

81) G. Karo, R. V., Band XIV, 1928, p. 47.

82) *Antiquity*, III, 1929, p. 320.

83) Frankfort, *Studies*, II, p. 90 ff.

індогерманізації Греції стала дімінською інвазією десь біля 2000 р. перед Христом, а третя — біля 1100 р. Але не відомо, коли була друга інвазія, хоч можна думати, що вона була пов'язана з розростом Мікенської держави та з початком мікенського стилю в кераміці. Зростання могутності Мікенської держави закінчилося завоюванням Криту і зруйнуванням мінойського палацу. Дорійський діалект грецької мови зв'язаний із дорійською інвазією, але іонійський та еолійський діалекти тяжко зв'язати з тим чи іншим періодом. Також і антропологічно не можна певно визначити іонійців та еолійців.

Індоевропеїзація здійснювалася кентумовою мовою тих племен, що приходили через Балкани і басейн Дунаю. Перші з них — люди бойових сокирок, що своє коріння мали в Тюрингії і на балтицьких берегах; вони були ще чистими неолітиками в Діміні.

Еванс визначив таку хронологію мінойської культури (Evans: "Notes on Minoan Chronology", *Antiquity*, XXI (Hutchison), 1947, pp. 61-74): Ранньомінойська — РМ I (3400-2800 pp.), РМ II (2800-2400 pp.), РМ III (2400-2100 pp.); Середньомінойська — СМ I (2100-1900 pp.), СМ II (1900-1700 pp.), СМ III (1700-1550 pp.); Пізньомінойська — ПМ I (1550-1450), ПМ II (1450-1375 pp.), ПМ II (1375-1100 pp.).

*

Ми вже з'ясували, як виникло рільництво в Передній Азії і подали короткий перегляд культур тих народів, які жили там перед II-м тисячоліттям до Христа. Ми вже бачили, що хліборобська культура ще перед III-ім тисячоліттям до Христа досягнула егейських берегів Малої Азії і заснувала город Трою I на річці Гіссарлик. Знаємо, що ця культура продісталася через море на острови (Лесбос) на початку III-го тисячоліття, а може, й трохи раніше. Одночасно вона продісталася й на Балканський півострів і проникнула в Грецію.

Тепер розглянемо ще неолітичні, ранньометалеві (мідяні) і ранньобронзові культури Греції.

В Греції до цієї пори ще не знайшли палеоліту, а це значить, що до появи неоліту на грецькому просторі людей не було. Перші люди прийшли до Греції в неоліті, себто разом із хліборобською культурою. Вони могли йти на Балкани, а потім повернути на південь, через Тессалію, до Греції; могли також переплисти море й дістатися на острови, а потім, через Цикладські острови, ступити на грецький континент.

Це питання розглянемо докладніше, бо ним займалися не тільки археологи, а й філологи. Особливо багато зробив у цьому напрямі віденський професор П. Кречмер. Його перша праця п. з. »Вступ до грецької мови«⁸⁴, в якій розглядалося це питання, вийшла ще наприкінці минулого століття.

⁸⁴) Paul Kretschmer, *Einleitung in die griechische Sprache*, 1896.

Грецію в неоліті почали заселяти селяни з Передньої Азії. На думку Біттеля, в Малій Азії неоліт був тільки в Кілікії (тепер, власне, почались там докладніші досліді, результати яких опубліковані в «Anatolian Studies»), а в решті Анатолії була культура мідяної доби, тому й припускається, що чиста рання неолітична культура прийшла до Греції з Кілікії. Вона зайняла Крит, деякі острови на Егейському морі та материкову Грецію.

Культура на грецькому материкі зветься гелладською, культура на критському острові зветься мінойською, а культура на Цикладських островах — цикладською. Всі ті культури розподіляються на три основні періоди: старий, середній і пізній, які, в свою чергу, діляться на три частини — I, II, III, а ці — на ще дрібніші: «а», «б», «ц». Цей поділ можна показати так: старогелладська — СГ I, СГ II, СГ III; середньогелладська — СГ I, СГ II, СГ III; молода — МГ I, МГ II, МГ III. Але тому, що в українській мові слова «старий» і «середній» починаються буквою «с», то для першої епохи краще вживати назву «рання» замість «стара». Тоді замість назви «старогелладська» епоха будемо вживати «ранньогелладська»: РГ I, РГ II, РГ III. Також замість «молода» краще вживати назви «пізня»: ПГ I, ПГ II, ПГ III. Отже для визначених згаданих періодів по-українськи будемо вживати таких назв: ранньогелладська (РГ), старогелладська (СГ) і пізньогелладська (ПГ). Такий самий поділ стосуємо і до інших культур: мінойської — РМ, СМ, ПМ; цикладської — РЦ, СЦ, ПЦ.

Тут слід зазначити, що при переході від неолітичної доби до ранньогелладської (РГ), дуже рідко можна знайти ранньогелладське селище, побудоване на селищі неолітичним. В Азеї, Гонії й Корінті між чисто неолітичною верствою та чистою ранньогелладською спостерігалися посередні верстви. В них була кераміка обидвох груп, одна поруч одної, з тим, що в нижчій частині верстви переважала старша кераміка, а у верхній — молодша. Але тут ще не вирішене питання, від чого залежала ця різниця продукції: від часу і її продуцентів чи від ганчарень, що працювали в той самий час, але одні з них придержувалися старих традицій, а інші розвивали своє виробництво.

Інша справа з тими селищами середньогелладської культури, які — звичайно — відділені від ранньогелладських селищ, що лежали під ними, перепаленою верствою. Це означає катастрофу, під час якої ранньогелладська культура загинула взагалі. Саме тому середньогелладську культуру можна розглядати як вияв новоприбулого народу. Правдоподібно, початок культури цього народу бачимо в тессалійським селищі Діміні.

З цього, як бачимо, можна зробити висновок, що хлібороби з Передньої Азії прийшли до Греції не раніше як наприкінці IV-го тисячоліття перед Христом, — частина через Сирію, і частина через Малу Азію. Вони зайняли острови і материк, але до них

прилучилася також невелика група людей із Єгипту, які — як каже Гордон Чайлд — дісталися аж на північні острови. Так витворились на островах дві культури: мінойська — на Криті і цикладська — на Цикладських островах. На грецькій материкі виникла гелладська культура. Етнічно це було передньоазійське населення, можливо, двох рас: довгоголової середземноморської і круглоголової передньоазійської. Такий стан тривав, приблизно, аж до того часу, коли прийшла культура Діміні, себто тессалійська культура »б«, що вирізнялася войовничістю, питомою для індоєвропейської раси, і принесла до Греції першу хвилю мовної індоєвропейзації. Це сталося десь перед II-им тисячоліттям до Христа.

Трохи пізніше появилася і т. зв. мінійська кераміка, яку вважають за продукт уже індоєвропейзованих греків. Про плем'я мінійців знаємо від Геродота.

Мінойська і цикладська культури існували більш-менш одночасно і паралельно. Вони діляться, як ми вже згадували, на три періоди: ранній, середній і пізній.

Греція. Неоліт »Б«

Фортифікаційні городські стіни, мегаронові доми, сокирки, золото, поліхромія, спіральні мотиви, миски на високих ніжках — усе це було характеристичними ознаками культури Ерезда в Семигороді (Трансільванії). Тому, що таку подібність бачимо в Сескльо, в Рахмані та в інших селищах Тессалії, виникла думка, що сюди в період »б« прийшли завойовники з півночі, з Семигороду. Це не важко було завоювати неукріплені селища культури »а« і побудувати для себе міцно укріплені городи, з могутніми кам'яними стінами, що колись звалися циклопічними (побудовані з дуже великих каменів).

Але проти такого пояснення виступив англійський археолог Вейс⁸⁵, взявши до уваги, що поліхромну дімінську кераміку знайдено також і в Пелопонесі біля Гонії, біля Корінту, в Аргоському Гереумі (в останньому селищі не було спіралів на кераміці). Шукаючи селищ, перехідних між Аріюсдом і Діміні, їх не знайдено в проміжних областях. Тому Вейс вважає, що перенесення північнобалканської культури до Греції — неправдоподібне. Вейса підтримує і Гордон Чайлд, на думку якого всі подібності між Діміні та дунайськими городами можна пояснити паралельною зміною культурної нерозривності на цілих Балканах, бо — наприклад — коли спіральні мотиви можна розглядати в Греції як дунайські елементи, то техніку вазового малювання, навіть поза Балканами, треба уважати за південносхідну рису⁸⁶.

⁸⁵) Wace, E. S. A., IX, p. 123.

⁸⁶) G. Childe, *Dawn*, p. 64.

В центральній частині Греції і в північній Тессалії цей перелім не був такий різкий. Дунайські впливи видно в появі чорної або сірої кераміки, оздобленої штрихованою політурою, канелюванням, нарізками і горошкуванням або також тонким білим малюванням⁸⁷ та спіралевими зорами. Появилися також і миски на високих ніжках. Усі ті властивості, крім білого малювання, надібуються і на північ від Балканів, в басейні середнього Дунаю, що є доказом культурної спільности простору від Пелопонесу до Угорщини. Але й Крит та Левант також могли постачати поліровану кераміку, миски на високих ніжках і плоскі сокири. Штрихова політура надібується й на кераміці в Малій Азії, в Сирії та на ранньомінойському Криті. В деяких випадках бачимо місцеві стилі мальованої кераміки, оздобленої виключно прямолінійними рисунками, на яких відбивається перехід традиції періоду «а» до періоду «б». В Тессалії і на Пелопонесі чорна поверхня кераміки часом симульована блискучим ляком. Такий спосіб малювання названо «неолітичним праляком»⁸⁸ і він не повинен бути старшим від ранньомінойського періоду I, до якого належить і штрихово-полірована кераміка.

Македонія

Про Македонію Гертлі, що спеціально досліджував цю країну археологічно, каже ось що:

»Македонці були греками, бо коли приймаємо погляд, що грецька раса витворилася з мішанини учасників індоєвропейських інвазій (т. з. мінійців) із старшими осілими анатолійськими (малоазійськими) хліборобами, то — безперечно — і Халкідіка стала грецькою у той самий час (себто, біля 2000 р. перед Христом) і таким самим способом»⁸⁹.

Мідяна і бронзова доби в Македонії тягнулися від 3000-го до 2000-го року перед Христом. Це рання доба, а середньобронзова припадає на роки від 2000-го до 1600-го. В той час у Македонії перервалися анатолійські культурні впливи і запанувала мінійська культура. Дуже можливо, що мінійці були індоєвропейцями, які запровадили в Греції і Халкідіці арійську мову. Такий погляд стає правдоподібним на основі оповідання Геродота про мінійців⁹⁰.

Проте прихід людей і постачання речей з Малої Азії та Леванту на Балкани не припинялися навіть під час панування індогерманських племен. Завоювання не сталося відразу, а, мабуть, на протязі десятків або й соток років. Крім цього анатолійські впливи поширювалися в той час і на Дунай. Технічне поліпшення знаряддя цікавило не лише селян-хліборобів, а й індогермансь-

⁸⁷) Frankfort, *Studies*, pp. 40-45.

⁸⁸) "Neolithic Urfrnis", vid. *Abhandlung Bayer. Akad., Philosoph.-hist. Klass., Band V*, 1931, s. 31; Blegen, *Prosymna*, s. 371; *Hesperia*, VI, 1937, p. 498.

⁸⁹) W. Heurtley, "Prehistoric Macedonia", *Antiquity*, vol. III, 1929, p. 323.

⁹⁰) Herodotus, I, cap. 56.

ких завойовників. І селяни-хлібороби, і індогерманські завойовники брали зі сходу те, що їм було потрібне.

Знаємо також, що наприкінці III-го тисячоліття перед Христом у Передній Азії, особливо в Малій Азії, відбувалися великі землетруси, що зруйнували багато городів. Це також могло бути одною з причин, чому людність Анатолії, особливо хліборобський елемент, утікала звідти, шукаючи спокійніших місць для поселення⁹¹.

Передгрецькі народні й мовні наверствування

Зігфрід Фухс⁹² досліджував питання індогерманізації Греції з погляду філології. Він по-новому зробив добрі археологічні висновки, що ґрунтуються на працях О. Менгіна, Ф. Матца і Ц. В. Блегена, які мають особливе значення для з'ясування передісторії Греції, але мовні питання в них тільки легко порушені. Це зрозуміле, бо мовні питання значно трудніші, частинно навіть оспорювані, тому їх не можна з певністю й остаточно розв'язати.

Але такі труднощі існують і в археології. Наприклад, попередні археологи (Гернс та інші) і деякі історики (навіть Маєр) твердили, що археологічні знахідки належать цілком певним племенам. Проте обережні дослідження виявили, що висновки не завжди бувають цілком певні та не всі приймають їх беззастережно. (В Німеччині перший Коссіна зробив багато поправок у своїй праці »Siedlungsarchäologische Methode«, але і в нього були свої хиби). Особливий сумнів викликає питання, чи певні культурні особливості, що виявлені в різних областях, були перенесені з однієї області в іншу торгівлею, а чи перенесли їх цілі племена, що пересувалися з однієї області в якусь іншу. З приводу цього виникла, напр., суперечка про керамічні вироби в Діміні (Тессалії). Німецькі археологи твердили, що дімінські вироби принесли в область Діміні пасковокерамічні племена з Середньої Європи. Натомість англійський учений Вейс каже, що культура Діміні розвинулася з попереднього ступеня культури Сескльо (Тессалія I). Він уважає, що й культура спіральних орнаментів на Криті виникла самостійно. Селище Сескльо лежить недалеко від Діміні. Крім пасковокерамічних орнаментів, Діміні мало ще й міцні фортифікаційні вали, яких у Сескльо не було. І це вказує на те, що ті вали або мали захищати місцеве населення від нападів чужинців, або їх збудували чужі завойовники, щоб міцніше тримати в своїх руках завойоване населення. В однім і другім випадку ці укріплення були зумовлені якоюсь загрозою, найбільш правдоподібно, з боку чужинців.

⁹¹) Shaeffer, *Stratigraphie Comparée*.

⁹²) S. Fuchs, *Die griechische Fundgruppen der früheren Bronzezeit und ihre auswärtigen Beziehungen*, Berlin, 1937.

Щоб розв'язати це питання, не вистачає самих лише археологічних дослідів. Тут треба користуватися й іншими компетентними науковими дослідями — лінгвістичними, антропологічними, навіть етнографічними.

Вертаючись до питання індогерманізації Греції, треба взяти до уваги і факти, що їх подав Кречмер⁹³.

Насамперед виникає питання, які культури й народи були в Гелладі перед індогерманізацією? Кречмер подає дві передгрецькі мовні верстви: одну — малоазійську, другу — протоіндогерманську. На думку Кречмера, протоіндогерманська мовна верства відповідає археологічній пасковокерамічній верстві. Це цікаве спостереження підтверджує і Ф. Матц⁹⁴. Він каже, що філологічний висновок дивно збігається з його стилістичними спостереженнями. Протоіндогерманська верства може бути лиш носієм т. зв. крученого стилю (*Torsionsstil*)⁹⁵.

Натомість Фухс висловлюється не цілком ясно (ор. cit., стор 20). Він каже, що критська культура, в яку пасковокерамічний стиль проник через Циклади з півночі, не має вигляду індогерманського, а далі підтримує погляд Матца.

На цю тему висловився і Вільгельм Крайкер⁹⁶, висновки якого позитивні тим, що у зв'язку з археологічними дослідями встановлення протоіндогерманської верстви набуває більшого значення. Але коли такі археологи, як І. Фрідріх та В. Бранденштайн⁹⁷ вважають, що протоіндогерманську верству »взагалі не можна археологічно визначити«, то це питання вимагає ще в'яснення, себто нових дослідів.

Тут треба сказати, що Фухс зробив багато зусиль, щоб визначити історію народів із допомогою знахідок у землі. Небезпеку загострення методи чистого порівняння форм і перенесення мандрування форм на мандрування народів, він намагався послабити тим, що культурне добро одного періоду розглядав на основі безпосередніх ознак зміни духових виявів їх носіїв і за стилем визначував втілення істотної своєрідности людини, яка його створила. Вже Менгін нашкіцував основні лінії методики праісторичної науки про племена⁹⁸.

(Далі буде)

93) Kretschmer, *Glotta*, XIV, pp. 300 & 319.

94) Fr. Matz, *Frühkretische Siegel*, 1928, p. 263.

95) Fr. Matz, "Die kretisch mykenische Kunst", *Die Antike*, XI, 1935, p. 173.

96) W. Kraiker, *Rasse*, V., 1938, p. 378 ff.

97) I. Friedrich, *Festschrift f. Hist.*, II, p. 223.

98) Menghin, *Festschrift f. Hist.*, I, p. 41 ff.

Д-р Микола АРКАС

МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ АРКАС — МІЙ НЕЗАБУТНІЙ БАТЬКО

*»Гетьмани, гетьмани,
Коли б то ви встали...«
Т. Г. Шевченко*

Просторова й часова далечинь перед очима й пам'яттю людською — завжди виринає обгорнута блакитніючим серпанком, вабить до себе й зір і душу. Там у минулім, там у далекім, таїться щось чарівне, щось загадкове, щось інтригуюче, щось співучо-сумне, повите казковістю, осяяне теплим промінням загубленого світу.

Мерехтіння безповоротної бувальщини, мерехтіння незвіданої даліни, викликає в душі, в мислях, певні, так би мовити, емоції, що поетизують минуле, будять фантазію, яка минуле оцятковує самоцвітами, вигаптовує прекрасними барвами, яка творить легенду.

Бувальщина — широке заобрійне поле, куди очима не глянути, куди ногами не ступити, куди залітають лише думки, спогади й фантазія.

Там, на тому безмежному, схованому від нас Часом і Далеччю, полі, — блукають наші спогади, блукають тіні забутих і напівзабутих дідів-прадідів, широколетно шугає наша фантазія і, як квітниками, оздоблює те поле казковими, чарівними образами...

Людей, які прислужилися нації і взагалі людству своєю діяльністю, що ввійшли в історію завдяки своїм позитивним вчинкам і давно чи не-давно відійшли у вічність, часто-густо, свідомо чи несвідомо, за браком даних, життєписці малюють не такими, якими вони були насправді, а мимохіть чи немимохіть, ідеалізують їх, віддаються фантазії.

Мій незабутній батько належав не до великих, а до визначних діячів нашого народу. Про нього чимало вже писалося, навіть у т. зв. ССРСР вийшла його біографія українською мовою, написана відомим мистецтвознавцем Л. С. Кауфманом.

Як на диво, життєпис той об'єктивний настільки, наскільки це можливе під п'ятою большевицької цензури. Автор все ж був примушений зробити перед «власть імущими» кніксен, восхваливши батьків «атеїзм» та «царененависництво». Взагалі ж, зміст чуло й правдиво написаний, але все ж таки, мені, як останньому свідкові (серед живих) життя мого батька, хотілося б передати українській історії татів образ таким, яким він був насправді, з усіма позитивними й неопозитивними рисами його вдачі. Цією об'єктивністю, безтенденційністю та правдивістю, я певен, батькову пам'ять не зганьблю, а навпаки, прислужуся тільки для того, що дорогий мій тато житиме в пам'яті людській таким, яким він жив колись на світі Божому.

Як приклад, подам тут лишень одну таку »поетичну імпровізацію« декотрих українських життєписців, щиро прихильних до батька.

Тато мій помер, досягнувши на службових щаблях дуже незначної ранги чи, як у нас говорилося, чину »статского совѣтника«. Таких як батько »статскихъ совѣтниковъ« у російській імперії було стільки ж, скільки горобців на току біля гарманки. А тим часом у багатьох біографіях твердиться, що мій батько був »адміралом«, а моя ненька — інакше й бути не могло — »панею адміраловою«; так знечев'я, без »Высочайшого соизволення«!

Як же сталося це, без вини винувате, самозванство? А ось як: винні в цьому наші милі брати галичани. Побачивши батьків портрет в українських часописах у Галичині після смерти батька, тут же і вирішили, що він був адміралом!

Справді, тато мій мав надто пишний парадний мундир із розгалуненим ковніром та вилогами. Як урядовець — і то тільки номінальний — Морського відомства, тато одночасно, з волі монарха, носив мундир фльотського гвардійського екіпажу, командиром якого був раніше татів батько. Мабуть, і »милість« ця монарша була виявлена за заслуги адмірала та генерал-ад'ютанта Миколи Андрійовича Аркаса, сином якого був мій батько.

Ось з такої причини батько мій став »адміралом«. Спантеличувало тут те, що, як ми вже знаємо, татів батько був справді адміралом, генерал-ад'ютантом, головним командиром Чорноморської фльоти і портів та воєнним губернатором міста Миколаєва.

За найменшої наснаги, батько мій міг високо піднятися по рангових сходах, але він не був кар'єристом, не дбав про це і волів бути »невідомим« і йти за своїм покликанням — служити українському народові. »Фармазонство« і »українство« батька не абияк шкодили йому в житті, спричинювали всілякі неприємності та удари по самолюбству. Коли десь у 1912 році моя мати завітала до Львова в справі випуску в світ другого, посмертного видання »Історії України-Руси« мого батька, на львівському дворці зустріли її визначні галицькі діячі на чолі з славетним поетом Богданом Лепким, який і звернувся до мами, коли вона вийшла з вагона, гак:

— Вітаємо вас, високодостойна пані адміралова в нашім старім Львові!.. Цілую руки!

Ошелешена таким титулуванням, ненька моя почала спростовувати своє »адміральство«, але де там! Богдан Лепкий, а за ним і інші, замахали руками:

— Достойна ексцеленціє! Можемо тільки дивуватися з вашої скромности!

З Галичини, батькове і неньчине »адміральство« почало гуляти й по всій Україні і так стали вони обидвоє »високопревосходительствами«!

Ось такі витребеньки робить іноді дурничка.

Це — ніби вступ, а тепер до справи.

Не можу собі простити, що я не записав від, нині вже покійної, неньки моєї все те, що вона знала і пам'ятала про дитинство мого батька, про його юність та про все його дальше життя.

Вкупі з ним вона прожила тридцять три роки, період найбільш діяльний і творчий у його житті, багатий на різні події і пригоди, на протязі якого остаточно зформувалось духове обличчя батька, викристалізувалися його ідеологія і світогляд, усталилося ставлення до дійсності й бувальщини на основі особистих спостережень оточення та пильного студювання української історії.

Ревне удосконалювання себе у всіх галузях знання, ретельна прага проникнути в душу народну, в минуле й сучасне життя народу, — були тією базою, на якій батько мій виконав свою життєву місію, були тим трудним шляхом, з якого він ані разу не зійшов, до останнього дня свого життя змагаючись за поневолену і зброєю, і словом, і підступом батьківщину. Чимало з батькового життя, важливого для освітлення його особистості і діяльності, взяла з собою в могилу моя люба ненька; для нас воно загублене навіки.

А шкода! Як часто, особливо в останній рік свого життя, ненька настоювала, щоб я записав із її слів усе, що вона пам'ятала про батька, і взагалі про минуле нашого роду.

— А то помру й нікому буде оповісти вам про те, що я бачила й що ще не забула, — казала вона, стоячи вже однією ногою у могилі.

Проглядало сонечко крізь листя густого, запущеного саду, що зеленів коло нашого ржевницького¹ мешкання. Гралось світлотінями на її згорбленій постаті, раптовими блискітками осяювало її зморене, змучене злидніями обличчя, тихий вітрець ласкав її сивеньке, незвичайно м'яке волосся. Відсунувши вірну товаришку свою, книгу, вона іноді довго оповідала нам про безповоротну минувшину, про близьких нам людей, що відійшли разом із нею у вічність.

*»... Не зійти над степом сонечку з заходу
І нема дороги до минулих днів...«*

(І. Бунін: «На торі»)

Тепер, у моїй пам'яті залишилися тільки уривки її оповідань, невідомі, позбавлені зв'язку, а голос її чується тихим шепотінням:

— Так, мої любі дітки! Жили, любили, раділи, сумували й відходили в небуття, звідки нема ні відгуку, ні вороття. Все даремне, все марне!

Вічно спокійні, вічно непорушні води мовчазної Лети, що вабила до себе. Її темна повідь скута Забуттям, зачарована Смертю, темна, як найтемніша ніч, як одвічний Морок і навіть найясніший промінь Сонця не проб'ється у її важкі, як могильна брила, води...

Тихий, з нотками притасної журби-скорботи неньчин голос, оповідав нам про минуле і, здавалось, що не тільки ми, а й дерева, що нас обступали — молоденькі каштани, сосни-смереки і старі плакучі верби — вслухуються у її розповідь про бувальщину, останнім свідком якої вона була.

Десь по вулицях, пронизливо репетуючи, мчали автомобілі, гримотіли потяги, бентежно-тривожно шумотіла сучасність. Механізоване життя приспішено дихало, як загнаний на біговищу бігун, і, задихуючись, захли-

¹) Тридцять літ ми прожили в селі Ржевницях біля Праги на Чехо-Словаччині, де й померла моя ненька.

наючись вугільним чадом, бензиновим перегаром, — поспішало, поспішало коміть-головою туди ж, до глинястих, мертвих берегів безодньої Лети...

Захоплені спогадами неньки, ми забували про дійсність, про самих себе, душею і думками звертаючись до безповоротного, ретроспективним поглядом, трошки підсліпуватим, трошки райдужним, як старе скло, стежучи за тим, ще перестало існувати.

Люди, що жили колись, що давно вже зникли, обернувшись у тлінь, на одну мить оживали, рухалися і говорили, то сидючи в м'якім вольтерія-нськiм кріслі, то обпершись на кострубатий стовбур вікового дуба, то придушуючи ходою хрусткий пісок садових алей.

Ці люди, що давним-давно відійшли з життя, дивились на нас із безмежної далини минулого, з далечі, яку не перейти впродовж цілого життя, а речі окреслювались знайомими контурами, речі, від яких не залишилося і сліду:

*»... Вже давно одцвіли
Ті цвіти, що в полях хороводи вели
І дивились в далеке, ясне небо...«*

(І. Бунін: «Квітка-сон»)

Батько! Нерішуче, з острахом, розпочинаю його життєпис, свідомий того, що моєму перу не описати з належною повнотою його життя, а моєму розумові не збагнути багатогранне і незвичайно складне його духове обличчя.

Відійшов він із життя майже шістдесят літ тому і схил його відбувся на моїх очах; але не тільки я, тоді бездумне маля, а й усі інші члени нашої родини, не виключаючи й неньки, не змогли цілковито розгадати душу мого батька, проникнути в її тайники, зрозуміти його позарядову, своєрідну й часто парадоксальну натуру, в якій уживалися побіч погляди, ідеї, переконання, при звичайки і поступовання, що — здавалося б — одні одних виключають. Це були наслідки двох, ворожих між собою, епох російської бувальщини: епохи кріпацтва та, сполученого з ним, поміщицького гаразду, і епохи лібералізму, ліберальних реформ, перших несміливих намагань радикальної перебудови всього життя на нових принципах рівності і соціальної справедливості.

На роздоріжжі цих періодів виростав і мій батько, виховуючись у віджитих або відживаючих свій вік традиціях минулого, сприймаючи одночасно вриви пових подувів.

На цих основах віджилої минувщини і зародин майбутнього, ґрунтувалася, модерно переплівши те й друге, своєрідна структура батькового духового обличчя, наслідком чого його мало розуміло оточення, навіть найближчі люди.

Сміливо можна твердити, що мій батько був яскравим представником, тепер уже звиклого, покоління переходового періоду, тих людей, що вийшли в життя на переломі цих двох епох.

Він мав всі, властиві їм, позитивні й негативні риси вдачі, світогляду і навичок, відрізняючись від рядової маси інтелігенції лишень сміливістю

думки, шириною кругозору, незалежністю міркувань та не абияким розумом, що й вирізняло його з гурту сучасників і вивело на чільне місце.

Мій тато народився в місті Миколаєві на Херсонщині, в невеликім, півтораповерховім старосвітськім будинку Всрожейкіних, що стояв на Нікольській вулиці проти Копитівського скверу і садівництва п. Берга, у тім місці, де ця вулиця звертала ліворуч у напрямі до урочища Спаського, де — як говорять перекази — відбувалася влітку 1709 року, після Полтавської битави, переправа гетьмана І. С. Мазепи через Буг на ту-рецький берег.

Я добре пам'ятаю цей старосвітський безстильний будиночок, з маленькими віконцями, що закривалися по старинці віконницями знадвору, зі скляною верандою-галерійкою, що виходила у двір, і з моховитим черепичним дахом.

Скільки разів довелося мені пройти повз цей пам'ятний будиночок і зазирнути в підсліпуваті віконця сутеренів, де пізнього вечора 26 грудня (стар. ст.) 1852 року вперше побачив притульне світло олійної лампи мій незабутній батько.

Якраз під час народин батька на горішньому поверсі була в повному розпалі різдвяна вечірка: звучали рояль, сміх і веселі голоси молоді; було чути притупцьовування та човгання танцюючих під примхливо-манірні звуки кадрили. А внизу, в напівпідвальному приміщенні, стривожено-радісні обличчя, схилившись, розглядали малесеньке, червоненьке ество, що саме прийшло на світ...

Тоді дідова зірка тільки починала сходити і його родина жила дуже скромно, маючи притулок у найнятій невеликій квартирі.

Оскільки пам'ятаю з розповіді неньки, мій тато народився у час відсутности його батька Миколи Андрійовича, що перебував у Петербурзі.

Ранне батькове дитинство! Воно майже все дісталось в надбання Забуття. Навіть ненька моя про нього майже нічого не знала, бо тато неохоче віддавався особистим спогадам.

Децо, однак, можна довідатися з автобіографії відомого у свій час адвоката Миколи Платоновича Карабчевського, сина сестри батькової матері Софії Петрівни, Любови Петрівни.

Цей Карабчевський, батьків одноліток, в автобіографії «Что глаза мои видѣли» пише, як він у дитинстві забавлявся з маленьким тоді моїм татом, його братчиками і сестричкою Соною.

Батькова матір Софія Петрівна, що походила з старошляхецького роду полтавських Богдановичів, була ніжною і дбайливою матір'ю. Втративши рік перед тим доню-немовлятку Віру, що прожила тільки кілька годин, вона, з особливим піклуванням і любов'ю, доглядала і пестила маленького сина. Йому вона присвячувала увесь вільний час, бавила його і розважала, чим лиш могла, а ввечір уколисувала його старовинними колісковими пісеньками, одідиченими ще від Євфросинії Іванівни Богданович, своєї матері. Ці пісеньки перейшли згодом у спадщину й нашого покоління, себто, моїм братам, сестрам й мені самому.

До них і ми прислухалися і, уколисані їхньою невибагливою, але чулою мелодією, поринали у солодкий, безтурботний сон.

Ось уривки цих предковічних пісеньок:

*»Ой, коточку, коточку,
Ти сіренький лобочку,
Ти, коточку, не ходи,
Моє дитятко не буди,
Бо дитятко маленьке,
Воно спатки раденьке,
А-ааа, а-ааа, а-ааа,
А-ааа, а-ааа, а-ааа«.*

»Дитятко« замінювалося відповідно до того, кого уколисували: »мого Микося« — брата Колю, »мого Петруся« — брата Петра, »мою Оксаночку« — сестру Оксану, »мого Котуса« — мене.

Або:

*»Ой, люленьки-люлі,
Налетіли гулі,
Стали думать та гадать,
Як дитинку колисать,
А-ааа, а-ааа, а-а-а-а,
А-ааа, а-ааа, а-а-а-а«.*

Або:

*»Хи-иті, хи-иті —
Коники у житі,
Ко-осі, ко-осі —
Коники у просі,
Ки-иці, ки-иці —
Коники в пшениці...« і т. д.*

Так прабабуню уколисували її батьки, прабабуня — своїх діток, бабуня — мого батька »Колю«, його братів Костю і Володю та сестру Соню, а моя ненька і тато — нас.

Пригадую, як батько, сівши біля мого ліжечка, обпирався ліктями на його високі стінки і тихим, глухим баском не співав, мугикав-муркотів про »сіренького коточка з сіреньким лобочком«, а потім його змінювала мамуся і далі наспівувала недокінчену пісеньку грудним жіночим голосом.

І як блаженно засинав я під ті співучі шепоти!

Цікаво, що Софія Петрівна, загалом цілком зросійщена, ніколи не співала російських колискових пісень, видно, вони нічого не казали її серцю.

Адже відомо, що майже кожна мати біля колиски коханого дитятка з душевною зворушливістю віддається потайним матірнім чуттям; тут вона, на короткий час, і поетка, і пісенниця, і розповідачка.

Розчулившись, вона несамохіть згадує і своє дитинство, своїх батьків, і ті особливо зворушливі моменти, що назавжди врзалися в її пам'ять, коли, в теплій колисці, змагаючись із солодким сном, і вона вслухувалась колись у знайомі колискові мелодії своєї матері, в ті самі, що їх тепер наспівувала своїй дитині.

Згодом, на іменинах когось із рідні, — як тато не раз про це згадував, — Софія Петрівна оповідала йому про перший день його Янгола 9-го травня (ст. стил.) 1853 року:

— Мама казала, що я того дня, мов божок, був оточений всезагальною ласкою і уважністю; навіть, завжди стриманий і скупий на ніжність, папа, натхнувся тоді такими радісними емоціями, що не посоромився родичів і став несподівано рачки та, пробігши прискоком по кімнаті, голосно заїржав, так фицаючись, що — як запевняла мама — я від захоплення просто стетеревів, загигикав по-ослячому, чим не абияк налякав присутніх на урочистості...

Дитинство мого батька пройшло в постійних переїздах із півдня на північ і назад.

Довготривалі подорожування в ридвані-дормезі, багаті на всілякі пригоди і враження, залишили незатертий слід у пам'яті батька.

Він і мені оповідав про різні випадки в дорозі, на жаль, з них я запам'ятав тільки те, як десь, у глухих лісах Чернігівщини, куди проходив шлях, в дормезі щось поломалось і подорожники примушені були зупинитися вночі на безлюднім шляху серед дрімучого лісу.

Форайтор (машталір), випрягнувши одного коня, — а їхали восьмириком, — поскакав у найближче село за ковалем, а дормез тим часом облягли вовки. Батько згадував, якими моторошними вогниками жевріли очі хижаків, а їхні тіні сновигали довкола карети, підкрадаючись до подорожників і коней. Пройняті жахом коні пообривали посторонки і, заплутавшись у збруї, з хропотом відбивались фицанням від лютих звірів.

Стрілянням, криком і смолоскипами врешті пощастило відігнати вовків, але зітхнули спокійно тільки тоді, коли — полагодивши ридван — знову вирвалися на дорогу. Вовча зграя бігла слідом до самого села і тільки біля перших хат завершила до лісу.

Пригода ця сталася восени, коли їхали до Петербургу, а в цю пору вовки ще настільки не знахабніли від толоду, щоб штурмувати карету.

Переказував тато й про те, з якою радістю покидав він сльотавий, похмурий Петербург, і як оживав, коли на зміну сірому, одноманітно-сумному краєвидові Московщини, з безмежними понурами борами, з брудними похмуро-нужденними »деревушками«, де не видно було ні деревця, ні кущика коло дерев'яних »ізб«, часто-густо курних, — простелилося степове розвілля України.

Поскрипуючи, колихаючись, дормез котився запорошеним шляхом, що вився сірою гадюкою по рівному, ледь горбкуватому степу. Срібним морем хвилювала тирса і довгооста ковила, іноді, несподівано, уступаючи місця хащам терниця, степової шипшини чи дерези, чергуючись із зеленими чи золотими — відповідно до пори року — ланами збіжжя.

Де-не-де горбилися древні могили, синявою смужкою виднілась гладина степової річки, що спровокала пливла посеред плавань та левад, або замріяного ставка, оброслого очеретами і вербами.

Дормез котився все далі й далі по безконечному шляху, пірнав у глибокі балки, виборскувався з них у степове море.

І чим ближче до півдня, тим пустельнішими ставали степи, тим рідше подибувалися села й хутори з біленькими, чепурними хатками, жартівливо оздобленими розмальовкою аж під саму очеретяну стріху, що ховалася в зеленому холодку овочевих садків. Тини, порослі витким пахучим горошком, диким хмелем і крученими паничами, чорнобривці під вікнами, що обсажені соняшниками і мальвами, подвір'я з зеленим моріжком, із стежками, що порозбігалися у всі боки змійками, з незмінним, потиканим кілочками, стовпом або стовбуром засохлого дерева, обвішаного цілим виводком розмаїтих глечеків, глеків і макітр; рівчаки, покриті лопухами, загати, порослі дерезою; клекіт черногузів на даху.

Тут і люд був свій, знайомий, приголублений благодійним південним сонцем і степовим роздолом. Смугляволиці сивовусі діди, що гріли свої старі кості на призьбах, базікати баби в очіпках, кароокі, моторні красуні-дівчата, що жваво, жестикулюючи, цебетали на майдані, що хапливо поралися на подвір'ї чи коло клунь. У свята, ці дівчата перетворювали села й хутори у справжній квітник пестрявого вбрання, віночків і стрічок; молоді парубки в чумарках або в свитках, у хвацько збитих набакир смушкових шапках. Бовваніли над криницями журавлі, плачучі верби над затоном ставка, уквітчаного запашним лататтям. П'янке повітря степової волі, а понад усім — високе блакитно-лазурове небо, своє, рідне!..

З загорошеного дормезного вікна або з вишки незграбного кебу², батько стежив за разючою зміною декорацій, і поступово, поволі, переймався любов'ю до того, що нагадувало йому ті рідкі, але радісні, найщасливіші дні, коли гостював у своєї бабусі Євфросинії Іванівни у її степовій Кир'яківці.

Такий самий простір, таке ж запашне повітря, ті ж загадкові могили, ті ж привітні люди, стачені й свободолюбні, що розмовляли тією ж мелодійною мовою, якою уколисувала до сну його мама, оповідала йому цікаві казки.

Вірний камердинер його батька, відставний боцманмат³ Петро, що виріс над Дніпром коло славних порогів, теж, тією ж мовою, чимало оповідав йому про бувальщину, про давні перекази, а іноді й пісні наспівував...

Сидячи з ним разом у кебі, маленький Коля слухав його оповідання, переводив свій погляд із зморшкватого обличчя старого слуги на приманливу безмежність «Дикого поля» і все дужче, міцніше, сміливіше горнувсь серцем до своєї соняшної батьківщини, до тирси, що хвилювала брижжами, до біленьких хаток у зелених садках, до високих мовчазних могил і до люду, що поховав у них свою волю і славу.

А старий слуга ніби відчував, що діється у серці молоденького панича, повертав до нього своє зморщене обличчя у сивих бакенбардах, і задумливо посміхався:

— Гай, гай, було колись! Чого тільки не діялось на світі Божому та й у нас в Україні!..

²) Кеб — задній, підвищений кузов дормеза, де, звичайно, сидів лакей, джура тощо; мав дах, що його можна було закривати й odkривати.

³) Підстаршинська ранга у фльоті.

В той час Микола Андрійович більшу частину року перебував у Петербурзі; тільки влітку, на короткий час, наїздами, відвідував Миколаїв. Але він не тратив надії перенестись, врешті-решт, до рідної Чорноморської фльоти, в якій пройшли кращі літа його життя, юність та молодість. Крім того і здоров'я дітей, особливо Софії Петрівни, яка органічно не зносила північного підсоння, примушувало його серйозно клопотатись про призначення на південь.

В часи раннього дитинства, влітку, тато мій жив у Миколаєві, в будинку Євфросинії Іванівни Богданович, своєї бабусі по матері, навідуючись іноді й до її маєтку Кир'яківки під Миколаєвом.

З будинку панів Ворожейкіних, де народився мій тато, батьки незабаром вибралися, бо Микола Андрійович, коли татові було чотири роки, авансував на флігель-ад'ютанта при цареві Миколі I-у і перевіз усю родину до Петербургу.

У 1859-м чи в 1860-м році, Микола Андрійович купив у Євфросинії Іванівни другий її маєток — Богданівку, і з того часу, у вільний час, там мешкав.

В 1861 році мого батька, малого Колю, послали, на превелике його горе, до школи правознавства у Петербурзі. При цій школі був й інтернат, де й приміщено хлопчину.

Між іншим, в тій школі тоді ж училися Модест Ілліч і Петро Ілліч Чайковські; останній став згодом славетним композитором.

Мій тато згадував потім, як він невтішно плакав і побивався, коли зачинилися двері за батьком, що привіз його до школи. Журба, яка межувала з одчаєм, охопила татову душу з першої хвилини його вступу до столичної школи і він її не позбувся доти, доки перебував у тій нудній бурсі.

Тільки відвідини Софії Петрівни, надія на літо, сподівання, що він знову побачить рідні степи, дещо стушовували його тугу...

Забув сказати, що татові батьки до всіх своїх дітей змалечку брали гувернерів і гувернанток. Отже, ще до вступлення в школу правознавства, в мого тата і в його братчика Кості, крім уже відомого нам «дядька» Петра, трудилися французженка Жозефіна Карлівна, англійка і довгоносий, сухорлявий німець.

Жозефіна Карлівна, старша мадмуазель з Тулюзи, дебела брюнетка з багатою «рослинністю» на обличчі, що в минулому стала жертвою помилки свого серця, невідступно переслідувала своїми «душевними муками» тихомирну Надію Павлівну⁴, яка, заглядевши «Жозефіну скорботну», — так у нас прозивали цю французженку, — зараз кидалася втікати.

Ганялася Жозефіна і за хвацьким дідовим джурою — «вістовим» Кіндратом і, вкінці, так застрашила його своїми палкими емоціями, що Кіндрат був змушений просити захисту в свого грізного владики, мого діда, за-

⁴ Надія Павлівна Кіріазі — грекиня з походження, стара панна, що виросла в нашому домі; «добрий геній» нашої родини, наперсниця Софії Петрівни і завідуюча її хатнім господарством. Померла й похована коло нашої приватної церкви в Богданівській садибі вже за моєї пам'яті, проживши понад дев'яносто років.

явивши в розпуці, що »бариння«, мовляв, »самі не свої з чувствами« і »зводять його на гріх«.

— Прямісінько на абордаж беруть, а як його одбитись? Хоч топись! — скаржився він.

»Скорботну Жозефіну« випроводили з Богом, а натомість найняли со-лідну мадам Фурньє, яка нікому не набридала, ні за ким не ганялася і, не одриваючись, плела панчохи. Хлопчаки її боялись, слухались, але не любили через її страшну пристрасть до граматичного умовного способу, тому й прозвали її »слюбжонктивом в окулярах«.

Англійка, не в приклад своїм землячкам, була маленька, опецькувата, кирпата й темноволоса. Сонної вдачі, куняла зранку до вечора, нічим не цікавилася, крім ловлі риби на вудку і, одночасного, читання Біблії. Її, однак, незабаром змінила інша англійка, міс Перрі, зубата, як ажула, і худа, як жердина.

Худорлявий німець, з гострим, загнутим, як у кібця, носом, звався Готтфрідом Фрідріховичем Нушке. Він цілими днями бігав по саду з сачком, ловлячи метеликів, кузюк, жучків та інших опірених комах, для своєї »охромні орієнтальні колекціон«, що зберігалася у нього в мудерній, багатопереховій скриньці, схожій на бджолиний вулик або пагоду. Хлопчаки, що прозвали його чомусь »Ерльконігом«, всіляко докучали йому, особливо ж тим, що клали в його постіль злючих бурих комах, собачі блохи та іншу поганя.

Недогадливий німець не підозрівав, що це »штуки« його плеканців і був переконаний, що — в даному випадку — справджується прислів'я, що на ловця і звір біжить.

В результаті, після безсонної ночі, він часто з'являвся на ранішній чай жовтий, пом'ятий і злий, скаржився дідові, що »селі ношт пил охромні інвазіон інсектів« на його »постелю« і що він, замість спати, цілу ніч »воював«.

Готтфрід Фрідріхович носив досить оригінальний костюм: вузенькі, попелястої барви штани із штрипками і фракподібний чорний сурдут, з яким не розлучався навіть під час спеки. Сурдут цей закінчувався ззаду довгими фалдами, схожими на корабельні вимпели; в безодніх кишенях цих фалдів приховувалися в нього найрізноманітніші коробочки, флакончики, пляшечки й баньочки, в яких пан Нушке ув'язнював впійманих »інсектів«.

А ганявся він за ними впродовж годин і, в цьому відношенні, був невтомним. З дивовижною для своїх поважних літ прудкістю і зручністю, він перемахував через тини, рівчаки і чагарник, виробляючи при цьому дивовижні піруети; борскався, навіть, і на дерева.

Тоді по алеях саду лунали його грізні вигуки: »Гальт, гальт, ферфлюхте керль, гальт!«

Горланням цим він хотів приголомшити особливо вертких і недовірливих комах, які вперто оминали його сачок.

Одного разу Коля і Костя влаштували йому пастку, простягнувши впоперек алеї тонкого дрота.

Атакуючи якусь кузьку, »Ерльконіг« з розгону налетів на дріт і гепнувся доліниць на пісок із такою силою, що обидві його штучні щелепи вискочили з уст і загубилися в густій траві.

Скільки не шукав їх Нушке, повзаючи і нишпорячи в кущах, вони мов кризь землю провалились.

А тріюмфуючі шибеники сиділи на гілляччі кошлатої верби і злорадно стежили за повзанням свого мучителя.

Ось він підвівся, струсив з убрання пилюку, роздратовано зірвав із себе нашійну хустку, з якою також ніколи не розлучався, пов'язав нею беззубі уста і поплентався додому.

За кілька хвилин він вернувся в супроводі двох лакеїв, конюха і трьох покоївок, за якими бігла бабусина собачка Фіфі, відома тим, що — з археологічним дотепом — вміла знаходити загублені речі і приносити їх, ставши на задні лапки.

Всі ревно взялися до розшуку щелепів, а їх як нема, так і нема.

І раптом, із сусіднього квітника, куди щелепи аж ніяк уже не могли попасти, вибігла Фіфі з одною щелепою в зубах. Стала на задні лапки і понесла її просто, не кому іншому, а геррові Нушке!

Ошелешений гувернер тільки й зміг прошамкати: »дас іст юбернатюрліх«.

Але другої щелепи так і не знайшли.

Ця каверза мала надто сумні наслідки для пустунів; в асисті герра Нушке, Микола Андрійович власноручно так намняв обидвом вуха, що вони повисли лопухами, а потім, довго-предовго, вичитував їм нотації, прикрашуючи їх цитатами із Святого Письма.

Нушке, як і більшість чужинців, препогано говорив по-російському і вперто називав метеликів »бабушками« (по-російськи метелик — »бабочка«). Якось одного разу, пізно ввечорі, він влетів на терасу, де »кейфувало« панство, і радісно заявив, що в нього під ковдрою сидить »прекрасні орієнтальні бабушка«. Виявилась ця »бабушка« пречудовим екземпляром »мертвої голови«.

Все ж таки, не зважаючи на пустотливість малих шалапутів і на всілякі їх пакості, що вони робили своїм вихователям, всі діти досить добре засвоїли чужі мови, зокрема англійську.

В школі правознавства мій тато вчився недовго й незабаром, на свою радість, батько дав його до приватної Одеської гімназії Ф. і П. Стародубцевих, висококваліфікованих педагогів.

В той час, Микола Андрійович, себто татів батько, вже був певний, що його швидко перенесуть до Чорноморської фльоти. Він купив Богданівку, родину перевіз до Миколаєва, а сам, ще на деякий час, залишився у Петербурзі.

З гімназіяльного періоду татового життя не знаю жодних цікавих сподів. Знаю тільки, що в Одесі він жив теж в інтернаті, що був при гімназії, в якому препогано, »по-спартанськи« годували. Саме тому, щоб поповнити свої харчові запаси, мій тато з найсміливішими товаришами перелазив паркан школи і вирушав на апровізаційні »промисли« по чужих садах і городах. Вертаючись із таких »вилазок«, не раз потрапляв до рук

одного з Стародубцевих, що підстерігав сміливців десь у затінку. Після відповідного прочухана, їм доводилось вислуховувати моралістичні монологи, які завжди кінчалися одним і тим самим патетичним вигуком:

— О, Боже мій, що я бачу? Сини високодостойних родителів пішли красти, нехтуючи найелементарнішими принципами людського достоїнства! Завершенням був карцер «на хлібі й воді».

На лекціях, тато не був винятком з загального правила — пустував і каверзував, за що часто був караний лінійкою та стоянням у кутку навколішках. До того ж один із Стародубцевих у таких випадках ще й примушував гатити поклони «своїй глупоті».

Взагалі, Стародубцеви були суворими, присікуватими педагогами, винахідливими в карах, але дружина одного з них була добра й ласкава, не раз заступалася за хлопчаків і рятувала їх від халепи.

Серед учительського персоналу цієї гімназії був також Л. А. Смоленський, що викладав історію. Як відомий послідовник Герцена, Добролюбова і Чернишевського, він мав великий вплив і на своїх учнів, зокрема на кількох, що їх він підібрав собі, як особливо, на його думку, талановитих і чутливих. До них попав і мій тато. З цими «добраними» підлітками Смоленський вів розмови окремо і сміливо.

Інший викладач, Петро Іванович Ніщинський (1832–1896), був передовою людиною, гарячим українським патріотом і талановитим композитором, автором відомих «Вечорниць». Він зокрема полюбив мого тата, запримітивши в ньому нахил до поезії і музичної творчості, що виявився в тата дуже рано.

Ніщинський і почав впливати на мого тата, радячи йому занотовувати народні пісні й перекази, записувати так, як він їх почує, без усяких виправлень.

Між іншим, Ніщинський, вже в 1871 році, коли тато кінчав гімназію, познайомив його з М. Л. Кропивницьким, що саме тоді починав свою артистичну кар'єру на сцені «Нового Одесского Театра».

Учився тато посередньо, тримався на «задовільняючих» трійках, не виключаючи історії і географії. Але вже тоді в нього почали виявлятися не абиякий письменницький хист, чутливість і вдумливість. Його шкільні письмові праці незмінно мали найвищу оцінку. Напр., його характеристика безталанного героя Гоголівської «Шинелі», Акакія Акакійовича, одержала таку кваліфікацію учителя:

«Автор щиро, тепло віднісся до життя і до душі «маленьких» людей і цим виповнив внутрішнє завдання своєї праці, — 5».

Аналіза трагедії графа О. Толстого «Царь Федоръ Іоанновичъ» була оцінена також високо:

«Праця виповнена зі з'явним розумінням суті трагізму царя Федора. З захоплення — 5».

Оригінали шкільних праць батька і їх оцінки зберігаються у Державнім музеї театрального мистецтва в Києві⁵.

⁵ Див. Л. С. Кауфман: «М. М. Аркас». Нарис про життя і творчість. Держ. Вид. образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, Київ, 1958.

Перебуваючи в час вакацій у недавно придбаному маєтку Богданівці, мій тато, разом із братом Костею, сховавшись від всезрячого ока Миколи Андрійовича, себто свого батька, десь на задвірки, віддавалися дитячій пустотливості. Скільки пригод, протів, каверз, комічних і цікавих випадків сталося тоді! Тато розповідав і про них, але я запам'ятав тільки одну їхню витівку, яка закінчилася похороном її об'єкту.

Переодягнувшись за привидів, братчики вирішили налякати якусь дворову «старушенцію», по імені Хведору, яка хоч і знала, що «страхіття» у саванах — це паничі, однак кожного разу щиро лякалася, поки, нарешті, з переляку не віддала Богові душу, побачивши «привидів», що вискочили з-за рундука і заграли в дудки. Хведора ойкнула і тут же померла, як ствердив дідовий ветеринар Пафнутій Порфірович Щука, «від несподіваного здивування».

Вдома дитяча пустотливість і фантазія приборкувалися незвичайно суворою дисципліною, що панувала в родині. Мов боркальцями, вона зв'язувала руки, ноги й бажання не тільки дітворі, а й цілому дому. Розпорядок дня був точно реґляментований і раз навсе, так що жодних винятків не існувало. Особливо нудні й обтяжливі для дітей були сніданки, обіди і вечері. Борони Боже спізнитися на них! Суворі нагінка, а потім і покарання.

За столом англійка і сам дід слідкували за поведінкою та манерами не тільки малят, а й усіх присутніх; запримітивши якийсь промах хлопчат, англійка сама з ними справлялася, а коли побачила, що такий промах робив хтось із дорослих — бровами і очима сигналізувала про те дідові, а той уже сам «розпікав» тоді неборака.

Жодних вибриків, витівок, капризів чи проявів невихованості або непослуху не припускалось. М'яка вдачею Софія Петрівна сама піддавалась цим суворим розпорядкам і захисту в неї даремно було шукати.

Хирлява англійка, стара діва, пильнуючи непорушність правил «доброго тону», витончених манер і дисципліни, весь час надоїдала дітям, повчаючи їх, як треба тримати себе за столом, як треба їсти, пити, сидіти, рухатися, користуватися серветкою, як орудувати ножем, ложкою і виделками. В проміжку між «блюдами», себто стравами, присмирнілі братці змушені були сидіти непорушно, як статуетки, схрестивши середні та вказівні пальці на обрубі стола; в жодному разі вони не сміли втручатися у розмову старших і мусіли мовчати, пристойно й уважно, вслухуватися у їхнє «красномовство».

Невідмінно, після закінчення трапези батько мого тата, Микола Андрійович, читав уголос молитву, а іноді й виголошував моралістичні повчання, що їх усі вислухували в позиції на «струнко».

Тому, що мій дід ще не встиг був збудувати тоді в Богданівці домової церкви, вранці й увечорі, на свята й напередодні їх, він сам влаштовував довготривалі й незвичайно нудні «богослуження», на яких мусіли бути присутні не тільки члени родини, а й хатня челядь.

Евангелію і Діяння Апостолів читали по черзі вголос із належною урочистістю то мій тато, то брат його Костя. Пізніше до них приєднався і молодший Володя.

Цим священодійством Микола Андрійович не все задовольнявся і переходив до душеспасительних бесід на євангельські теми, від яких, як, шуткуючи, казав тато, зомлівали навіть мухи, що звичайно лазили на шибках вікон.

Цей порядок не порушувався навіть під час довгих подорожей; в суботу і в неділю, Микола Андрійович майже крикма, щоб заглушити гуркіт дормезних коліс, читав Святе Письмо, а потім передавав його продовжувати дітям, не виключаючи й Соні.

Життя родини було сповнене благополуччя, патріархальности і консервативности, від чого дітям не можна було врятуватися навіть тоді, коли вони вже стали дорослими.

Закінчивши гімназію Стародубцевих, яка саме тоді, в 1870-у році, почала зватися «Первой Одесской Частной Гимназіей», тато того ж року записався слухачем на факультет природничих наук Імператорського новоросійського університету в Одесі.

Цей період, починаючи з 1870 року, коли тато закінчив курс гімназійних наук, є найважливішим етапом його життя, на протязі якого сформувалися його світогляд і світорозуміння, усталалося його відношення до дійсности, що оточувала його, визначилися шляхи його культурної, суспільної і наукової діяльности.

Відразу ж, із шкільної лавки, батько потрапив у вир бурхливого студентського життя із його палким горінням, із сліпою вірою в ідеали, з пориванням в утопічну вись, із сміливими дерзаннями перебудови світу на нових, «досконалих» принципах, із шуканням «соціальної правди і справедливости», із руїницьким замахом на все, що усталене державним законом. Як відрізнявся від того буревію режим, у якому зростав і виховувався батько! Якими далекими від «досконалого» життя здавалися домостроївські повчання Миколи Андрійовича!

Як розходилася його путь, яка щойно намічалася, з путтю, уторованою батьками!

Тато з головою пірнув у бурну стихію студентського запалу, не розбираючись спочатку ні в різності ідеалів та угруповань, що ворогували між собою, ні в догмах, що їх вели. Це було студентство, що скніло по холодних горищах-мансардах, у вогких, затхлих підвалах, що годувалося впроголодь, що натщесерце йшло на лекції, що топтало міські вулиці дірвяними, зчовганими черевиками! Студентство, закохане в книжці, в чарівній феї, що злітала на крилах приманливої мрії в самі небеса, що прагло створити новий світ досконалого життя, що марило про своє високе, шляхетне, «епохальне» завдання перебудови побуту й моралі, перебудови, що мала облагодіяти людський рід!

Чесні, палкі піонери утопії, рожеволиці, сповнені здоров'ям та завзяттям багатирі, бліді ходячі мощі, що кашляли кров'ю, стояли однією ногою в могилі! І ті, і ті думками своїми кружляли Бог зна у яких емпі-

реях і вірили, що вони покликані в життя, як месники за кривди пригноблених, як будівники підвалин рівності, братерства і людського щастя!

Всі вони, дружньою сім'єю, а іноді сперечаючись і сварячись, під звуки древнього «гаудеамусу» і хвацького нашого «крамбамбулі», шукали в людському шумовинню, в людській гарі, прекрасну з прекрасніших мрію, чаклунку утопію, і гинули від її солодких, дурманячих чарів.

Народництво, народовольство, слов'янофільство, натуралізм, дарвінізм, соціалізм, нігілізм! Як метелики на свічку, буйна студентська вольниця прямувала до цих жажких, утопічних ідеалів і, як метелики, частинно згорала в полум'ї, частинно лиш обпалювала крильця і, розгубивши молоде завзяття, протверезувалась, поважніла, забиралася у ведмежі закутки зализувати рани й по-старинці доживати свій вік у старосвітському, теплому й притульному, вмоценому батьками й прабатьками гнізді, прийшовши до мудрого висновку, що життя це лишень миттєвий дар небес, що його треба влаштувати для власного спокою і, не ремствуючи, з чистою совістю, відійти з нього в забуття.

В студентській громаді тато спочатку перейнявся радикальними поглядами, звернув ліворуч. Це, можливо, була реакція юнака на те, що дитинство і хлоп'ячі літа довелось йому прожити в шорах суворої хатньої дисципліни.

Пам'ятаю, у його богданівському кабінеті висіла вицвіла фотографія, на якій був мій батько, гарний стрункий юнак, що мав чудові чорні кучері, та ще один студент і одна студентка.

Студент цей був патлатий, якийсь розхристаний, неохайний; його патли звисали в «нігілістичному» безладді на чоло й вуха, його ж товаришка, молоденька студентка, навпаки, мала коротко обстрижене волосся, либонь «під кружок».

Патлатість студентів була тоді ознакою войовничого вільнодумства, коротковолосість студенток — те ж саме.

Ця фотографія зафіксувала той недовгий період життя мого батька, коли він, ще не оглядівшись і не розібравшись у плутанині та в нагромадженні всіляких ідеологій і учень, піддався був сильному впливові «анархічно-мислячих нігілістів, руйницькі погляди яких імпонували батькові сміливістю «злету», всезапереченням та вселомкою. Нехай на словах тільки, але на зміну старому світові мав прийти світ новий з абсолютною свободою і безкарністю людини.

В Новоросійському університеті ватажком нігілістів був у той час студент правничого факультету А. І. Желябов, що записався слухачем ще в 1861 році.

Зафіксована на вицезгаданій фотографії трійця, нехтуючи найелементарнішим комфортом, пер педес, себто пішки, обійшла весь Крим і вернулася назад.

Однак, ця цікава й поетична блуканина затьмарювалась похмурою безвідрадістю татових супутників, навмисною, награною низькістю їхніх міркувань: нічим не захоплювались, з нічого не дивувались, в усьому

бачили одні лише негативні риси. Тато ж мій дуже цікавився кримськими татарами, заходив до їх віддалених гірських аулів. Там, в одному з них, старий і освічений мулла, оповів батькові, що татари добре ще пам'ятають запорожців, війни з ними, і шкодував при цьому, що нема вже ні ворогів-запорожців, ні хана, а російська влада все далі й далі заганяє їх в ліси та гори.

Ця розмова з муллою, як казав потім тато, була либонь чи не першою ластівкою на багатотруднім батьковім шляху служіння Україні. Батько ж тоді хотів ближче й докладніше ознайомитись із життям татарів, але перешкоджали йому його компаньйони, з якими він врешті й порвав після того, як коханка татового товариша-нігіліста, в присутності свого друга, одверто запропонувала себе батькові. І тато прочунав та розійшовся з ними.

Недовгочасне захоплення цими крайніми поглядами, не залишили на світогляді батька жодного сліду; він остаточно розчарувався грубим, аморальним нігілізмом, що був предтечею комуністичного ретроградства людської думки і етичних надбань попередніх поколінь.

Швидко після цього він зблизився із студентами народовольчо-слов'янського напрямку. Тут не було бруду, грубости, аморальности й афішованого хамства; тут було чимало щирости, шляхетности, життєвости, чулости, тверезого міркування і реальности, яка — проте — й тут була щедро перевита блакитніючим серпанком романтики й утопічности. Нахил до сантиментальности, надавав цьому напрямкові досить щиросердечности й краси.

Ідеалізуючи сіряцький люд і братерство слов'янських племен, вони, щоправда, трохи переборщували, але привід до цієї ідеалізації мали, пам'ятаючи недавнє варварство кріпаччини й бачачи щире прагнення кращих синів підневольних слов'янських народів зговоритися, припинити розбрат й купно «умовити» росіян утворити федеральну слов'янську державу. Але забули головне, що майбутній творець вимріяної слов'янської федерації, Петербург, був якраз гнобителем слов'янської свободи.

Так від етапу до етапу, від безбожного, всенехтуючого нігілізму до широкомовного і ширококрійного слов'янофільства, батько мій наблизився до ще більш конкретної, більш життєвої течії невеличкого студентського гуртка, метою якого було служити обездоленій, знеособленій, під'яремній батьківщині Україні.

(Далі буде)

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК
ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН
ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ
ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДА-
ВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОВ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ
ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Ігор ШАНКОВСЬКИЙ

Нові поезії

Ігор Шанковський народився 15-го травня 1931 року в Стрию. Середню школу закінчив у Мюнхені (Зах. Німеччина), де його зазнала, разом із батьками, воєнна хуртовина. В 1949 році виїхав через Італію і Марокко на сталий перебування до США. В 1952-1955 роках служив в американській армії, брав участь у корейській війні, а потім перебував у Токіо — столиці Японії.

В Токіо молодий поет вславився виконанням українських пісень, співаючи в радіо і телевізії, та на границі платівками українських пісень, до яких музику компонував славний японський композитор Реймонд Гатторі. Лірику до пісень «Сон юнака» і «Вечір на Україні», що їх ще й досі грають у Японії, склав сам поет.

Вернувшись із Японії, Ігор Шанковський продовжував навчання у Пенсільванському університеті, закінчивши його в 1958 році зі званням бакалавра.

Тепер поет працює над магістерською дисертацією в Альбертському університеті (Канада), де й викладає вищий курс української мови.

Ігор Шанковський — автор збірок «Квітнева Дань» (в-во «Дніпрова хвиля», 1958) і «Дисонанси» (в-во «Київ», Філадельфія, 1958). Має готову до друку збірку поезій «Коротке літо», з якої подаємо декілька поезій для наших читачів, та повністю перекладений збірник старовинної японської поезії «Гіяку-Нін-Ішшу» («Сто пісень сто поетів»), що їх зібрав придворний японський поет Фужівара-но-Садае 1237 року по Христі.

Літературна критика і українська громадськість прийняли прихильно творчість молодого поета. Професор В. Державин в рецензії на збірку І. Шанковського «Квітнева Дань», між іншим, писав: «Збірка... не лише містить численні, артистично досконалі поезії і не лише свідчить про благородний вплив лірики Михайла Ореста і — мабуть, іще виразніший — Яра Славутича: вона виявляє також бодай первні власного поетичного стилю...» «Проте за ідейний стрижень цілої збірки править непохитна — сказати б Ольжичева — певність у твердості й справедливості космічного ладу, могутнішого за видимий хаос...» («В. Ш.», кн. VII, 1959).

Ред. «Визвольного Шляху»

*

*Із збірки »Коротке літо«
(Цикл — »Коротке літо«)*

НА ЩОГЛІ

*В морських глибинах є інакший світ —
там проживають риби і молюски;
в морських гаях — ряди зелених віт
і блискотіння золотої луски.*

*Форштевень шхуни хвилі перетне
і тузики навкруг мов рідні діти,
і чорні спини риб.*

*Марсові матроси
грот-щоглу і фок-щоглу налягли,
а на шкафуті капітан підносить
обидві руки, знак — щоб натягли
матроси паруси.*

*Гребені хвиль
підносять тузиків, плавба триває
і томляться матроси від зусиль,
і матка-шхуна їх на борт приймає,
зникає в клюзі якірний ланцюг
і шхуна навстріч сонцю відпливає.*

*Показує взору матрос:
глядіть, на щоглі альбатрос!*

Нью-Йорк 1965

ЗНАЙОМСТВО

*Широке море і вітрила днів,
Що кожний раз чекають альбатросів,
Та буревій ще вчора відшумів,
Останні хвилі берегам відносить.*

*Спокійно погляди скісних очей
Морців вітають у каміннім порті,
Де брами найбезжурніших ночей
Широко відчиняються за бортом.*

І хочеться із потиском руки
Когось зустрінути в чужій столиці,
Щоб так, як ці безжурні юнаки
Розцілувать панянок блідолицих.

Знайомство в порті. Усміхи весни,
Шовковий дотик під перстами ткани;
А ти стоїш під ліхтарем ясним
Моя задумана і горда пані.

Токіо, 1953

ОРЛИ

Сумівцям — присвячую

Вони вперше розплющили очі
Орленята, під крильми орлиці
Розклювавшись в життя із закуть.

Це тоді відсипляються ночі,
Коли гаснуть рум'яні зірниці
І гірські зимновій гудуть.

Колисав їх крилань-буревітер,
Серед скель закіптюжив у хмари,
Сповивали колючі дощі.

Фарби райдуг з небесних палітер
Цілували, як сонце запарить,
Гартувала морозів луцинь.

Не чекайте на співи орлині,
Лише лету навчала їх мати
І до волі безбоязну хіть!

Привітають їх роси перлинні,
Бо злетіли життя здобувати,
На зелених руках верховіть.

Едмонтон, 1965

* * *

*

Розписала золотиста осінь
По зеленім лісі жовті взори,
Задивилась, як під ранню просинь
Тихо гаснуть білосвітлі зорі.

Злине вітер, золотнем зів'ялим
У танку останнім закружляє,
Сивий волос над листком упалим
Так чудесно юність уявляє.

І наснитись радість розмаїта,
Та чи можна снам отим повірить?
Довгі ниті бабиного літа
Щастя не зуміли ще відмірить.

Скоро сніг гулятиме без стриму,
Та весни морозом не всторожить;
Кажуть, літо бабине під зиму
Безумовно про врожай ворожить.
Нью-Йорк, 1965

Із збірки «Коротке літо»
(Цикл — «Американські мотиви»)

ЧОРНІ ШКІРЯНКИ

Провулки — сірим камінням,
плач бездомних котів;
попід небесним склепінням —
рамена плотів.

Блискає лезо в темноті,
б'є під груди,
ще раз вдаряє і потім
віддишу вже не буде,
судорги.

Тіні провулками шмигають,
в чорних шкірянках ганістери
тіло порізане двигають,
ніч — мов відчинені двері.

І кидають тіні вдолину,
на брук у сміття це тіло;
але ж це людина, л ю д и н а !
їй жити, ж и т и хотілось!

І вже розбігаються тіні
провулками темними вміло,
незрушним на сірим камінні
в калюжі зосталося тіло.

Одна із шкірянок з-за плота
цупкі розтуляє жмені;
шипить і плює: с в о л о т а ,
п'ять центів лиш мав у кишені!

Нью-Йорк, 1963

МЕЛАНХОЛІЧНА НІЧ

Безнастанні дощі.
Спрага!

В калюжі розтоптана негритянка
на вечірній газеті.
Плащі і плащі.

А для мене — розвага
ці розмоклі конфетти,
калюжі,
байдужі плащі.

І добре, що над хмарами десь зорі,
і ще якісь світи
говорять
і між собою спорять.

Поети говорять про сонце —
а їх є мільйони сонць!

Нью-Йорк, 1965

Увага!

Увага!

Інформуйте світ про московські злочини. В цьому Вам допоможе монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.

Я С И Р

ЛИСТИ, ОПОВІДАННЯ І НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ У НІМЕЦЬКІЙ НЕВОЛІ
(У двадцятиліття звільнення — 1945—1965)

Зібрав і впорядкував

Олекса ВОРОПАЙ

(2)

Листи

*»... Там сядемо — оддишемо,
Дрібні листи напишемо«.*

З народної пісні.

Треба бути матір'ю і любити своїх дітей, щоб правдиво зрозуміти той біль, те нестерпне горе, що переживала кожна мати, коли від її очей, від її материного серця відривали п'ятнадцяти- або сімнадцятирічну доньку і везли на ту чужину, звідкіля вже доходили такі листи.

»... Живемо в дерев'яних бараках. Імо брукву з водою. Працюємо 12 годин на добу. Нас б'ють і не вважають за людей«.

»Тату, не пускайте Ярину до Німеччини, хай вона краще вдома повіситься, ніж приїде сюди проклинати той день, коли народилась«.

Але не пускати було тяжко. Німці жорстокими методами примушували їхати до Німеччини на працю, а коли не допомагало їй те, вони силоміць ловили, садовили в потяг і силою відправляли людей до «Великого Райху», як здобич. А звідтіля надходили листи...

*

*»Твоя донька, твоя донька
миється сльозами*

*В тяжкій праці на чужині
та ще й за дротами«.*

З народної пісні.

Добрий день, моя люба землячко!

Дякую тобі від щирого серця, що ти розшукала мене у цьому далекому чужому місті, серед руїн у дерев'яному бараці.

А я вже думала, що про мене і увесь світ забув і ніхто мною не цікавиться.

А ти знайшла. Спасибі тобі!

Тепер опишу тобі своє життя.

Як приїхали ми до Німеччини, забрали нас до закритого табору. Табір той був у два ряди колючими дротами обгороджений. Два місяці нас нікуди не випускали, лише на фабрику та з фабрики до бараку. На роботу вели нас строем, як військових. Як котра з дівчат запізниться і не стане разом до строю, то б'ють, не дають їсти і в неділю цілий день не випускають з

бараку. Годували нас погано. Їсти давали нам моркву, брукву та по три картоплині. Коли кухар давав нам по п'ять, то Маер¹ лаявся.

За цими харчами ми не могли працювати. Один з наших вахманів² це бачив. Він був добрий чоловік й іноді дозволяв нам піти до міста купити собі щось в магазині. Але як дізнався про це Маер, то замикав нас у холодну, не давав їсти або бив.

Працювали ми від 6 години ранку до 10-ої години вечора. На нас накладали великі норми, але ми були завжди голодні і не могли їх виробити. За це нас знову били або морили голодом.

Якщо якась німка дасть шматок хліба, Маер знову карав нас.

Нам доводилось терпіти і голод і холод.

Коли ми хотіли щось зварити, то Маер виливав все у вогонь.

Іноді майстри давали нам дров, але цей гад перестривав нас у лагері і відбирав їх собі.

Та й чого ми тут не натерпілися за три роки?! Цього ні в яких книжках не списати.

Пиши мені, Маріє, як ти живеш і чи скоро скінчиться війна?!

А що там чути з дому, з України?!

Як живуть тепер наші рідні, що пишуть тобі?! Все опиши. Чекаю.

До побачення.

Твоя землячка Ніна.

20.11. 1945 року

Гінген (Вюртемберг).

*

Добрий день, моя найкраща Приятелько!

Я вчора отримала твого листа, за який дуже і дуже дякую.

Марусю, ти питаєш про мос життя. Тяжке воно. Роблю на заводі по 10 годин щоденно і одержую в місяць 30 або 35 марок. Відносно харчів то дуже важко. Дають по 300 грамів хліба і зовсім трошки маргарини, а варива один раз на день: це суп з брукви — поганий, поганий, його і свині не їли б. Вариво можна брати хоч в 12 годин дня, а хоч о 6 годині вечора.

Настав час, Маріє, прийшло на наші молоді літа, що ми мусимо таку муку терпіти.

Пиши, Маріє, усі свої новини, бо мої то не цікаві.

Щоночі тривога, сидимо в бомбосховищі майже цілу ніч. Бувають такі ночі, що як заснеш дві-три години, то й добре, а потім встаємо та йдемо на роботу. Як ідемо — темно, і приходимо — темно, бо працюємо з шостої години ранку до п'ятої вечора.

За домом сумно дуже, а Мама то щоночі сняться мені. На цьому кінчаю. Зістаюсь твоя товаришка

Антося Яремчук.

26. 12. 1943 року

Брауншвайг.

*

1) Прізвище лагерного керівника-німця.

2) Вартовий.

»Хто в біді дав — два рази дав«.
Народ. приповідка.

Добрий день, моя сестричко Марусю!

Маріє, твого листа і двадцять марок, що ти вклала у конверт, я одержала. Щиро тобі дякую. Краще собі щось купи з одєжі, як є де, бо в нас то нема де, та й нема за що; все проїдаємо, бо з цієї порції прожити не можна. За увесь час, відколи тут у Німеччині, я купила лише косинку, чулки³ та старенькі мешти, бо вже не маю в чому вийти в неділю з бараку. Більш нічого, бо за одєжу зараз не думаю, а лише думаю, щоб Бог дав живою залишитись та своїх рідних побачити.

До побачення, Марусю. Ще раз дякую тобі за допомогу і за те, що ти мене не забуваєш.

Твоя товаришка Антося.

12. 3. 1944 року.

*

Люба Марусенько!

Письмо твое я одержала і знову одержала 20 марок.

Дякую я тобі, Марусенько, дякую від щирого серця, що ти за мене не забуваєш на цій поганій чужині. Але, Марусю, нащо ти посилаєш мені гроші? Коли я тобі їх поверну? Якби я могла тобі якогось гостинця вислати, а я не маю. Купити тепер нема чого. Раніш можна було спідницю чи блюзку, чи косинку купити, а тепер нічого не можна.

Знаєш, раніше чехи, французи чи бельгійці їхали на урляуп⁴ додому і звідтіля привозили, а тепер вже їх додому не пускають.

Я собі не купую нічого, є в що перебраться і так сиджу, бо нічого не миле. Бо мабуть і те, що є, доведеться покинути.

Ой, Марусенько, якби я знала, що тут таке буде, була б собі смерть ще вдома заподіяла, а то доведеться згинути серед цього каміння і ніхто не знатиме, де я голову склонила.

На цьому кінчаю. Пиши, Марусенько, не забувай про мене.

29. 3. 1944 р.

Твоя Антося.

*

»Перед ворогами шапок не скидають«.

Народ. приповідка

... Ти пишеш, Марусю, що тобі надокучило годити цим німцям. Вірю, серденько, вірю. Мені, хоч я не в господаря, а на заводі й не дуже коло них вхожаю, і то набридли вони мені, як незнати що.

Ну, що ж, мусимо терпіти, може дасть Бог, що на них ще прийде чорний день!..

Антося.

*

3) Панчохи.

4) Відпустка.

»Пекло і на цьому світі є«.
 Народ. приповідка

... Марусенько! Перш за все повідомляю тебе, що я покищо жива та здорова, чого і тобі бажаю. Але не бажаю тобі такого життя, яке у мене тепер. Віриш, Маріє, що вже більше двох місяців ми всі не роззуваємось і не роздягаємось, так і спимо, бо таке робиться, що й списати не можна. Так сильно бомблять, що вже наше місто геть розбили і спалили всеньке. А 15 і 23 березня то все місто палало, як дрова в печі. Стільки було диму, що не можна було дивитися.

Ти знаєш, Марусю, колись мені розповідали про пекло, то воно, я думаю, не страшніше, як було цих два дні у нашому місті. Тоді погоріло багато бараків, і люди, які робили на першій зміні, залишились лише в тому, в чому робили. А котрі були на 2-ій і 3-ій — поховались у бункери.

У три бункери попали бомби, і людей присипало камінням та землею. То через два дні допіру їх одкопали. Живими не залишився ніхто, так усі двісті чоловік згинули разом. Були то чехи, бельгійці та італійці, з наших, хвалити Бога, нікого не було. Люба Марусенько, і нащо нам таке лихо терпіти? Не надіюсь я більше залишитись живою. Щохвилини чекаю наглої смерті тут, серед цього каміння, на чужій ворожій землі. Ідемо ми, Марусю, на роботу і несемо із собою свої речі, не всі, а саме необхідне. Так, щоб було в що перебратися, як живими залишимося.

Найбільше бомблять вдень, а вночі покищо спокійно. Оце, як скінчиться алярм, ми виходимо з бункера, то маємо на що дивитись. Там горить, там валиться, а там замість будинка тільки купа сміття та каміння лежить. Того несуть пораненого, а там побитих забирають. Я тобі кажу, Маріє, що то страшніше від пекла.

Люба сестричко, якщо від мене не буде довго листа, то знай, що мене вже немає живої. То, як дасть Бог, дістанешся додому, то розкажи моїй мамі, що ти зі мною переписувалась і всім розкажуй, де, в якій землі і в якому камені гниють наші українські кості. Хай не забувають за мене мої рідні і хай всі наші люди проклинають цей ворожий непривітний край.

Такі в мене новини, Маріє, а кращих немає. Вибач, що турбую тебе такими сумними вістками. Я краще хотіла б розвеселити тебе та нічим.

На цьому вже буду кінчати.

Пиши побільше. Привіт тобі від наших дівчат.

Залишаюсь твоя Антося.

26. 3. 1944 року.

*

»Від ворога добра не жди«.
 З народ. мудрости

... Є у нас, Маринко, ще одна дуже неприємна новина: Наталку Янищук забрали до 21 лагерьа, за те, що трохи продала тютюну комусь там. Вже більше тижня нема її в нашому таборі...

20. 4. 1944 р.

Антося.

*

...Марусю, ти писала, щоб тобі пояснити, що то таке 21 лагер. Як тобі сказати?

Це таке, як совітська тюрма, або примусова праця. Там дуже б'ють і по чотири години всього сплять на добу, а то увесь час тяжко працюють. Водять їх під рушницями. То такий карний лагер, хай туди ніхто не попадається, боронь Боже!

А Наталка яка? Та, що разом з нами ходила до школи — Янищук, Уляни Марковенчихи дочка. Така висока, знаєш? Бідна вона, пропаде дівчина ні за що!..

26. 4. 1944 р.

Антося.

*

*»Як заслабнеш, із койки стягають,
Мов собаки лютують майстри«.*

Віра Липовецька

...Пиши, Марусю, як ти живеш? Як твоє здоров'я, чи ж не хворієш? Бо я то вже два рази у лікарні була. Раз лежала десять днів, а другий раз нарвав великий палець на нозі. Мені зірвали нігтя і розрізали. То цілий місяць лежала у лікарні. І чого тільки я там не натерпілась, і чого не набачилась?!

Тут, Марусю, як і захворієш, то не допусти Боже. Всі німці як звірі кричать, а ніхто не питає, що в тебе болить. Мусиш робити, доки не звалишся...

Брауншвайг, 26. 6. 1944 р.

Антося.

*

...Перш за все напишу тобі, що я жива, але не зовсім здорова. Дуже мене болить у середині, але робити мушу. Чужі люди, то не мати рідна. Роби їм до упаду, а скажи, що хвора, то й слухати не хочуть...

Ляунген, 23. 3. 1944 р.

Тетяна Ковальчук.

*

*»Що єдиний невольник у тебе пробуває,
Празник Рождества, будь-ли Воскресіння не знає«.*

Плач невілляника

Добрий день, моя люба сестричко Марусю!

Перш усього поздоровляю тебе з Новим Роком! Бажаю тобі щастя та здоров'я у твої молоді цвітучі роки. Ще тобі бажаю якнайшвидче повернутись на нашу рідну Україну, до своїх рідних батьків.

Марусенько, як були наші свята, то ми тільки сльозами обливались та й усе. Нічого нам не давали. На Святий Вечір лише хліба дали та тільки і всього.

А кутя, Марусю, наша пропала. Ще торік, то мама з посилкою трохи прислали товченої пшениці, то ми варили кутю, а цього року і того не було.

А як ти провела цей празник?

Що робила, де була? Все напиши мені. У нас тут, як бачиш. День і ніч робимо, а як такий день прийде, то сидимо в бараці голодні й холодні.

Пиши побільше. Чекаю!

Твоя Антося.

28. 12. 1943 року. Брауншвайг.

*

...Маріє, поздоровляю тебе з Різдвом Христовим та Новим 1945 роком. Мені Різдво невеселе. Я ще у неділю ввечері залилась сльозами, як згадала про своїх рідних, що залишилися дома...

Тетяна Ковальчук.

26. 12. 1944 р. Ляунген (Баварія).

*

...Марусю, сьогодні перший день нашого Великодня. Я працювала, згадала на роботі все домашнє життя, як ходила, як гуляла і була вільна, а тепер життя настало, що не можна і за ворота вийти. Сиджу зараз і думаю, що сьогодні Великдень, а тут ще до шести годин далеко, щоб взяти вечерю, щоб хоч того смердючого супу поїсти. Така наша паска, Маріє, а німецьку так само провели, але на ту не шкода, бо чужа, а це ж наш український Великдень. А тут ще з дому погані чутки. І коли це закінчиться, Маріє, хоч би хто сказав мені...

Залишаюсь твоя Антося.

16. 4. 1944 р. Брауншвайг.

*

...Сьогодні другий день свят. Я працювала до двох годин дня. Тепер прийшла з роботи і вирішила написати тобі цього листа. Марусю, мені зараз дуже тяжко на серці. Подивлюсь у вікно, а на дворі весна-весна. Світить сонце, зеленіє трава, щебечуть пташки, на серці в мене немов камінь лежить. Таке велике свято, так гарно ми його святкували вдома, а тут сидимо в таборі за дротами, як справжні невільники.

З харчів нам не давали нічого.

На перший день наварили супу, дуже страшного, такого, що не можна було їсти, а робити заставляли увесь час.

Такі наші, Марусю, свята.

Згадуєш про свій Рідний Край, обіллешся сльозами та й трохи легше на душі стане...

17. 4. 1944 р.

Антося Яремчук.

*

Маріє, ти пишеш, що на Великдень ти в церкві була. То ти таки знаєш, коли була Паска, а я просиділа в таборі, як той турок нехрещений, нікуди не виходила.

Марусю, мені дуже цікаво тебе спитати: а чи вони святять паску, чи так їдять, як ті невірні. Тут є їхня церква, але вона далеко, і я не знаю, чи туди ходять українці чи ні?

Марусю, мені свята були дуже досадні. Я згадала своїх рідних, своє село, згадала наш Великдень. Як до цього дня було готуєшся, радієш, прибираєш,

всього нап'якаш і ждеш, як Бога. А, як прийде цей день: радісно та весело. Всі гуляють, обмінюються писанками, гойдаються на гойдалці. О, Боже, нічого кращого нема для нас, як наша Україна. А тут, як у в'язниці, сидиш і вийти не можна.

22. 4. 1944 р.

*Навіть старість не рятувала
від зневажливої відзнаки*

*13-тирічний «Ост»-робітник
(українець)*

...Ось Великдень надходить, якби то вдома, то було б весело, а тут немає ніякої радості. Але кажуть, що скоро кінчиться війна. От якби то справді?!

30. 3. 1945 р.

...Знову підходять Великодні свята. Підемо, Маріє, до своїх матерів з пасками в гості. Правда?

Але далеко наші матері, не дійдемо пішки.

Згадай, Маріє, що вже другий Великдень тут, у цій проклятій Німеччині.

Я, як згадаю, що вже два роки з дому, то у мене аж в середині заболить.

26. 4. 1945 року.

На Перше травня ми не робили, але харчі нам давали такі самісінькі, як і завжди — суп.

Тепер нам навіть картоплі не дають, завжди суп з брукви та моркви...

14. 5. 1945 року.

Антося.

»Ой, оглянешся на ту Україну,
Та й обіллешся сльозами«.

З народної пісні.

...Перш за все вітаю тебе з Великодніми Святами і бажаю тобі багато щастя та здоров'я, а також бажаю якнайшвидше повернутись додому, на свою рідну, милу Україну...

17/1944 року.

Антося Яремчук

*

...Мені щоночі сниться Україна, Маріє, сестро! Невже я навіки прощася з нашим Поділлям?!

10. 2. 1943 року.

І. С.

*

...Тепер сумно мені. Велика туга за Батьківщиною. Дим смутку не відходить від мене ні вдень, ні вночі...

15. 8. 1943 року.

Анна Савченко.

*

»Змарнувала красу свою на чужій роботі«
З народної пісні

Маріє, я дуже суха, якби ти мене побачила, то не впізнала б.

У люстро я вже й дивитись боюсь. Мені тільки вісімнадцять літ, а обличчя зморшками покривається.

Коси я тепер обрізала, бо дуже вилазили. Були такі, що не було вже що заплітати.

Щоб так мене мама побачили таку, з обрізаними косами, то не знаю, щоб вони мені сказали? А як ти живеш? Чому мало про себе пишеш? Чи дуже обіжає тебе баур? В що ти одягаєшся? Все напиши.

Оце ти мені якось снилась. Наче така сумна, сумна прийшла до мене. Я до тебе говорю, а ти не обзиваєшся. А мені так наче тебе шкода стало, що я й заплакала.

Пиши Марусю. Твої листи єдина потіха для мене...

Зістаюсь твоя вірна товаришка

8. 7. 1944.

Антося Яремчук

*

»Наймувати — життя марнувати«.
Народна приповідка

Марусю, сьогодні рівно рік, як ми в Німеччині у наймах.

Ох, як воно тут тяжко працювати! Роблю я, Марусенько, щодня у полі. Як тільки почне сіріти, ще на сході і небо незайметься, як я виходжу в поле і працюю до самісенького вечора, а прийду додому, чи їм, чи не їм, іду до стайні і там працюю до десяти годин, або й пізніше, а як прийду в кухню, вип'ю кави, поперемиваю увесь посуд і лише об 11 годині лягаю спати.

Тетяна Ковальчук

16. 4. 1944 року, Ляуінген (Баварія).

*

»... Що там Боже з нею?

Може вона на чужині зарита землею».

З народної пісні

Ось у нас завтра Великодня п'ятниця. Підемо ми всі дівчата та хлопці справляти могилку нашої українки, що померла ще восени. Ми про неї не забуваємо і довідуємось щонеділі. Завтра зранку я піду в ліс і назбираю їй пролісків. Вона дуже любила ці квіти. І я їх люблю. Вони нагадують нам Україну.

Тетяна Ковальчук

8. 4. 1944 року, Ляунген (Баварія).

*

*»На чужині тяжко, тяжко, тяжко дуже,
Зимний вітер віє від чужих людей«.*

О. С.

Добрий день, моя люба подружко Оксано!

Оксано, я твою листівку отримала і дуже дякую тобі за неї. Ти питаєшся, як я живу в бавура?

Так знай, не живу, а дні коротаю. Хоч я тут їсти маю що, не голодую, але іноді і та їжа не мила. Сам бавур то ще нічого, а вона така фурія, що світ такої ще не бачив. Їсть мене, як іржа залізо, клює, як шуліка курча, і відчепитися від неї не можна. Взагалі, Оксано, я тобі скажу, що німці це люди недобрі. Як на мене, то тут тварини ліпші від людей.

Ось у мого бавура є одна стара корова Фріда, вона така розумна, як людина. Коли мені тяжко на серці, або господиня образить мене (а вона часто на мене брудні слова каже), то я піду собі до стайні, сяду на сіні за яслами та й плачу собі скільки захочу, ніхто мені не заважає там, лише Фріда, дивиться, дивиться на мене, мукне, перехилить голову через ясла, і пестить мене шершавим язиком, мов хоче сказати мені: «Не плач, дівчино, заспокійся». Я люблю її за це, вона від мене завжди ліпшого сіна дістане, і я не б'ю її ніколи.

А Рекс вже знає вгадувати мій настрій. Якщо я весела, він скаче до мене, бігає навколо, гавкає, хапає мене за спідницю, як якийсь пустун. Але коли я засмучена і десь сяду тихо, він помаленьку підійде, ляже біля мене, протягне передні лапи, тріпає хвостом і все намагається мені руку лизнути.

Це, Оксано, тут, на цьому хуторі, мої єдині друзі взимку. А на весні я ще люблю ластівок. Ось того року вони прилетіли рано напровесні і все тут цвірінькали. Я, було, прийду вранці їсти коровам давати, а вони літають мені над головою та все ніби щось кажуть до мене — цвірінь, цвірінь. А мені здається, що вони на Україні були, а тоді сюди прилетіли. Може мої Мама, щось переказали мені? Може вони справді ті самі ластівки, що жили у нас під стріхою? Я все намагаюсь впізнати їх. Отак, Оксано, тут між коровами, собаками та ластівками ліпше жити, як між людьми. Бо ці тварини добрі, вони нікому зла не чинять, а люди тут злі: «льос», «век» та «ду біс швайне» інших слів ти від них не почувеш. З дому нема ніякої вісточки. О Боже, як би я хотіла до рідної хати!

Пиши побільше, не забувай хоч ти про мене.

Альтенберг.

Зістаюсь твоя товаришка *Галля*.

ВІСТІ З УКРАЇНИ

*Будуть пташки прилітати калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті.*

З народної пісні

Маріє, квіти, що ти сіяла коло хати, цвітуть, та вже й оцвітають, а тебе все немає, ти десь далеко на чужій стороні. Сумно мені за тобою і шкода тебе. Я, як згадаю, як ми всі дівчата збиралися у вашому садку і співали, то не можу витримати. Стисне за серце, у горлі здушить і в очах сльози з'являться. А тепер ще й цих дівчат забирають, залишаюся я сама, як билиночка в полі.

13. 8. 1943 року.

Тетяна Сич

Село Стетківці на Житомирщині

*

Маріє, ми вже мабуть бачитись не будемо, бо німець, як відступас, то людей з сіл вигонить і села палить. Чоловіків і хлопців від 10 років забирає з собою. Це там, де проходить фронт, а є такі чутки, що вже близько фронт від нас. Вночі над нами літають пташки, але шкоди покищо ніякої не роблять.

Спасибі тобі велике, Маріє, що ти не забуваєш про нашу Антосю і пишеш їй, може, ще дасть Бог, зустрінемось, то буде тобі велика шана від мене.

Твої тато і мама, хвалить Бога, живі і здорові. Усе про тебе журяться. Коли то Господь дасть, що ми всі разом будемо?

15. 10. 1943 року.

Оксана Яремчук

Село Стетківці на Житомирщині.

*

З дому ніякої чутки немає. Останнього листа одержала вже давненько. Тато писали, щоб я більше не писала листів і нічого не чекала з дому. Того листа вони передали якимось німцем з вогню.

20. 12. 1943 р. Ляунген.

Ганна Савченко

*

Маріє, з дому немає нічого і не буде, бо Христина Пархоменчук одержала листа від Явтуха Царюка. Він передав свого листа через якогось німця і пише, що усіх мешканців з села вигнали до Ново-Костянтинова.

Та й подумай Марусю, що робиться там вдома. Я, як згадаю, що та бідна мати з малими дітьми робить, то серце кров'ю обливається. Тата то напевно вдома нема.

Боже, якби я могла пташкою зробитись. Полетіла б, глянула, пощебетала б над рідною хатою, всіх рідних побачила б, а тоді й померти можна. Але, мабуть, не доведеться вже бачитись з рідними, певно прощалась я з ними назавжди.

21. 12. 1943 року.

Антося Яремчук

*

Марусенько, добрих новин не маю, а поганих то є досить. Привезли з України дуже багато людей, та таких старих, змучених чоловіків, що страшно дивитись. З усіх областей є люди. Навіть з нашої області є, але не з нашого району.

Розповідають дуже погане. Знаєш, Марусю, привезли їх до нас у лагерь, а другого дня привели на завод. Я, як глянула на них, що вони такі старі з торбами на плечах та й згадала свого татка. Може й вони де, не дай Боже, так з торбою на плечах під старість скитаються на цій поганій чужині. Та й так мені серце стиснуло, що я не витримала, заплакала і стало легше. Оце, як бачиш, плачемо, Марусю, бо радіти нема чого. Я розпитала їх, що там робиться на Україні, а вони мені розповіли, що мало є таких місць, які залишилися не зачепленими, а є такі місця, що й знаків немає, де село було. Людей, яких можуть, то гонять до Німеччини.

Ой, Марусенько, якби ти знала, як я хочу до дому, як мені надоїло тут бути і дивитись на цих панів. Мені наша хата, наше село і ціла Україна щоночі сняться, і що хвилини маряться. Боже, верни нас на рідну Землю, звільнену від усіх ворогів.

Пиши, Маріє, не забувай про мене. Може, дасть Бог скоро побачимось.
На усе тобі добре!

Зістаюсь твоя вірна товаришка

25. 2. 1944 року. Брауншвайг.

Антося Яремчук

ОСТАННІ ЛИСТИ

*»... Далася бідному невольнику,
Тяжка неволя добре в знаки«.*

Плач невольника

Добрий день, моя рідна сестричко Оксано!

Ой як мені важко живеться, Оксано. Напевно я не переживу всього цього знуцання над собою. Мене вже ноги не носять і руки не слухають. А як подивлюсь на себе у люстро, то не впізнаю: очі запали, брови насупились, на обличчі з'являються зморшки. Страшна я стала, дуже страшна. О Боже, я маю лише 18 років, а мені вгадують за тридцять. Вічний голод, тяжка праця і безсонні ночі — все це віднімає у мене останнє здоров'я. Не плач, не побивайся, моя люба сестричко, але така вже моя доля і, напевно, я не витримаю цього нелюдського страждання і... помру.

Передай нашим рідним, хай не забувають про мене, бо я пам'ятаю про них у найтяжчі хвилини життя.

Хай всі мої друзі теж мене не забувають. Скажи їм, Оксано, хай зберезуть про мене пам'ять, як по справжньому вірному другові.

Моя рідна сестричко, як не хочеться помирати на чужій землі, як би я хотіла побачити наше село, свою хату, ті квіти, що ми вдвох сіяли, і нашу стареньку добру матір.

Я кінчаю, Оксано. Цілую тебе тисячу разів і прошу не плач. Наше щастя у Божих руках, може Він змилюється наді мною і дасть ще сил усе пережити.

На все добре, моя сестричко!

Зістаюсь твоя Віра

20. 3. 1945 року. Берлін.

*

Дорога сестричко Лідо, може не доведеться повернутись на рідну землю, може не доведеться пережити, бо дуже і дуже тяжко. Неможливо, дорога сестричко, неможливо. Не забувай про мене, я вас ніколи не забуду. Лідо, передай рідним низенький поклін. Лідо, Лідо, як пережить мені тяжко не могу передати. Тільки не плач. Лідо, старайся завжди бути веселою, не журись. Така моя доля, Лідо. Я згину, я покінчу з собою, я не витримаю цього. Скажи хай мій друг Льоня, якщо живий буде, про мене не забуває. Пишати мені, пишати немає часу, не маємо вихідного, завжди працюємо. Ввечері тривога... бомблять! Тяжко, дуже тяжко, я пишати не могу. Лідо, не плач, не журись за мене, зберігай своє здоров'я. Лідо, пробач мені, що я тебе так розстроюю недобре, але описую, бо може прийдеться погинути, то ніхто про мене не знатиме. Передай рідним низенький поклін. Цілую тебе тисячу разів. Жму кріпко руку.

Досвідання Лідо

Зістаюсь твоя сестра Оля.

27. 3. 1945 року, Ляйпціг.

*

Лист з Белінгену

Добрий день, дорогі мої дядьку!

Повідомляю Вас, що я ще жива на сьогодні, а завтра не знаю, чи буду жити, чи може прийдеться скласти руки назавжди і тримати на собі німецьку каменисту землю.

Я Вам у попередній листівці писала, що їду робити операцію в горлі. Правда, я їздила, але мене відправили назад, бо сказали, що немає місця. Я хотіла їхати у другий город, але звідтіля також телеграфували, що немає місця. Так що чекаю з дня на день смерти, коли прийде.

Один тільки Бог може спасти від смерти — більше ніхто.

Зараз мені така досада, що я вже не могу по світі ходити. Одна думка, що не сьогодні, то завтра прийдеться руки скласти і попрощатися з білим світом.

О, Боже, як хочеться жити — жити! Ожидала я кінця війни, а тепер уже ось швидко і кінець, а мені доведеться померати.

Всі дівчата повернуться додому, будуть матері зустрічати їх, а що мої зустрінуть?!

Тільки почують:

»Нема вашої донечки, вона померла в Німеччині і там держить на собі німецьку землю«.

Як не хочеться умирати, а жити б, жити! Я прожила тільки двадцять років, а зазнала лише одне горе.

Покищо, оставайтесь здорові. Пишіть, може, ще застанете мене. Якщо ні, то дівчата вам напишуть.

Пробачте мені, може чим коли обидила вас.

Ваша Антося.

9. 3. 1945 р.

*

Лист із Крафельду

Мій незабутній друже!

Я щиро вдячна вам, що і до цього часу не лишили поза увагою таку маленьку людину, як я. Листа вашого одержала. Дякую. Ви не можете собі уявити, які дорогі для мене ті кілька рядків, що маю їх від вас. Це для мене найдорожчий скарб тут на чужині.

Цей клаптик паперу запевняє мене, що є ще одна людина у світі, що знає мене і пам'ятає про мене.

Ваш лист збудив мене. Я ніби прокинулась від важкого кошмарного сну і відкрила очі. У цих сірих, смердючих напівтюремних буднях, я забула про те, що живу, і що є ще на світі щось, крім бруд, лайки і голоду.

Моє життя ви не можете уявити. Розповісти я теж не маю змоги. Але загальна картина сумна. Тут жах, ви розумієте, жах... він тут страшний і невимовний. І це не тільки для мене. Нас багато, дуже багато таких. І коли я одержую вашого листа, то тільки з ним я маю розраду. Він обвиває мене чимсь рідним, дорогим і... далеким!

Я беру його обома руками, підношу близько до своїх очей і шепочу — тихо, тихо так, щоб ніхто не почув. Я говорю з ним, я молюсь до нього, і мені здається, що він розуміє мене. І ніби він розповідає мені, що там десь далеко всміхається сонце. І тоді я думаю, що я ще буду жити.

Поки я читаю вашого листа, я ніби живу, надіюсь і навіть щаслива, а як пройде ця хвилинка, знову — свистки, бруд, барак і команда. Ви вибачте мені, що я так багато дозволяю собі говорити з вами, не знаю, де б то я слова свої поділа, щоб не було їх так рясно у мене.

Я працюю на старому місті — перекладачкою. Роботу маю здебільшого канцелярську. Віганина усяка — теж моя.

Я тепер не маю права виходити за браму, а тому і дівчат своїх з-за Рейну не бачу.

Роботи багато, а вночі рідко коли можна спокійно заснути. Майже щоночі аларми, бомби й пожежі.

Усе це забирає у мене останнє здоров'я. На цьому все!

Пишіть мені, не забувайте про мене.

5. 3. 1943 р.

Зістаюсь ваша *Марина*

*

Лист із Сан-Георгену

Григорію⁵, я не писала вам. Та чи й потрібно було? Останнього листа отримала від вас уже в Штутгарті. І не відповіла. Мені було важко. Я попала у таке оточення, до таких людей, де ніколи не думала бути. А що я там бачила — не питайте. У мене було таке на душі, що я вирішила, що не тільки вам, але й будь-кому писати немає потреби. Це не песимізм, ні. Я такої хвороби не знаю. А просто, кому цікаві чужі сльози?!

Знаєте, Грицю, у кожної людини бувають такі моменти, що залишають по собі сліди, кладуть своє клеймо, і після них людина або підійметься і стане у повному розумінні — чоловік, або так і гине.

⁵) Лист до керівника Капели бандуристів Григорія Китастого.

Період останніх шести місяців, це період страхів і кошмарів. Але доля примхлива. Нас звільнено, кажуть, що ми можемо їхати додому. Тепер, тобо тоді, як у нас немає дому!

Один транспорт з росіянами і поляками відійшов із Бетінгайму 24 вересня, а нам, українцям, треба їхати 10 жовтня.

Кажуть нам, щоб їхати. Чи вірити цьому? Не знаю. Я думаю — це сон. Їхати на Україну, вертатись до життя, — це сон, або ще не скінчена дія наркозу.

Я в Німеччині третій рік. Роки тернисті і жорстокі. Під чужим небом і влітку зима. Кров леденіє, і зупиняється серце, навіть повітря в горлі дере. Три жорстокі роки. Роки морального злому, духової і фізичної боротьби, як на морі в нічну бурю, без будь-якого «я».

Ці роки я б хотіла вирвати з корінням, видерти і викинути з землею геть. Далеко геть, як колючий будяк із пшеничного поля, як гниле яблуко з панського коша, як зуб, що мучить і не дає спокою!

І це життя. Так... життя. Хто хоче знати йому ціну, нехай спитає у мене. Я знаю, що воно коштує. Я знаю, повірте, Грицю. Я маю право так казати, хоч це і надто сміливо.

Я це не вичитала з книжки і в казці не почула. Але я бачила смерть. Я бачила її страшну й немилосердну. Вона заглядала мені в вічі, шкірила зуби. Страшна така... смерть.

Але... доля... судьба, і я залишилася жити. Тепер я знаю, що таке життя. О, знаю, повірте! Мені дев'ятнадцятий, а в мене біліє голова.

У цій великій наковальні світу, ми під молотом, Грицю! Так, під молотом. Хіба сліпий того не бачить. І це нас вчить. І давно вже воно нас учило, та ми не збагнули того, а тепер оці фюербахи дошкулили нам до живого.

Ви знаєте, Грицю, я майже рада, що доля викинула нас із того злиденного, сонного життя у багатій хаті, де господарював чорт знає хто, а ми, насупившись, мовчали. А тепер, така немилосердна доля вирвала нас з обіймів Рідної Землі і кинула сюди, у цю жорстоку пащу Заходу.

А тут нас учать!

Так, я їду додому. Ось зараз, заплющила очі і бачу її, мою батьківщину безкраю, під високим небом, з ласкавим сонцем, з широким Дніпром...

Дозвольте вітати і від вашого імені її стареньку?!

За цей період, я думаю, ви багато дечого пізнали. Ви ж як ті Барди поміж людьми з піснями ходите. І побачили вже людського горя чимало. Правда?

А як там той дідусь, що на Бульбу схожий. Чи ще й тепер співає? Його старечі очі, як зорі з-під кудлатих брів. А голос! Його голос від землі відривав мене.

Дай йому, Боже, здоров'я та двісті років жити. Вітання не передаю, бо ж він мене не знає, та й ви, Григорію, навряд чи пам'ятаєте туберкульозну Ганну із Сан-Георгену на Шварцвальді?! Пишу, не знаючи, де ви тепер. Отак на щастя. Хотіла їхати додому, щоб жити, хотіла просити вас: благословіть, як одержите цього листа. Але... не поїду!

З пошаною до вас Ганна.

20. 10. 1945 р.

(Далі буде)

В. СІМ'ЯНЦІВ

КОЗАЧКИ

Козачки. Є на Поділлі село таке гарне, що ховається у зелені садів. Таких добрих яблук, як тут, я ніде не їв. Вони й усередині червоні, а соковиті, аж тече, як з кавуна

В 1919 році Козачки були пробольшевицькі. Тоді наші й покарали їх.

А ось тепер, у 1920 році, закуштувавши большевицького «раю», Козачки зненавиділи червоних.

Наш полк Чорних Запорожців був у рейді. Троцив большевицьке за-пілля. Десь ми й перехопили большевицьке повідомлення, у якому їхній ксмiсар сповiщав свій штаб про наш рух. Усе в цьому повідомленні було менш-більш правдиве, якби не перебільшення нашої кількості. Мабуть, із переляку, чи виправдуючись за своє «бегство», комісар доносив, що нас шість тисяч. Насправді ж, нас і шість соток не було.

Наша сотня в авангарді. В'їжджаємо в Козачки. Було це, мабуть, у серпні. В садах спілі яблука. В селі спокійно. Ми просимо сотника дозволити нам напитися води. Сотник погоджується і за хвилину сотня розбіглася по дворах.

Шепнув я своїм хлопцям, що скочу по яблука. Від головної вулиці вбік, в маленькому завулочку, стояла хата, в якій я колись квартирував і смакував оті гарні, всередині червоні, соковиті яблука.

Господар зустрів мене дуже радо і разом із цілою родиною почав зносити мені яблука. Це тривало, як мені здавалося, недовго, я навіть із коня не злазив. Понапихав яблуками усі кишені, пазуху, шапку, навіть і в сідло...

Подякував щедрим господарям і виїхав на вулицю, радіючи, як то хлопцям будуть смакувати яблука. Настрій у мене такий, як у того, що з гостинцями їде до хати.

Не виїхавши ще й з-завулка на головну вулицю, я побачив вершників, що, теж напившись у дворах води, тепер збиралися на вулиці. Вже хотів приспішити коня, щоб швидше долучитися до своїх. Але, що ж це таке? Вершники в будьонновських шапках!

Десь, не відомо звідки, взялося тут 25-30 будьонновців, що швидко їхали в тому самому напрямку, куди поїхали наші.

Я виїхав на вулицю. І ось переді мною будьонновці їдуть, а перед ними — я вже зовсім отетерів, очам своїм не вірячи — штаб нашого полку. Їдуть, як належить, із полковим прапором. Я вже розпізнаю і людей, і коней — ось попереду полковник Дяченко і його штабова чота. Їдуть, навіть не дуже поспішаючи.

Приглядаюсь: хто ж за ними — наші чи большевики? А мав би їхати наш полк — наші сотні.

Яблука мені перешкоджають, а кинути жаль, бож що привезу хлопцям. Їду попід хатами і роздумую, як проскочити між будьонновцями, щоб попередити наших.

Та випередили мене большевики. Зударились із нашими. Виблискують шаблї, тріскають сухі револьверові постріли... Блискавично, як зчепились наші з будьонновцями, так і розстрожили їх. Ворог утікає, хто куди, залишивши кілька вбитих. А на моєму «фронті» — тихо.

Дігнав я сотню. Їли хлопці яблука. Якби не свідки зі штабу полку, то може й не знали б, чому ті яблука були такі солодкі.

1963 р.

БАГРИНІВЦІ

Багринівці — більша оселя, містечко на Поділлі. Стояли ми в цьому містечку кількома наворотами і добре його знали. Знали не тільки вулиці, а й стежки через сади та й польові дороги з містечка. Щоправда, знали, не так, як «свою кишеню», але орієнтувалися в ньому дуже легко.

В той час ми так гнали большевиків, що вони — як тоді казали — мали «гайку розкручену» або «рвали когті» без затримки.

А були ми далеко за фронтом, у ворожому запіллі. Під'їжджаючи до Багринівців, бачили як дорогою, рівнобіжно з нами, пересувався більший кінний відділ червоних. Ми їхали так, що на них дивилися за сонцем — було видно червоний прапор та списи, що виблискували до сонця. Мабуть, як би добре крикнути, то почули б нас, а вже напевно, як би свиснув Андрій Лепеха, а свистів він, аж у вухах дзвонило.

Червоні послішали, а ми не хотіли займати їх, бо мали інше завдання — викурити їх із Багринівців. Згідно з нашими відомостями, в Багринівцях було аж чотири тисячі червоних — піхота, кіннота, артилерія.

Наш полк Чорних Запорожців підходив до Багринівців надвечір. Саме верталися з поля люди додому. Всі дороги і стежки з поля до містечка, ще перед приходом нашого полку, обсадили наші козаки. Вони й затримали всіх людей, що верталися до містечка, і забирали їх до стодоли.

Багринівці часто пізнавали «своїх хлопців», себто тих, що бували в них на квартирах. З цього виходили іноді й цікаві балачки. Ось «заарештована» молодиця каже до нашого козака:

— Я піду до тієї стодоли, але ти, Степане, біжи доїти корову, вона напевно там реве!

А дівчина дразнить іншого козака, вимагаючи, щоб «заскочив» до її хати і переказав, щоб вдома не турбувалися.

Було й таке, що дівчата «погрожували» козакам, саме тим, що раніше залицялися до них, а тепер їх вели «під арешт»: «Почекай, почекай, побачиш...»

Врешті в стодолі назбиралося стільки люду і так гамірно було, що вартові козаки просили «арештантів» поводитися тихіше, а то в Багринівцях большевики гамір почують. Загально старі розуміли, що так треба, а молоді хлопці, хоч і нетерпеливилися, не хотіли огірчувати нас, своїми таки хлопців. Дітвора, як звичайно, всім цікавилася і охоче допомагала.

Стемніло. Вже можна було починати наступ, але ми чекали ще наших пластунів (піший курінь нашого полку) чи «пузолазів», як казали, що десь забарились.

Наша сотня, залишивши коней, посунулась головною вулицею і, криючись між деревами й плотами, часу від часу ловила червоноармійців, що вешталися вулицею. І хоч було заборонено заходити до хат чи дворів, все ж знайшлися козаки, що витягали із хати комісара з його «супругою», забирали з дворів большевицькі вози разом із кіньми та іншим барахлом і відправляли за місто. В одній хаті натрапили на якусь грубку большевицьку «рибу». Кілька револьверових пострілів і большевицького вельможу витягнули з хати.

На вулиці було зовсім весело. Ось іде здоровенний кацаписько без рушниці.

— Кудя ідьош, товарищ? — питає наш козак.

— Хлеб нясу в звяно.

— Пайдьош с нами.

— Не магу, хлеб ждуд товарищі.

А побачивши, що весь «хлеб», йому наші розібрали, він тільки очі витріщив:

— Да што ви, братци?

Більшість червоних не ставила спротиву, широко раззявляла рота, не розуміючи, «в чом дело», і слухняно йшла за місто. Коли ж траплялись такі, що розпитували, конче хотіли знати, «в чом дело?», їх «стукали» в пащеку, щоб були тихо.

Ми ждали, сподіваючись, що наткнемось на большевицьку охорону і знали, що наш успіх залежить від того, як ми цю охорону заберемо. Це мусіло статися тихо, без пострілу, бо в хатах було повно большевиків.

Ось торохкотять вози, ідуть у наш бік. Мабуть, довго очікувана большевицька застава. І справді

Ми миттю оточили її і дали наказ скласти зброю. Начальник застави ніяк не міг второпати, що сталося:

— Не панімаю! Кто пріказал?

Але коли ми наш наказ підтвердили лоскотанням шаблі, що торкнулась його горлянки, він замовк.

Вулиця заповнювалася нашими пластунами і спішеними сотнями. Наперед висунулись кулеметники.

І ось на гасло, тишу прорізали сальви рушниць. Ми стріляли, скільки могли, але вгору. Бігли в напрямі містечкового майдану. Гомоном відбивалося наше могутнє: «Слава!»

Майдан — перша лінія, яку ми мали зайняти. Зайняли її без спротиву червоних. На майдані горіло декілька ватр, мабуть, большевики смалили кабанів. Червоні втікали, перебігаючи освітленими просторами, а ми брали їх на «мушку».

Утікали червоні в страшній паніці, багато з них попадало просто в наші руки, як полонені. Залишили все своє майно, в тому й чимало бойових припасів.

1963 р.

ЛІТИН

Біля Літина якийсь час стояв фронт. З обидвох боків фронту вкопалася піхота. Лінія нашого відтинку була так близько, що в деяких місцях було чути балачки на большевицькій лінії. Таке становище для нас було дуже дивне й незручне, бо ми звикли завжди рухатися, а тут, маеш — стій, товчись на одному місці.

Вечорі того пам'ятного дня вислано на розвідку біля двадцять козаків під командою хорунжого Бубона. Останнім пунктом нашої розвідки в большевицькому запіллі було якесь село, здається, Олександрівка. А до цього села — багато-багато верст туди і назад. Завдання, хоч би і гладенько пішло, не таке-то вже й легке, бо багато тих верст і на кінські копита, і на людські ноги. Але настрої у нас був добрий. Засиділись хлопці, а діло — для нас не першина.

Нас провадив провідник. Провідниками були звичайно місцеві люди, прихильні до нас або й віддані нашій справі. Вони знали, як то кажуть, кожную грудку в полі і кожен куц у лісі. Траплялися і такі провідники, що вміли вивести і з такої халепи, де, здавалося, вже й виходу не було.

І цим разом провідник провів нас у большевицьке запілля так тихо, що й большевики не почули. Їхали ми якимись болотцями, лісками, перелісками, аж врешті дісталися в село, в якому — згідно з відомостями нашого штабу — ще не було большевиків. Тим часом виявилось, що село вже зайняли червоні. А перед селом, на горбах, звернена в наш бік, розташувалася ворожа піхота, що поралася біля ватр. Це була ніби друга лінія фронту, довга, скільки око могло схопити.

Ми не дуже здивувалися, але й не зраділи. »Коли ж їх чорти принесли?« — сердилися козаки.

Їдемо вулицею. В кожному дворі — вози, значить — у селі повно большевиків. З бічної вулиці ми виїхали на головну, що вела до далекої мети нашої розвідки. Тепер ми побачили в дворах і осідланих коней. Не витримали хлопці, пішли подивитись — добрі коні, мабуть кавалерійські.

Хорунжий Бубон послав козаків викликати з хати якогось большевика, щоб узяти «язика». Наш відділ сховався у бічній вулиці, в тій, з якої ми виїхали. Козака Терешка хорунжий послав пильнувати напрямок тої лінії, де горіли большевицькі ватри. Сам залишився трохи вище на головній вулиці з трьома козаками. Мені наказав стежити по середині вулиці, але так, щоб я бачив і Терешка, і його.

З хати вийшов викликаний большевик. Хорунжий Бубон стояв у фіртці. Почав розпитувати про дорогу до «штабу» та раптом пролунав постріл. Большевик подався взад, а хорунжий Бубон замахнувся шаблею, що з розмаху застрягла в стовпчику фіртки. Большевик тікав до хати.

В той же самий час я побачив, що щось маячить на вулиці. Підійшов до Терешка. Нам назустріч їхав верхівець. В селі починалась стрілянина. Верхівець наблизився, ми пустили його між себе, а потім разом із Терешком так стиснули з двох боків нашими кінями, що він не встиг і отямитися. Спрямували йому револьвера між очі й наказали підняти руки вгору.

Послухав. Слухняний нам попався, на »доброго« натрапили. Терешко перебрав поводи від нього, а я забрав його рушницю. Шаблю залишив йому.

— Куди їдеш? — питаємо.

— До штабу.

— Чого?

— Наказ везу.

— Де той наказ?

— У кишені.

Пакет уже в наших руках, кінчимо »балачку« і доганяємо наших.

Щоб зчинити паніку — козаки стріляють, а кулеметник — пустив серію в напрямку ватр на горбку. Стрільянина збільшується, але нас ніхто не здоганяє. Ми вже впірнули в кущі, а далі — в ліс. Тепер, лови вітра в полі, коли на дорогах і сліду нашого не залишилося.

Взяв хорунжий Бубон большевицький »приказ« і наказав нам кільком вивчити його зміст напам'ять, а потім знищити. Було темно, ми черкали сірники, читали »приказ« і запам'ятали його.

Був цей наказ справді дуже »кучеряво« написаний. Ще й сьогодні пам'ятаю його:

»... На світанку, під гураганний вогонь нашої артилерії, славні бійці червоної армії...« — далі різні епітети, як ось »непереможної«, »доблесної«, що »несе на своїх багнетах революцію« і т. п., далі лайка на наші голови... А кінець того »приказу« був ось який:

»... Остаточо, раз назавжди, роздушити цю петлюрівську вошу«.

Ох, ця »воша«, як розсердила вона нас. Кожен з козаків, скільки вмів, послав большевикам прокльонів.

Негайно помчали від нас посланці до штабу, і ще далеко перед світанком наш штаб знав, що большевики готують наступ.

Вдосвіта наша сотня була на конях. Нам визначено місце за останніми хатами передмістя. Звідси широко й далеко видно фронт.

Наступ почався. Хоч ми були ніби сховані, проте й до нас залітали кулі. Один козак був ранений, а Расичеві куля розбила ефес шаблі...

Насамперед почала скажено бити по нашому фронті большевицька артилерія. Не мовчала й наша. На фронті варилося, чорний дим кучерявився в долині, а з нього вистрибували вирвані з землі дерева. Тріщали кулемети, рушничний вогонь виповнював інтервали між вибухами гарматнів і торохтінням кулеметів. Заворушилися кущі з протилежного схилу, перенесли туди вогонь наші гарматчики і большевицька піхота, що йшла в наступ, мов розтанула.

Аж ось з'явилася большевицька кіннота. Стрепенулися наші козаки, поглядають на старшин, на коней, чекають наказу... Ось-ось підемо...

Зударилися... Кількох большевицьких кіннотників-недобитків проскочило за нашу гарматню заслону, а там їх вже викинчувала наша піхота.

Марні були намагання большевиків прорвати наш фронт. Тут вони навч переконалися, що не так то й легко роздушити ту »вошу«, про яку їм писало їхнє начальство.

Листопад 1963 р.

О. РАНЬ

НАПИС НА ОБЛИЧЧІ

(Про Соняшного Чоловіка оповідь)

Марії —
присвячую.
О. Р.

Музика і Поет, задихавшись, спинялись на мить, перекидалися словами, як одривчастими ударами крил птаха, що не всіли були порушити велику тишу, мовчанку й самоту. Наближались до верховини Ай-Петрі.

Тиха зоряна ніч, як задума, висіла над Ялтою, заповідаючи чудовий соняшний наступний день. Крим услухався в далеч, тужив і мріяв.

У такі хвилини й у таких місцях навіть велетні думки й слова не радо говорять: бо це час розмови душі з самою собою, з іншими душами і з світом. Душі й думки захованого, а іноді й ув'язненого в людині сонця, якого ніхто не бачить, і птаха, що злітає над ним і співає йому хвалу.

А ще коли пам'ятати про мету їх подорожі на верховину Ай-Петрі.

Сотні, тисячі, десятки тисяч людей сходять на верховину цієї гори, щоб спостерігати схід сонця. Коли внизу не тільки Ялта, а навіть і Крим ще сплять, коли довкруги панує темінь й нема ознаки на те, що буде ранок — з верховини Ай-Петрі видко чудове урочисте сонце, що підпливає вгору так, немов дівчина вранці йде по воду.

Давній звичай спостерігати схід сонця з Ай-Петрі став уже звичкою. Тому Ялта до цього так призвичаїлася, що вже ніхто не вважає за щось особливе чи святкове, коли люди сходять на верховину гори.

Музика і Поет були особливими подорожніми. Бо мали за мету не тільки це, а ще й після сходу сонця — побачити викарбоване на скелі обличчя Соняшного Чоловіка, на якому сонце робить особливі написи.

Діставшись на верховину гори, вони урочисто й святково полегшено зіткнули, так, немовби виконали меншу частину великої загальної роботи, але ключ загадки був у другій — більшій частині.

Кожний, хто досягає мети хоч маленької, особливо коли він плекає серце й розум, щоб бути переможцем — почуває себе на мить в уяві велетнем. Це — почуття необмеженого орла, якому байдуже, що думає світ. Він — орел.

Поет і Музика довго вдивлялися в морську далечинь. Твердь і міць під їх ногами, мрія, на крилах якої линули вони до великості і величчя предків, що своїм кроком і поглядом нагадували не так брязкіт зброї, як сяйво сонця, велика загадка Розп'яття України, — все поєдналося в їх душах і створило почуття велетня. Велетня, що мучився у власних душах, і того, що десь у далечині, затулений вітрильником і хмарою дня, простував упевнено і переможно вперед. Він вірив у свою силу, бо знав, що він зроджений великістю і мрією мільйонів сердець і умів. Він був уквітчаний

соняшною короною, ім'я якій Необхідність. Це й давало йому відвагу називати себе братом Сонця. Повір'я й нарід звали його Соняшним Чоловіком.

Хоч обидва вони, Поет і Музика, були, може, однаково великі, то все ж Музика віддавав перевагу і провідництво Поетові. Чи це був наказ давнього звичаю, а чи вплив особи Поета — не знати.

Прославши коци та улігши на них, вони мовчали. Мовчанка гнітила Музику. Правильніше — вона була завісою із плетив-образів, що затуляла незнаний Музиці образ Соняшного Чоловіка. Але не наслідуювався порушити її. Через якийсь час Поет, виконуючи наказ серця, почав розповідь про Соняшного Чоловіка.

Чорнокнижник, навчившись мудрощів і навіть написавши світлі книги, що були джерельною мудрістю людства, маючи чорну душу, будучи чимсь ображений і не вмючи стримати божевільного гону серця, захотів стати власником людства. На випадок, коли б це не вдалося — спинити світло науки, привласнити його собі, не давши його на службу людству.

Ставши високим творцем злочину, він захотів стати королем тьми, солодко смакуючи в уяві: — як то він поділить світ надвоє, на панів і рабів, на тих, що посідають звання господарів світу і на тих, які повинні служити першим і бути їхньою власністю.

Першим він причепив ярлик — справжні люди, другим — півлюди, які повинні бути тільки рабами в короля тьми і його приборчників.

Та мить, в яку Чорнокнижник так подумав, і була початком перетворення його із людини на півлюдину, на короля тьми. Бо Чорнокнижник заперечив учення Боже: всі люди рівні на землі перед Богом.

Більш того, думаючи, що він, Чорнокнижник, Богом посланий на землю володіти людьми і навіть народами, загубив здатність удосконалювати себе як людину, бо вчився чорної магії — як володіти іншими, обдурювати та винищувати їх.

Він хотів обдурити і Бога, і штучно спиняв кроки людства вперед.

Такий короткий і неповний літопис Чорнокнижника, короля тьми і знавця та творця злочину.

Лев тримає у покорі і в страху тваринне царство з допомогою тої жорстокости і люті, з якою він роздирає підвладних.

Лев'яча жорстокість і стала гаслом Чорнокнижника.

А щоб він сам і його червоні й білі поплічники беззастережно ставилися до своїх підвладних, наслідуючи лева, то й було проголошено за природний зразок справжньої людини — у розумінні Чорнокнижника — розум. Жорстокий самолюбний розум, що служить задумам пана. А почуття вважалися чимсь нижчим, чимсь таким, що плекається тільки мужиком, селяхом або рабом. Таким чином, малося на увазі плекати на протязі десятиліть, століть і навіть тисячоліть із своїх підвладних — півлюдей, людей, у яких обкрадено велику половину їх — серце, душу і їх дітей — почуття.

Бо серце і душа мають у собі велику любов до Бога і віру в Нього, любов до ближнього, до краси, прекрасного, славного, відважного. Розум без серця — сирота. Так Чорнокнижник створив сам для себе неприродний зразок — нерозумний розум, засудивши самого себе на занепад.

Як бачимо: — намагання створити добу бездушя було великим злочиним короля тьми, Чорнокнижника. Злочиним, що не тільки визнав нищення людей, винищування цілих народів за природність, а й плекав, всупереч Заповіту Божому, калік душевних, щоб випаливши в собі всі прекрасні почуття, ставали безсердими жорстокими тваринами, що, не маючи в душі Бога, засудили людину і відкинули Бога та були подібні до стада двоногів, серед яких король тьми, Чорнокнижник — справжній пан.

Король тьми був дуже давній знавець і творець злочину. На чорній раді із своїми побратимами він домовився: всі чорнокнижники сидять чи стоять у тіні або десь на задньому місці чи в домі Закону і непомітно застосовують у життя свої задуми.

На Заході відпорність менша ніж на Сході — тому вбивати душу на Заході можна смішком освіченого, доводячи непотрібність душі тим, що вона, душа, скарб старосвітських, а для сучасних, передових людей чи народів потрібний лише розум. Тому й віру в Бога витравлювано, зводячи її до будови храмів, які були довідкою в народу, виправданням перед світом: дивіться, мовляв, віримо в Бога — які ми збудували храми.

Інакше на Сході. На Сході, знаємо, сходить сонце, на Сході є душа і там є нарід — власник великого серця.

Власник великого серця — справжня людина. Нарід із великим серцем — країна, що плекає справжніх людей. Тому справжні доньки і сини великої країни серця хотіли виростити велику думку. Король тьми, Чорнокнижник, використав нагоду — пішов походом на країну Серце Світу, щоб згодом розп'яти її. Бо йому не давало спокою ще й те, що апостол Андрій Первозваний пророкував світлу і велику майбутність країні Серце Світу, коли стояв на київських горах, щиро молився і розмовляв із Богом.

Хоч Чорнокнижник не мав розуму сови, а тільки хитрість лиса, але вирішив, що він не оголосить нищення країни Серце Світу і не піде війною на неї — він пошле свого червоного двійника.

І почався похід на країну справжніх людей — Серце Світу. Говорилося про те, що люди країни Серце Світу мають велике серце і любов до волі, а треба, мовляв, сліпого послуху. А тому, що люди з великим серцем не могли бути слухняними рабами, бо відчували й розуміли згубність походу, то й вирішено: винищувати їх штучним голодом, мучити їх, засилаючи на каторги.

Так почалося Розп'яття країни Серце Світу...

Як борець згодом звекає переносити на собі вдари, а до чужих стає байдужим, — так світ сприймав чужі нещастя навколо себе як жарг.

Та не так думав Соняшний Чоловік, мешканець країни Серця Світу — України. Найсуворішим Його природним зразком була Правда. Він не звик переінакшувати правдивих природних зразків і зміняти назв. Особливо Він був суворий, коли йшла мова про думку і вчинок та вигоду.

Нещастям людства, незалежно від доби, була зміна думки на вигоду і навпаки.

Тому Розп'яття своєї батьківщини Соняшний Чоловік розумів як кару Чорнокнижника... Найстрашнішим у нещасті було те, що людство втратило душу, і замість неї зяла порожнява або загіздилося в ній зло.

Сумно було жити в добу, коли людство ставало багатолюддям, що, здавалося, жило для того, щоб їсти.

І Соняшний Чоловік захотів урятувати людство, подарувавши своє велике серце Батьківщині.

Коли це було зроблено, Соняшний Чоловік вважав свій обов'язок виконаним. Він чекав, щоб його батьківщина, країна Серце Світу — Україна, подарувала те велике серце людству. Країна Серце Світу, хоч сама розп'ята, повинна була врятувати своїм Розп'яттям людство. Так, як давно колись зробив це Ісус Христос.

Соняшний Чоловік вірив: — коли країна Серце Світу подарує своє велике серце світові, тоді людство, врятувавши себе, здійме країну Серце Світу з Розп'яття.

Соняшний Чоловік стомився за все своє життя боротися, мучитись, а не жити. І, подарувавши своє велике серце світові, через свою Батьківщину, готовий був залишити цей світ.

Марію, доньку країни Серце Світу, месницю, з загадкою, яку освітлював соняшний промінь, вже віддавна хвилював образ Соняшного Чоловіка і його слово.

Люди, народжені з призначенням, Богом або народом даним, завжди вважають за свій обов'язок виконати те, про що говорить або до чого закликає пророк, а чи співець народу. До них належала і Марія.

Ще віддавна щось міцне і незмінне єднало її з Соняшним Чоловіком. Може обов'язок, який вона повинна була виконати.

Тепер вона зустрілася із Соняшним Чоловіком віч-на-віч. Він був самотній. Його самота була невилічима і непоправна, бо дана була йому як призначення.

Марія відчула себе рідною й близькою до Соняшного Чоловіка, так немовби час і віддаль розлучали їх, а від народження вони були рідні.

Жаль було їй Соняшного Чоловіка і боляче за те, що нарід не міг шанувати його ані думкою, ані ділом. Чи це була хвороба доби чи народу — вона не могла відповісти. Знала і відчувала, що це була хвороба або зло, народжене нерозумом і заздрістю.

Схотілося їй виконати наказ свого серця: — увіковічнити образ Соняшного Чоловіка.

І почала вона карбувати його образ на скелі над Чорним морем. Що яснішого і більшого обрисувати викінченості набирала образ Соняшного Чоловіка, то більшою і нерозривнішою робилася її любов до нього. Хоч вона не знала, що це було, — призначення, а чи нагорода тому, кого забуто, — то знала і відчувала, що вона із своїм серцем становить якусь нерозривну цілість із Соняшним Чоловіком.

Марія вже докінчувала карбування на скелі образу Соняшного Чоловіка, як сталося диво-дивне і нечувана новина: вільний світ відчув, зрозумів і засоромився своєї помилки і зняв Україну з Розп'яття, зрозумівши, що Чорнокнижник чи король тьми — ворог усього людства.

Соняшний Чоловік полегшено зітхнув: його велике серце врятувало людство і батьківщину також.

Марія викарбувала образ Соняшного Чоловіка і відійшла разом із ним від світу. Хоч як любила вона батьківщину, то її доля і життя були нерозривні з долею і життям Соняшного Чоловіка.

На цьому скінчив свою оповідь Поет.

Була восьма година ранку. Чарівне сонце разом із морем закликали подорожнього і справжню людину, послідовника Соняшного Чоловіка.

Поет і Музика не сходили з гори, а бігли. Вони не чули шуму моря, що розповідало про далеч і чайок, сумних і вірних його друзів, та гірко плакало душею нащадка запорожців, що хотіли бути сонцем світу, подарували йому щире серце, в якому жила віра в Бога, Добро і Правда, а світ, як холодна і байдужа хвиля, відштовхнув його ...

Нова доба, небачено й нечутно, була створена. І її треба було завдячувати сяйву Соняшного Чоловіка, що пішов на Розп'яття із своєю Батьківщиною, щоб тільки глухе серце і близоруке розумом людство жило, насолоджувалося і хвалило життя, творило Правду і Добро не словом, а серцем.

Вони збігли до моря і стали як укопані. Так, як вони дивилися на Соняшного Чоловіка — дивилися тільки на Великдень на сонце, що подає знаки присуду для людства

Ось що прочитали вони на обличчі Соняшного Чоловіка.

Загадка й розгадка, вечір і ранок. Коли сонце сяло ясно — обличчя Соняшного Чоловіка усміхалося привітно. А в усміху був якийсь нерозгаданий смуток: немовби Соняшний Чоловік казав: прощай — предкам, і слава — нащадкам. Добрість і всепрощення сяяли на обличчі. І здавалося — кожний хоче закликати до себе Соняшного Чоловіка. І пообіцяє йому — бути вірним і відданим беззастережно і назавжди. Тільки Він — не хотів подарунку, як не хоче його і сонце. Він мав для себе дарунок у своєму серці — журбу і тугу. І вони, ті сестри, були всесвітніми володарками, бо затінювали всім щастя. А самі хотіли бути там, де сходить і заходить сонце, де співає то дівчина, то соловей і плаче вічна сирота.

А головне: — така усмішка і радість обличчя були, здавалося, на кожному обличчі тих, що були щасливі, а чи стояли на верховині слави й перемоги.

Певність ранку була затьмарена зозулею, якій Бог доручив розповідати про дивні ключі Долі та тужити разом з тими, які її не мають.

Коли ж сонце захмарювалося — ласка, привіт і всепрощення зникали, сяйво щастя затьмарювалося, перетворюючи все у спокійну, але незламну волю, якої сліпці не бачать. Волю, образ якої — День. Воля, що цвіла й жила й тоді, коли в'яло чи падало тіло. Воля, яку безсердні невіри називали б — дитиною. Бо вона безкорисна і рятує в небезпечну хвилину народи й людство.

Воля, останнє ім'я якої — Воскреслий Будівничий.

Вона любила жити на міцному камені, що його подарував Бог. Її ім'я — Любов. Любов Справжньої Людини, що вища за саму людину.

Після цього Поет і Музика попрощалися з вічним образом Соняшного Чоловіка, бо він їх кликав і посилав.

Із звичаїв нашого народу

М. П. КРІЛИК

» Б Е Р Е З А «

День 22-го грудня, за старим стилем, — урочисте свято Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії. На західньоукраїнських землях це свято звали, переважно, святом св. Анни. В багатьох селах, містечках і містах, де опікункою церкви була св. Анна, цей день вшановували і празником своєї парохії.

Про релігійний зміст святкувань наших урочистих свят чи про щирі й милу гостинність у день празника, тут не пишемо, бо це речі загально-відомі. Проте згадаємо про дуже рідкісний звичай, що пов'язаний саме із святом св. Анни. В той день у багатьох наших селах парубки вибирали з-поміж себе старшого парубка — «Березу». Вибір старшого парубка «Березою» відбувався на Гуцульщині, на Підкарпатті, на південному галицькому Поділлі над Дністром і на пограниччі Румунії.

В своїх історичних записках проф. Михайло Грушевський пише про «Березу» так: Головним завданням «Берези» було перевести коляду і щедрівку з «Маланкою». Слово «Береза» прийшло до нас в Україну з Румунії і тому воно аж до наших часів збереглося в нас у згаданих нами місцевостях, а тим більше недалеко Румунії. «Березу» по-румунськи називали «Бреза». Завдання румунського «Брези» було зовсім інше від нашого «Берези». Румуни в давні часи, коли кінчали збір винограду, справляли щось у роді, як у нас. обжинкових забав, а головною особою обжинкових забав був якраз «Бреза», якому обмазували обличчя, перебирали в якусь чудернацьку одіж і так водили його по цілому селі. Цей звичай маскування і перебирання прийшов до нас в Україну та зберігся у нас ще й дотепер, де в день св. Меланії ходили парубки зі «щедрівкою».

Ми подали історію «Берези» за проф. Михайлом Грушевським. Проте цей звичай у нас виглядав трохи інакше. Насамперед «Березу» вибирали щороку в день св. Анни. Вибирали переважно самі юнаки-підпарубочі, яким кінчалось 18 років життя. Сходилися вони (бували й деякі старші парубки) десь до хати, переважно там, де жила дівчина, і кожний із них повинен був принести з собою півлітри горілки, як знак, що в той день кінчається його «юнацьке» життя і починається «парубоцьке», отже, він має «запити» зі старшими парубками. Щоправда, таких, що приносили з собою горілку, було мало, лише одиниці, переважно ті, що не мали за собою ніякого «попертя». Натомість ті, що мали старшого брата парубка чи сестру, що «дівочила», коли приставали до старших парубків, то не мусіли «вкуплятися» горілкою, бо мали за собою підтримку.

Вибором старшого парубка, себто «Берези», цікавилися і старші, майже все населення даної місцевости, і ще далеко перед днем св. Анни в селі обговорювали, котрий із парубків був би найвідповіднішим кандидатом на «Березу». Часом такі розмови були й корисні, бо допомагали юнакам-

підпарубочим вирішити питання, кого на даний рік треба вибрати «Березою».

Звичай велів, щоб «Березою» вибирати парубка — сина порядного господаря, не «байстрюка» і не «найдуха», що осоромило б ціле село. Разом із «Березою», вибирали і його заступника, який — звичайно — не мав ні назви, ні жодних обов'язків. Але коли, напр., «Березу» забрали до війська або він одружився чи помер, тоді обов'язки «Берези» автоматично перебирав його заступник.

Ми вже згадували, що «Березу» вибирали юнаки-підпарубочі. Вони були свідомі того, кого вибирають, бо вибравши «Березу», мусіли повністю підпорядкуватися йому, здисципліновано виконувати всі його доручення. Словом, оці наймолодші парубки з того часу мусіли поводитися так, як личило «порядним парубкам». Вони вже мали право йти разом із старшими парубками ввечері в село, співати разом із ними пісень біля воріт, де жила дівчина. Заходили й до хати котроїсь дівчини, брали участь у розмові з її батьками і навіть, час від часу, могли кинути якесь слівце вбік дівчини, що звичайно щось вишивала чи пряла, і нишком соромливо поглянути на неї. А коли такий молодий парубок ішов додому і дівчина вийшла з ним надвір, він уже міг і постояти собі з нею та поговорити.

Кожний з цих молодших парубків мусів знати, що співати в селі на вулиці можна лише в м'ясниці, а в піст — заборонено. Коли старші парубки йшли на забаву чи у відвідини до дівчат в інше село, то й молодші парубки могли йти з ними, але під умовою, що будуть поводитися чемно. На забавах, що їх влаштовували парубки, танцювали тільки ті, що вже були парубками, а юнакам-підпарубочим, що ще не мали скінчених 18 років життя і не брали участі у виборі «Берези», танцювати було заборонено.

Кожний «Береза» на протязі цілого року свого «урядування» мав такі обов'язки: під час Різдвяних свят — провести коляду з парубками на церкву (про це згадує у своїх записках і М. Грушевський). «Береза» і його заступник йшли до старшого церковного брата, від якого одержували скарбоньку і дзвінок. По закінченні коляди, віддавали їх старшому братові разом із заколядованими грішми.

В день св. Меланії (перед Новим роком) парубки ходили щедрувати з Маланкою, знову ж під проводом «Берези».

Кожної неділі під час співаної Служби Божої хлопці й дівчата тримали хоругви по середині церкви. Обов'язком «Берези» було визначувати, хто з них мав тримати хоругви, хрест і патерицю. Якщо відбувалися якісь процесії (свячення води на Йордан, Великодній обхід довкола церкви, свячення пасок і т. п.), всім цим займався «Береза».

В неділю по полудні не раз відбувалися забави на вільному просторі, а коли задзвонили на вечірню, «Береза» припиняв музику й танці і усі йшли до церкви. По вечірній забава відбувалася далі аж до пізньої ночі. «Береза» мав дбати впродовж цілого року й про те, щоб між парубочтвом панували порядок і дисципліна.

Так само, як парубки вибирали з-поміж себе старшого парубка »Березу«, вибирали й дівчата з-поміж себе старшу дівчину, але вона не мала жодної назви. Вибір старшої дівчини відбувався у день св. Анни, зараз по вечірні, десь на цвинтарі чи на площі біля церкви. Одна з дівчат називала кандидатку на старшу дівчину, а інші, звичайно, притакували і вибір кінчився.

Обов'язком »старшої дівчини« було провести з дівчатами коляду на церкву, прикрашувати Божий гріб, престіл у церкві, організувати гуртки вишивальниць (для вишивання хоругв, фелонів, рушників і т. п.), словом — виконувати всі потрібні роботи для церкви і в церкві.

Всі ті звичаї, що про них тут мова, відбувалися в селі Летяче, Заліщицького повіту, Тернопільської області.

В останні роки в нас на еміграції постало багато т. зв. регіональних комітетів різних міст, містечок і повітів. Вони збирають матеріали про нашу минувшину, про наші традиції і звичаї, що їх тепер московські комуністи нещадно знищують на рідних землях. З тих матеріалів видають окремі збірники для прийдешніх поколінь.

На жаль, усі пишуть переважно самі про себе і дуже мало знаходимо в цих збірниках матеріалу про наше українське село, в якому саме найбільше збереглося правдивих українських звичаїв, релігійних і національних традицій. Чомусь соромляться писати про село, забуваючи, що українське село відіграло й далі відіграє особливу роллю в історії нашої нації.

Повідомляємо любителів української книжки, що вже появилася найновіше видання Української Видавничої Спілки в Лондоні

» Н Е С К О Р Е Н І « — С. Мечника

Це автобіографічна повість (288 стор. друку) з життя українського підпілля під час і після 2-ої світової війни, сперта на дійсних фактах, а тому є важливим документом, який висвітлює події найновішої нашої історії — героїської боротьби українського народу за волю.

Книжка варта того, щоб знайшлася в кожній українській хаті. Учасники недавньої визвольної боротьби пізнають у поодиноких постатях самих себе, необзнайомлені з життям підпілля, читатимуть її з найбільшим заінтересуванням, а для молоді це найкраща виховно-національна лектура.

Читачів »Визвольного Шляху« просимо подбати, щоб »Нескорені« знайшли доступ до кожної української родини.

Ціна книжки в Англії та в європейських країнах 15 шіл., або їх рівновартість, а на американському континенті 3 дол.

Замовлення слати на адресу видавництва:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd.,
London, N. 1., Great Britain.

Критичні огляди

П. БОГОЛЮБ

Про деякі неясності...

Подумане слово чи висловлена думка часто стається конкретною дією, тому кожна одиниця суспільства, яка береться виховувати чи навчати, мусить пам'ятати про те, що не можна впроваджувати в заблудження тих, які, на її думку, менше знають і потребують допомоги більш розвинених інтелектуально. А коли ті, що виховують чи беруться формувати світогляд інших, самі плутаються у певних питаннях або проблемах, то чому не бути «чесним із собою» і не перестати діяти на шкоду собі, своїм прихильникам чи суспільству взагалі.

З позиції читача, досить незрозумілою видається одна з проблем, порушених у «Листах до приятелів» (кн. 1-2, 1965) п. Шлемкевичем. Під враженням доповідей, прочитаних на з'їзді Т-ва письменників «Слово», він пише:

«*Перемир'я напрямків. Релятивізм.* Говорив про це у впровідній промові на з'їзді письменників Григорій Костюк, і доповідачі наголошували, що в літературному процесі на еміграції настало перемир'я між різними напрямками, отже і між традиціоналізмом і новаторством. Напруження між ними існує далі, але в підсонні взаємопошани. Боротьба за свою правду триває; триває суперництво правд, але без взаємовикликання...»

І автор приходять до висновку, що це, мовляв, треба завдячувати перемозі сучасного релятивізму. Ось тут, власне, і виявляється якесь непорозуміння. Бо при чому тут релятивізм? Що ж має спільного теорія відносності, яка заперечує всяке пізнання, із звичайним виявом людяности, якщо таке справді існує? Подруге, за «медитацією» п. Шлемкевича виходить, що релятивізм виправдує в мистецтві співіснування традиціоналізму й новаторства як різних «правд». Постає питання: від якого часу релятивізм визнав такі «правди»? Адже кожному гімназистові відомо, що релятивізм заперечує і відкидає всякі «правди», бо в самому його założенні усунено будь-які пізнання, а тим самим і правд. А коли так, то не існує й духовости чи Божества. Для чого ж тоді згаданий автор намагається поширювати ось таку недоречність? Чи не для того, щоб зацепити в українському літературному й політично-громадському житті непевність, песимізм, скептицизм і т. п.?

«Релятивізм це філософська доктрина, яка на підставі непевности, відносности наших знань про світ взагалі заперечує можливість об'єктивного пізнання, бо база нашого судження відносна й різниться залежно

від осіб, умов тощо. На думку релятивістів, люди не можуть домогтися об'єктивного знання тому, що людський розум занадто суб'єктивно визначає співвідношення й взаємозв'язки між своїми об'єктами. Виходячи з цього, вони твердять, що всі філософські концепції й системи світобачення однаково правильні або однаково неправильні... Ніхто не може вважати себе власником єдиноправильної істини, бо кожен суперник по-своєму має рацію і треба шанувати також його «правду».

Цю філософію Шлемкевич вважає не «сонною примирливістю вичерпаного духа, а плодом зрілості, ознакою нашого зрівняння з духом доби». Чи справді ця доктрина є плодом зрілості?

Людина, яка задалегідь визнає рацію за всіма дискусантами, по суті відмовляється і від власної думки і, взагалі, від можливості знати щось напевно...

Релятивізм приховує в собі фатальне лихо: якщо всі дискусанти мають рацію, то жоден з них не має рації. З суми індивідуальних незнань ніколи не може бути загального знання. Не варто навіть домагатись будь-якого знання, бо воно неможливе. Є від чого стати глибоким песимістом і, справді, релятивізм є філософією принципового скепсу. У якій би сфері його не застосовували, релятивізм веде до духової анемії.

...Для того, щоб робити наш світ щоразу кращим місцем для життя, треба боротися проти тих, хто цьому протидіє, проти спроб накинути людям диктатуру авантюристів і злочинців. Ми не можемо шанувати «правду» тих, хто уярмив наш народ...

...Ця доктрина особливо безкорисна для нас в умовах, коли треба боротися не лише проти прямих ворогів, а й проти нездорових явищ у власному середовищі. Нам треба не просто лишатися «на рівні», а йти вперед, щоб не сповзати назад — у філістерство, у снобізм, у байдужість, в егоїзм...» (В. Сварог: «Заглядаючи за слова», «Н. Д.», жовтень 1965).

З поданої вгорі цитати стає цілком очевидним, що до традиціоналізму і новаторства абсолютно не можна прикласти одної прикмети «правди». Кожному відомо, що кожен поет, мислитель чи письменник намагається показати слухачам чи читачам своє розуміння світу, людини чи щастя. Отже, правда виявляється у думках, висловлених тим чи іншим автором, а не у формах, які кожен висловлює так, як на це здібний, відповідно до свого хисту чи своєї інтелектуальної підготовки.

Незатямарена доктриною релятивізму проблема традицій і «модернізму» у своїй сутності не є складною.

«Ми повинні постійно перебувати на рівні найпоступовіших ідей нашого часу, а ці ідеї можуть бути поступовими тільки тоді, коли вони служать відвічним прагненням людства до загального добра, свободи, справедливості, розумного й красивого життя для всіх. Здобутки вселюдської мислі, спрямовані на досягнення цих цілей, повинні бути засвоєні й нашою культурою, але так, щоб вони гармонійно сполучалися з найкращими здобутками нашої народної культури, тобто з нашими найкращими традиціями.

При такій поставі питання не буде непотрібного й шкідливого протиставлення понять традиціоналізму й новаторства, бо добрі традиції ніколи не застаріють, а справжнє ніколи не намагатиметься їх нищити. І традиціоналізм і новаторство повинні бути союзниками в спільній справі, а не ворогами, не двома різними «правдами». Новаторство це те, що підтримує благородні традиції минулого на рівні нових осягів людської мислі. Новаторство повинно жити традиції, постійно оновлювати їх форми, а не змінювати їхній зміст, бо людство з давніх-давен і набагато сторіч уперед має ті ж самі омріяні цілі розумного й щасливого життя для всіх. Яке «новаторство» посміє оголошувати ці цілі застарілими?

Так званий «модернізм» не хоче нічого спільного мати з боротьбою за цілі. Він також не має нічого спільного ні з якою національною культурою, бо являє собою витвір інтернаціональної божми, безпосереднім імітуванням снобістських мод...» (В. Сварог, там же).

Подібні думки про так звану «модерну поезію» висловлюють й інші знавці літератури, але це на деяких «релятивістів» з проводу «Слова» аж ніяк не впливає. А тому й не безпідставно поет Мандрика питається:

«Що ж принесуть українському народові наші епігони нігілізму, морального маразму і заперечення духових святощів народу, замість оборони і страждання їх? Хто в Україні зрозуміє їхню каламуть? Кому та каламуть потрібна? Чи будуть їх затуманені й покалічені слова джерелами надхнення, радості... печалі нашого народу, як були і будуть слова Шевченка?..»

Тим часом «творителі модерної поезії» нью-йоркської групи «зневажливо посміхаються на критичні завваги, живцем кплять із міщан, що вдають, ніби розуміють їхню «поезію».

Ми не знаємо, чи Дивнич-Лавріненко, Шлемкевич і їм подібні розуміють «модерністичну поезію», але знаємо напевно, що вони її всіма силами стараються возвеличити до небес, і тим самим намагаються примусити легковірних вірити в те, що не існує.

Чим же іншим можна пояснити, як не «маловірством», наполегливе пропагування серед доросту читати «модерністів». Пропагатори «модернізму» кажуть, що останній збірник «модерних поезій» нью-йоркської групи «найцікавіший». Справді такої книжки ми ще не бачили. Надрукована вона не друком, а фотокопіями оригінальних рукописів тих письменників. Книжка багатоілюстрована українськими «малюрами-модерністами»... Бачили ми ті «ілюстрації». З них нічого не можна дізнатися: це розмазані плями більш або менш заяложеного «павутиння» різних форм. Цікаво, що з цього збірника можуть навчитися підручки і юнаки? Є там, напр., ось такий «наймодерніший вислів» про те, що одна «модерністка» готова «втопитись у калюжі власної мочі...»

Але вернемось до релятивізму. Нам уже відомо, що ця доктрина непридатна в політично-громадському і літературному житті. Це саме і в етиці, бо він (релятивізм) заперечує можливість об'єктивного естетичного пізнання. Всі прихильники цієї доктрини твердили, що не «може бути

жодної безсторонньої аналізи етичних явищ». А проте це перечить правдивості. Бо в естетичних смаках відображується об'єктивна дійсність, а тому вони мають певний об'єктивний зміст, принаймні для людей тієї самої культури, тих самих історичних традицій»...

Якщо релятивісти твердять, що істина є відносна, то цим самим хочуть, щоб цю їхню «істину» визнавали як безперечну всі, а отже — самі собі перечать. Про те, що пізнання можливе є дуже багато доказів. Наприклад, ніхто не сумнівається у тому, що сприймає відчуття тих чи інших кольорів, тонів, запахів; ніхто не сумнівається в істині математичних пізнань: три рази два дорівнює шести; ніхто не сумнівається в існуванні повітря, гір, рік, дерев і т. п., і ніхто їх інакше не називатиме. Доказано також й існування душі, духовости та Божества.

Темою духовости і божественности займалися найвизначніші представники різних народів. Завдяки їм, не маємо найменших сумнівів щодо існування духового світу. Не місце тут займатися цим питанням ширше, тому обмежимося наступним. Не є таємницею, що в людині існує «щось», яке проявляється у зміслових і вольових вчинках людини. З їх допомогою людина вглиблюється у нематеріальний світ, проникає в природу, пізнаючи їх сутність, а також пізнає «абстрактні» поняття; з їх допомогою людина не тільки проявляє свою активність у галузі мистецтва, філософії, релігії, моралі, науки й т. п., а й здібна пізнавати невидимий світ і творити безсмертні вартості. А отже: умова (й вольова) чинність людини є духова. А коли це так, то й духовим є первень, від якого вона походить. А це, в свою чергу, підтверджує й існування людської душі, яка в своїй сутності є духовою, а тому й безсмертною.

Якими б гарними й пишними словами Шлемкевич і його однодумці не прикрашували чи оздоблювали релятивізм, проте ця доктрина безкорисна і непридатна, особливо для української патріотичної еміграції. Перед українською еміграцією стоять великі ідеї, яких вона не відречеться в ім'я непевности, примиренности з смертельним ворогом, диктатури народобивців. Українські патріоти повсякчасно будуть боротися за свої правди і за Абсолютну Правду — Божество основа всього життя.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «ВИЗ. ШЛЯХУ»

1) п. М. Тимчук (Філядельфія, США)	— 3
2) п. Віктор Ткаченко (Німеччина)	— 3
3) п. Богдан Кашуба (Чікаго, США)	— 1
4) п. В. Мигаль (Сиракюз, США)	— 1
5) п. М. Мадилюс (Бедфорд, Вел. Британія)	— 1

Щиро дякуємо активним Приятелям нашого журналу за приєднання нових передплатників. Хто черговий?

Проф. Володимир ШАЯН

Повість про Героїв

С. М. Мечник: **НЕСКОРЕНІ**. Документальна повість про героїську боротьбу членів революційної ОУН. Українська Видавнича Спілка, Лондон, 1965, стор. 288.

Це не повість про одного літературного героя із сентиментальною історією любовних пригод. Перед нашими очима пересувається ціла сотня героїв, що стають немов до звіту. Перед нами, чи перед історією?

Випрямлені на струнко, звітують короткими реченнями, немов на відправі бійців УПА. Вони безстрашні, гордо підносять чоло, дивляться просто в вічі віддано, дисципліновано. Їх звіти короткі, бо черга їх довга-довжелезна.

Вони — сумління історії. Не вони, а історія людства стоїть перед ними, немов на страшному суді.

Одержуть завдання і прощаються коротким окликом:

— Слава Україні!

Потім відходять... на смерть.

»Семен, падаючи, почув, що його хтось штовхнув у груди. Він спробував підвестись і не зміг...

Коли Остап побачив, що німці коло авт піднімали руки, зразу ж почав шукати Семена.

Семен лежав на боці зі спокійним обличчям. Остапові здавалося, що його друг просто приліг, утомившись від бігу. Але піджак на грудях був роздертий кулями, закривавлений. І тоді Остапові потьмарилося в очах: він нарешті збагнув, що Семен, цілком притулившись щокую до волинської землі, заснув навіки« (стор. 247).

Ні, це не історія про любов буйного хлопця до прекрасної дівчини, сюжет сто разів повторюваний у всіх романах світу. Наші герої в останній хвилині своєї смерті цілують волинську землю. Волинську, київську чи карпатську — це та сама улюблена «дівчина», що за неї вони вмирають.

Хто перелічить, скільки їх було? У повісті — може, й сто. Семенів, Остапів, Січенків, Петрів, Михайлів, Соколов, Медведів, Смолярів, Сурмачів, Степових, Вуглярів, Галайдів, Димів, Климчуків, Воронів, Лісових, Мадярів, Романів, Андріїв, Безрідних, Сергіїв, Вовків, Мармашів...

Хто їх перелічить, коли їх було триста тисяч?

Одному з них на ім'я Легенда, але вони всі Легенди. Проте автор не пише легенди, бо жодна легенда не змістить у собі величі дійсності й героїзму, і жоден пам'ятник не відтворить величі й жертвності героїв. Автор поставив собі за завдання скласти за них речевий звіт. Він не піддається почуванням, уникає їх — здушує, заглушує навіть там, де вони вибухають.

«Друзі глибоко глянули один одному в очі. На мить зродилося бажання кинути в обійми й розцілуватися на прощання, бо ж, може, ніколи вже не доведеться зустрітися знову. Але соромлива думка зупинила відрух серця: «Не розніжуйся! Ти ж член ОУН, вояк української революції!...»

І лише руки друзів міцно стиснулися в останньому прощанні, а уста кинули коротке, як військовий наказ:

— Слава Україні!» (стор. 64).

Ця велика безсмертна дружність, це вірне братерство єднає наших лицарів так міцно, що в морі братньої любови зтирається їхня індивідуальність.

Так бачимо перед собою *одного Великого героя* у сотнях імен і постатей. Він, немов навмисне, змальований один і той самий. Там, де на полі бою впав один, на його місце приходять другий, третій, четвертий, десятий...

І той один-єдиний Герой росте в силу, множитья через смерть, росте в поколіннях під трьома окупантами у трьох фазах тієї самої боротьби. Виростає до таких розмірів, що вже годі охопити його навіть переліком імен. А ворог лютує — все грізніший, жорстокіший.

Досвід боротьби зростає... Боротьба ускладнюється і щораз виразніше видно, що її вислід залежить від єдиної, і тільки єдиної сили — від сили ідеалістичного героїзму, що є основою основ історіотворчої дії героя.

*

Скажемо виразно, що повість є і твором високої літературної вартости. Факт, що вона документальна, себто складена з епізодів героїчної боротьби членів ОУН, говорить про те, що автор користувався виключно фактологічним матеріалом історії, а не фіктивними подіями, але це не порушує літературного характеру повісти.

Пригадаймо, що й автор «Слова про похід Ігоря» поставив собі був за завдання писати «по билинам оцього часу, а не по замислам Бояновим», себто — користувався як матеріалом дійсними подіями того часу, а не поетично-літературною фікцією фабули. Але ж фабула — це тільки одна складова частина літературного твору.

В «Слові про похід Ігоря» кожний фактологічний елемент зачерпнутий із сучасної для автора історії, що засвідчує повну однозгідність матеріялу «фабули» з матеріялами наших хронік. Різниця є лише в літературному опрацюванні матеріялу і ще більша — в здібності бачити змісл історії, її хід-розвиток, її розмах, її мету, її утаєний зміст... Автор «Слова» свідомо викладає нам свою історіософію.

Отже, цей елемент організування «сирого» матеріялу історії є саме істотою літературного елемента обидвох творів. У фактологічній повісті накинена тільки сувора межа для елемента фікції, але композиція і літературна організація матеріялу залишаються сутолітературним елементом, який і вирішує про літературний характер твору.

Кожний із того типу творів має свій стиль і свідоме орудування тим стилем теж вирішує про літературний характер твору. У «Слові про похід Ігоря» цей стиль суцільно поетичний, пребагатий, так би мовити, барокковий у навантаженні поетичними формами і фігурами на основі чіткого ритму слів і конструкції.

У своїй фактологічній повісті С. М. Мечник свідомо уникає поетизації стилю, але саме тим досягає стилістичної суворости і чіткого ритму розмірених речень, коротких, ясних, прозорих, зосереджених. Це і є літературний стиль твору.

*

»На безхмарному небі осіннє жовтневе сонце котилося вниз до заходу. В його промінні сріблилися довгі нитки »бабиного літа«, лагідно, мов на хвилях, пливли в повітрі й сідали на кущі верболозу, що росли на сіножаті. Від краю лісу снувався густий дим із великих вогнищ, розкладених сільськими пастушками. Над сіножаттю стояв гамір дитячих голосів, чулися жарти й сміхи. Діти бігали по сухі галузки, ламали зелену хвою і кидали її на вогонь. Дим густішав, сірою пеленою обгортав землю« (стор. 113).

Такі й подібні описи своєю красою і образністю зовсім не поступаються місцем класичним зразкам української прози.

Автор дотримується того самого ритму впродовж цілої повісті, тому читається її легко, без передишки.

Сама основна драма повісті зосереджена на моментах найсильнішої напруги чи в час боїв, чи то в час безпосередньої зустрічі з ворогом. Тому читач у постійній напрузі рвучого потоку подій, а чи й широкого їх русла.

Картини пересуваються швидко. Автор не зосереджує своєї уваги на одному образі довше, ніж це потрібно для подання суцільності дії. Швидко й часто змінює сцену дії. Героям часто доводиться продиратися крізь кордони ворожих займанщин. Бої тривають безперервно.

» — Чую душею, що буде буря, — сказав він, — тому мусимо залишитися тут обидва аж до відправи групи...« (стор. 112).

І буря триває. Найвеличавіша буря у світі, — буря розбуджених, піднесених серць.

*

Два томи документальних матеріалів п. з. »УПА в світлі документів із збройної боротьби за Українську Самостійну Державу, 1942-1950 рр.« — є фактологічним матеріалом. Це ще не літературний твір.

Творчим задумом автора в нашому випадку було створити з пережитого, відомого йому, а чи й з зібраного матеріалу, спільний образ героїзму членів ОУН, розгортання їх визвольної дії впродовж трьох окупацій України. І цей задум він послідовно реалізує як хребет конструкції повісті, отже, як її сутолітературний елемент.

Немає сумніву, що такого типу література має перед собою цілу добу, бож цілою добою у житті й історії української нації є визвольна боротьба ОУН і УПА за українську державність.

До такого самого літературного жанру належить і твір Артура Фурмана п. з. »Під прапором Бандери«. У Фурмана є сильніша характеристика та індивідуалізація героїв, у Мечника — безмірно більший відтинок часу і простору тої самої боротьби, як величава спроба передати її в синтетичному наświetленні. Саме в цій синтетичній тенденції він зупиняється

на спільних прикметах його єдиного Героя. Творчий задум синтетизування історії є найбільшою заслугою автора і силою літературного стилю.

Обидва твори характеризують відчуття Доби Безсмертних Героїв, що повністю свідомі свого історичного призначення і повністю визволені від «метафізичного страху» екзистенціалістів із культом «Протигероя». Тут українська література в бойовому протиставленні до т. зв. «світової літератури». Котра з цих літератур переможе, в тому немає найменшого сумніву.

В обидвох творах бачимо героїв, що повністю визволені від егоцентризму. В тому зміслі українська література випереджує світову. Порушене питання вимагає окремого, глибокого філософського розгляду.

Автор «Слова про похід Ігоря», Шевченко, Леся Українка — представники тої самої центральної ідеї: одержимости людської природи ідеалістичним героїзмом.

Дмитрик у «Повстанських нарисах», Артур Фурман у «Під прапором Бандери» і «Кров і вугілля», Мечник у «Нескорених» — передвісники цієї великої доби, що гряде. Для всіх трьох характеристичний натиск фактологічного матеріялу, але самий цей факт є також основою і таємницею сили їх творів, що потрясають до глибини душі.

Зокрема яскраво відтворена в «Нескорених» доба панування московських большевиків на західньоукраїнських землях у 1939-41 роках. Саме під час цієї короткої доби зросла і зміцнилася ОУН, як основна сила наших найновіших визвольних змагань. Постаня УПА в добу німецької окупації було б неможливе без підпільної і збройної боротьби в попередніх роках. Великою заслугою автора — не тільки для літератури, а й для історії — є його ясна картина пов'язаности і безперервного зростання сили і дії ОУН під трьома окупантами.

Сподіваємось, що читачі з радістю привітають появу цієї нової повісті. Вона читається не тільки легко, а й з захопленням та піднесенням. Хоч автор намагається опанувати елементи зворушення, проте вимова самих подій викликає сильні вибухи оцього духового піднесення, яке є найвищою цінністю правдивої літератури.

*

Ось відправа добігає до кінця. Ми хотіли б дружньо затримати ще кожного з них, виявити тепло свого серця. Але вони відходять із невблаганою рішучістю.

Бо бій ще триває!

Ось останній із героїв, найбільш випробуваний і загартований у боях, відходить виконати важке завдання. Там йому вже непотрібна зброя. Завдання більш складне, ніж орудувати зброєю. Треба віч-на-віч стати з ворогом і змагатися з його зрадою, хитрістю і жорстокістю.

Ми хотіли б ще раз дружньо стиснути йому руку, але він не затримується. Випрямлений на струнку, кидає на прощання безсмертне гасло:

— Слава Україні!

І ми, переборовши зворушення, відповідаємо йому так само коротко:

— Героям слава!

Д-р Роман В. КУХАР

Змарнований труд, заведені надії

Антін Рудницький: УКРАЇНСЬКА МУЗИКА. Історично-критичний огляд. В-во «Дніпрова Хвиля», Мюнхен, 1963, стор. 406.

Автор презентує книжку українському читачеві, як «історично-критичний огляд» української музики. В англійському заголовковому відповіднику специфічний «історично-критичний» характер цієї праці самовільно перетворюється на авторитетнішу форму «критичного і історичного» огляду (“historic and critical” outline, замість “historico-critical”), а німецький наголовок цієї праці вже просто претендує на «історію української музики» (“Geschichte der Ukrainischen Musik”).

Це приклад невмісної семантичної розбіжності, а одночасно неправильності в перекладанні уточнених понять.

Насправді ж книжка не відповідає ні одному з поданих вгорі окреслень її характеру. Для того не достає їй ні потрібного наукового формату, ні об'єктивності досліджу, ані навіть, на жаль, основних компонентів самого досліджу. В ній не видно, що автор знає, які головні завдання дослідника.

Що ж, на нашу думку, належить до обсягу досліджу історії музики?

Об'єктивний перелік і простудіювання фактів, що складаються на цілість предмету; правдиве зображення персональних творчих сил та їх творчого внесення (включно з точним переліком творчої спадщини, описом її тощо); характеристика творчої доби; сліди розглядової творчості в загальній суспільній культурі, зокрема в мистецьких «школах», напрямках, стилях; значення творчості в цілості суспільно-культурного національного процесу.

А в книжці А. Рудницького або мало сутнього, або ж нічого послідовного з категорії дослідньої праці не завважується. Тому-то як літературний рід «історії», чи будь-якої частинки «історії», «огляду» або «нарис» української музики, — ця праця, звичайно, не є. Її хиби бачимо в трьох кардинальних площинах — в об'єктивності викладу, в позитивній репрезентації окремих періодів, провідних осіб, музичних галузів та в базуванні своїх висновків на досліджах джерельної літератури, хоч і таку в індексі формально подається. Всі вони в такого роду працях є “conditio sine qua non”. Дослідник, взагалі поважний автор, є одночасно і викладачем предмету, і педагогом у найзагальнішому сенсі. Він зацікавлений насамперед у поширюванні правди та в промоцунанні шляху до поступу. Але в ніякому випадку не може бути такою некомпетентна в науці людина, а тим більше невротик, зданий на ласку своїх особистих примх. Дослідник має, головню, діло з фактами. Він пильно студіює їх, зрівноважує позитивні зіставлення супроти негативних, щоб — у висліді — дійти до найправдивішої, найоб'єктивнішої оцінки.

З цього погляду, як і з погляду багатьох інших речевих питань, автор своїм незрілим продуктом не видержав іспиту. Книжка А. Рудницького є його власною, суб'єктивною, далекою від дійсності інтерпретацією тільки деяких відомих йому музичних проявів в Україні й поза нею. Метода А. Рудницького своєю неповагою, оншалаянцією і гротесковістю викликає

паралелі з ефемерною продукцією московського пасквіліста в літературі, Василя Розанова. Поверховий, повний прогалин і упереджень, у цілому хаотичний, неправдивий і неречевий, що більше, без пошани до предмету, підхід А. Рудницького є прикладом, як не можна братися до поважної роботи чи хоч би до опрацювання спостережень, спертих на своєму індивідуальному життєвому досвіді. В книжці всюди відчувається недостачу найґрунтовнішого — передумов. У наслідку пливких, безпідставних припущень, виникають плиткі, необґрунтовані зведення. Тому цю книжку доводиться розглядати радше з точки погляду, що в ній відсутнє, аніж чим вона недоцільно переповнена.

Скажемо коротко, чого недостає книжці. Насамперед — абсолютних критеріїв вартости. Рудницький міряє, між іншим, досягнення попередніх періодів сучасними критеріями т. зв. «лівого фронту» в мистецтві, зрештою, такими, які йому під смак. Далі — його книжці бракує: основних принципів досліду, академічного об'єктивного мірила, елементів «правди», навіть як би це була тільки мистецька «правда», пошани до предмету досліду, спокійного, безпристрасного тону; в суб'єктивному — любови, а то, принаймні, симпатії до творців, виконавців та їхніх творчих мистецьких осягів. А відсутність тієї, принаймні, необхідної риси теплоти, що оживляє предмет і його протагоністів, — це вже дуже значна хибза, просто непростенна провина будь-якого автора.

Зате в книжці А. Рудницького особливо впадає в очі присутність особистого «єго», в якій би то формі чи стадії матеріалу не було. Треба відмітити, що в праці точного, вичерпного характеру особистість автора повинна рішуче бути стороннім фактором. Тут же, в обговорюваній книжці, автора особа постійно, влізливо, наче та комерційна реклама в американській телевізії чи радіовій програмі, накидається читачеві своїм згори вирішеним осудом, перешкоджає йому формувати власну думку. Іншим важливим недоліком книжки є несмачне висування себе і членів своєї родини при одночасних пропусках діючих, а то й історичних музик, або при неспівмірному скорочуванні їхньої діяльності.

В передмові автор висловлює побоювання, що він декому з музичних діячів, композиторів чи виконавців не уділив належного місця. Мовляв, не було змоги зібрати матеріалу тощо. Може, таке виправдування частково й обґрунтоване, коли справді йде про такі матеріали, які недоступні для автора. Але невже ж воно (виправдання) правдиве, коли йдеться про таких загальновідомих музик, як В. Барвінський, М. Колесса, а навіть Б. Кудрик? Ось хоч би про Барвінського є така багата джерельна література, що могла безсумнівно послужити значно ширшим матеріалом, ніж література про самого автора, А. Рудницького. Проте між приділеним місцем деяким визначним музикам і місцем, призначеним самому собі, нема жодної пропорції. Наприклад, автор приділив чотири сторінки силуеті В. Барвінського, три сторінки — Миколи Колесси і не цілу сторінку силуеті Бориса Кудрика, а собі — аж п'ять сторінок із подрібним обговорюванням своєї діяльності. Там же навіть згадано про його ще неіснуючий, а тільки запланований твір. Необ'єктивність автора супроти здобутків інших музиків і композиторів доходить до абсурду. Він пише панегірики

своїй особі, своїм сімейним і позасімейним фаворитам (щоправда, це доволі смішне явище), а одночасно дискримінує або ігнорує людей музичної творчості, значно більших ніж він.

Навіть советська музична критика не виявляє стільки необ'єктивності, викривлювань, переочень і явного цинізму, як виявив їх А. Рудницький. Напр., автори «Нарисів з історії української музики» (Київ, 1964), хоч і написали свою працю за відомим большевицьким штампом, все ж таки основніше обговорюють творчість окремих, хоч і не всіх належною мірою, композиторів. Характеристичне те, що А. Рудницький не має ніякого зацікавлення глибинними елементами музики. Навіть діалектично-матеріалістична література, як ми вже згадували, шукає, між іншим, і ідейних зав'язків музичної культури в різних сторіччях. Напр., згадано і великого українського філософа Григорія Сковороду, як талановитого автора кантів і «філософічних» пісень («Стоїть явір над водою», «Ой ти, пташко жовтобока», «Всякому городу нрав і права»). Ці перлини стали згодом народними піснями і надали питомий характер закрасці української доглибинної музичної культури. Все те А. Рудницькому байдуже, він мовби зовсім нічого не знав про спорідненість минулого з сучасним нашої музики. Непроцешений прогріх для претендента на історика музики.

Обов'язком дослідника є дати об'єктивний звіт про творчість даного композитора, незалежно від того, чи з ним і його критеріями вартості критик погоджується. Як приклад несумлінності А. Рудницького подамо його «мачушине» потрактування визначного музиколога, композитора і виконавця в одній особі — д-ра Бориса Кудрика. Автор не подав ні одного його твору, навіть не зробив спроби зрозуміти його своєрідну, відмінну від панівного «духу часу» творчість, натомість відразу оцінює її крайнє негативно. А. Рудницький не тільки не хотів глибше проаналізувати зміст і форму творчості Б. Кудрика, а просто не хотів знати її і згорі засуджує. Д-р Борис Кудрик, до речі, був узяв на себе просто героїчне завдання підняти в двадцятому сторіччі етичні первні попередніх сторіч у музиці, але цей благородний, вийнятковий на сучасній музичній сцені почин не знайшов розуміння у А. Рудницького, навпаки, став причиною недоречного висміювання. Вже це дискваліфікує автора, як об'єктивного музичного критика. Рудницький навіть не застановився над тим, чи роля Б. Кудрика, цього великого самотника в сучасній українській музиці, з його духовим звертанням до Й. С. Баха, невичерпного джерела універсальної музики, не нагадує паралельного заклику Миколи Зерова в нашій новітній літературі до своїх сучасників — До джерел!

У своїй поверховій праці автор запропастив чимало надій читача. Наприклад, міг увипуклити життя і творчість таких характеристичних предтеч українського професіоналізму в музиці, як М. Березовський, А. Ведель або Денис Січинський, що був одним із перших наших професійних музик.

Відсутність об'єктивізму і ширшого знання автора кидається у вічі навіть у ділянках музично-виконавчого мистецтва. Він не тільки поминув ряд визначних, висококультурних мистців опери або естради (напр., тенора Кліма Чічку-Андрієнка, баритона Д. Йоху, сопраністок Одарку Барвінську, Марію Сабат-Свірську і т. д.), а й холодно поставився до багатьох

мистців, що безкорисно віддавали свої сили великим мистецьким ідеалам і добре послужили своїм талантом рідній країні. Рудницький поставився до них так, наче б вони зовсім не існували, немовби їхнє мистецьке буття пройшло безслідно й даремно (поіменний перелік чи слово-два скупенької характеристики — рішуче замало).

Крім цього, навіть і згадані в книжці виконавці якісь бліді й нежиттєві. Їм бракує таких типових прикмет, як воля, чин, як прямування до вершин. Яка вбога характеристика виходить з-під пера А. Рудницького, вистачить згадати про відомого оперного співака Ореста Руснака: не подано ні його репертуару, ані характеру, стилю мистця. А Михайло Дуда, напр., що своїм палким співом прославляв ім'я України на великих естрадах і майже в кожній закутині Європи, опинився лише в реєстрі імен. Скільки інших живих, палких душ пропущено без згадки, а вони ж — складові колісцятка нашої мистецької дійсності.

Погляд А. Рудницького на українську музику дечим нагадує безславний осуд Михайла Рудницького української літератури, яку — на його думку — можна б легко змістити на двох полицях. Яке обманне, суто суб'єктивне, зображене почуття.

В передмові А. Рудницький зневажливо висловлюється про патріотичний сантимент української людини, протиставляючи йому свій умовний мистецький критерій. Насправді ж відсутність у критика відчутного національного стрижня не має нічого спільного із його спроможністю дати об'єктивну оцінку, а тільки виявляє його неспроможність думати своїми власними, національними категоріями, піднятися до вершин національного утотоження.

Книжка А. Рудницького є сумним зразком літературного самопливу; здобуває вона собі «славу» не завдяки своїм вартісним прикметам, а завдяки горезвісній репутації. Її дискутується, бо це приклад нездорового прояву. З-поміж рецензій на особливу увагу заслуговує видання Комітету Оборонців Української Культури в Чикаго (США) — статті М. Федорова «Шкідлива українська книжка» і Р. Андрушка «Аналіза »творів« А. Рудницького» («Українська музика» Антона Рудницького, історично-критичний огляд чи пасквіль», Чикаго, 1964). Доволі обширні рецензії подавали й інші авторитети-фахівці, між ними й Павло Маценко («Новий шлях», 28 листопада, 1964).

«Українська музика» А. Рудницького має в собі щось із Геростратового »подвигу»: намагання автора здобути собі славу за всяку ціну, навіть безславним ділом. Книжка не приносить йому чести, як людині, бо виявив він себе тут обмеженою людиною; не приносить йому чести, як музиці, бо не має в ній виявленого вибагливішого, тоншого мистецького смаку; не приносить чести йому, як авторові, бо з задуманої студії вийшов пасквіль на сором українській музиці.

А все ж, на жаль, у цей невдалий еляборат вкладено чимало Сізіфових зусиль. І, в суто формальному сенсі, своїм зовнішнім виглядом, численними ілюстраціями, індексом, він викликає навіть ілюзію позитивної праці.

Софія НАУМОВИЧ

В'їзд У. Самчука... до Києва

Улас Самчук: НА ВІЛОМУ КОНІ, журнал «Сучасність», кн. 4-10, 1965 рік.

Впродовж ц. р. в журналі «Сучасність» друкувалися спогади Уласа Самчука. Автор — відомий український письменник і громадський діяч. Володіє легким пером, а тому й читати його спогади цікаво. Тим більше, що У. Самчук ніби безсторонньо розкаже епізоди зі свого життя на фоні громадських, політичних і військових подій з різних часів і місць. Щоправда, при тій умовній безсторонності автора проявляються все ж таки і його партійні симпатії, але за це дорікати йому не будемо. Проте, коли ж іде про описану автором дійсність, то напевно знайдуться свідки чи учасники згаданих подій, які насвітлять їх об'єктивніше.

Ось, напр., подана історія бойкоту редакційної У. Самчуком (дозволеної німцями) газети «Волинь». Автор каже, що бандерівці заборонили розповсюджувати цю газету серед українського населення Волині. Але, чому? Автор не подає причини і читач губиться у здогадах.

Найбільше цікавить нас те, що в споминах багато місця присвячено одній визначній українській жінці — Олені Телізі, з якою У. Самчук був у приятельських відносинах аж до її героїської смерті.

На жаль, автор уважав, що найціннішою постаттю в усіх описуваних ним подіях — був він самий, а Олена Теліга виступає тут, якщо не для декорації, то як дуже побічний і навіть трохи несерйозний персонаж. Бож усюди всі чекали і вітали тільки його, Уласа Самчука, великого українського письменника; по нього висилали підводи й авта, для нього готували прийняття, аж столи вгиналися від їжі й напитків (у військовий час!), у його честь писали вірші, його запрошували до складу УНРади в Києві, його ім'ям назвали вулицю в Рівному, його промов слухали всі з запертим віддихом і т. п. «Скромний автор» із видимим нахилом до точності не забув навіть помістити досить неграмотну оду в його честь (кн. 10, стор. 16*), поінформувати читачів, як виглядала його «візитовка»: «Перед будинком, від саду, на три сходи підвищена широка бетонова плита, двоє побіч дверей і ті зліва позначені малою візитовкою: «Головний редактор української газети «Волинь» німецькою мовою» (стор. 22).

Щодо Олени Теліги, то в спогадах автора нема й згадки про відомі риси її вдачі: ідейність, рішучість, характерність. Навіть її творчість і поетичний талант згадані тільки мимохіть, бож, звичайно, важливіші давніші й новіші видання самого автора. Біля «енергійного» і «рухливого» (таким змальовує себе сам автор) Уласа Самчука («персона ґрата» цілої Волині, навіть інколи суддя), — Олена Теліга не могла виявитися талановитою поеткою, а лише звичайною, химерною жіночкою, яка «хоч мала своє помешкання, більшість часу була в моїй (У. Самчука, — С. Н.) половині» (стор. 23).

*) Всі цитати беремо з «Сучасности», кн. 10, 1965.

Щоправда, автор згадує і про те, що вони часом «різалися в поглядах» та що інколи «доходило до такого, коли Олена не витримувала, вдаряла енергійно по столу своїм маленьким кулачком, *заїкуючись* від хвилювання, заявляла, що її «нога ніколи більше не ступить на цей поріг», і швидко-швидко виходила геть, але це «не ступить» не тривало довше, як одну ніч або кілька годин, бо вже другого ранку, ми зустрічалися на нашій спільній веранді з *докірливо-кокетливими* посмішками» (стор. 24, підкреслення наші, — С. Н.). Проте У. Самчук ні словечком не вияснює причин цих дискусій і непорозумінь. Все ж таки вдумливий читач знайде відповідь між рядками споминів.

«Кокетливість» О. Теліги автор підкреслив ще й випадково збереженим її листом до чоловіка Михайла, в якому вона, вибираючись до Києва в ті жахливі часи, писала про сукні, що їх сама собі пошила й переробила, знаючи, що в Києві таких речей не купити, та просила привезти їй губну помадку. Всі, хто знав сл. п. Олену Телігу, знали й про те, що вона дбала про свій вигляд і одяг. Але не це їх дивувало. Дивувала всіх велика ідейність, відвага і характерність Олени Теліги, про що й Улас Самчук мусів згадати, хоч і не вияснив причин непорозумінь між ним і нею. Він, впливова людина, що в усіх важливих справах умів знайти доступ до німців, а деяких уважав навіть за своїх приятелів, не міг знайти підводи для двох жінок! А коли вони відважились покористуватись будь-яким транспортом, затриманим навіть на дорозі, і все ж таки поїхали, У. Самчук виправдується так:

«Я обіцяв скоро приїхати до Києва також, але мої труднощі завеликі. Мушу чекати на Скрипника, не можу лишити редакції, ради довір'я... І головне, — все таки дозвіл... Чи можу ще раз ризикувати?.. а до того я довідався, що їхати нелегально дуже незручно. Арештують і відвозять до концентраційних таборів. Вони нас там ніяк не хочуть бачити, і чи варто мені ризикувати, маючи стільки різних обов'язків?» (стор. 27).

І ось, порівнюючи відвагу й рішучість Олени Теліги з «розважливістю» і ваганням У. Самчука, маємо дуже вимовну характеристику великої поетки і «великого» письменника. І це тим більше, що, як згадує наприкінці своїх спогадів У. Самчук, це не перша його «виправа» до Києва. В двадцятих роках (1924 р.) У. Самчук вибирався до Києва: «Я пишу до советського посольства в Берліні, щоб мені дозволили їхати до Києва. По часі дістаю великий конверт, а в ньому безліч запитань... Хто я, що я, звідки, чого, чому. Питання, безконечні питання, але коли це данина кесареві, — хай. Старанно її віддаю, виповняю, додаю певну кількість марок, відсилаю і чекаю» (стор. 35).

З цієї «виправи» нічого не вийшло, але залишилося в автора бажання їхати до Києва легально. Тим більше, що «успішна поїздка Тані й Олени, як також багатьох інших, мене підбадьорила, і рішення запало...» (стор. 31).

Подорож У. Самчука до Києва була значно вигідніша, ніж Олени Теліги: «Ідемо разом зі Скрипником і його сином Ярославом, знаним нашим старим другом «фіятом», який був ґрунтовно зремонтований... Шоферує

наш прекрасний шофер Тифон... Отже нас четверо подорожніх, а до того кілька мішків різноманітних харчів» (стор. 32).

Згадуючи про свою колишню виправу до Києва, У. Самчук бундючно закінчує свої спогади: «За цей час наша планета зробила сімнадцять орбітних кружлянь, за цей час зірвалася друга світова війна, впало дев'ять держав, на схід послано сто тридцять дивізій... І все це для того, щоб я міг переможно (!? — С. Н.) на білому коні в'їхати до цього древнього града моїх предків» (підкреслення наше, — С. Н.).

Фантазія автора велика, навіть старий «фіят» видався йому «білим конем», а він сам — чи не Хмельницьким, коли так «переможно» їхав у Київ!

Але Улас Самчук не тільки «велетень» у порівнянні з Оленою Телігою і новий «Хмельницький», він так же само по-панібратськи трактує і Тараса Шевченка! На зразок «наших» колишніх письменників із доби «воюючого комунізму», Самчук пише таке: «Переживаю мрію Шевченка — «поставлю хату і кімнату, садок-райочок розведу», хоча не в такій аж *перечуленій малоросійській мелодилійності*» (підкреслення наше, — С. Н.). А далі ще й таке: «Сковородинське «не шукай щастя за морем» чи навіть «а ви претесеся на чужину шукати доброго добра» (хай Тарас вибачить), мене не переконують, бо мені більше імпонують пристрасті Марка Польо, Колюмба, навіть Петра I (сік! — С. Н.) коли дивитися з його становища, ніж пристрасті «ставка, млинка, вишневого садка...» (стор. 21).

Коментарі тут зайві, а до чого може домовитися таки справді «малоросійський мудрагель», про це свідчать ось які рядки: «Сталін — це суперреалістичне втілення нас самих у людську подобу. І мало між нами таких, які не хотіли б бути хоч маленьким прообразом цього ідеалу» (стор. 34).

Про інших — зайво говорити, але чим хотів би бути Улас Самчук — знаємо з поданої вгорі цитати.

Можна б таких «квіток» лише з одної десятої книжки «Сучасности» назбирати значно більше. Автор «щедро» обдаровує ними читача. Деякі можна віднести до «помилко» або «непорозуміння» (напр., замість «пер педес апостольорум» — «пер педум...»). Та ось ніяк не можна позбутися того несмаку, що залишається по прочитанні спогадів У. Самчука. Уявна «вищість», самохвальба, ігнорація інших — потворно визирають майже з кожної сторінки. А коли згадаєш, що це відомий автор безпретенсійної «Волині», нагородженої Товариством Письменників і Журналістів у Львові, то виникає гірке запитання: невже це той самий письменник — Улас Самчук?

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«**

Триріччя юнацького журналу «Крилаті»

Три роки тому в Нью-Йорку вийшло перше число ілюстрованого, багатокольорового журналу-місячника «КРИЛАТИ» — видання Центральної Управи СУМ-у у вільному світі; і так було здійснено одноголосну постанову Конгресу Спільки Української Молоді. Видавець «Крилатих» — ЦУ СУМ-у, містилася тоді (й тепер) у Брюсселі, в Бельгії, але з самого початку виходу «Крилатих» — їм активно допомагав відпоручник ЦУ СУМ-у мґр Євген Гановський, прибувши до Нью-Йорку. До складу Редакційної Колегії ввійшли: *інж. Галина Юрченко, ред. Вячеслав Давиденко, мґр Є. Гановський*, а головним редактором став *Леонід Полтава*.

Перед «Крилатими» було поставлене нелегке завдання, як сказано в ч. I-у за 1963 рік, — бути для сумівської молоді, і всіх читачів журналу «тим двигуном, що мов на крилах нестиме їх у славне минуле України, в її бурхливе, важке й повне героїзму сучасне, в її величне, могутнє майбутнє».

Журнал мав показати юнакам і юначкам — синам і донькам України поза межами колоніальної УССР — «широкі життєві обрії і мету, до якої Ви у Вашому житті маєте прямувати». Мав завдання інформувати молодь про життя СУМ-у, про події в світі і в поневоленій Батьківщині, не скореній і після довгого панування Москви; мав виявляти молоді таланти та допомагати їм розвиватись; мав інформувати про нові досягнення в ділянці техніки, спорту тощо. Головне ж — виховувати українську дитину і нашу 'молодь у душі: «Бог і Батьківщина».

З перших же чисел «Крилаті» постаралися про широке коло авторів та різноманітну тематику. У ч. I (1963) обкладинку оформила *Галина Мазепа* та були поміщені ілюстрації визначного різьбаря *Михайла Черешньовського*, мистця *д-ра А. Вариводи*, відомих мистців *Л. Кузьми, П. Сидоренка* та ін. Вже в тому числі юний читач знайшов, написані в доступній йому формі, оповідання і статті про те, в яких місцях, у якій країні народився Ісус Христос; як зустріли одне Різдво запорожці (поема *Ол. Веретенченка* «Запорозьке Різдво 1675 року»), «Різдвяний спогад» *Т. Шевченка*, матеріали про *Лесю Українку*, оповідання *проф. Є. Онацького* про італійського юнака-героя *Тотті*; огляд чотирьох нових книжок, трьох нових кінофільмів; ілюстровану фотодокументом розповідь про життя українських школярів в УССР та їх визиск окупантами; молодь із цікавістю розглядала фотознімки з діяльності різних Відділів СУМ-у в різних країнах, напевно з цікавістю прочитала нарис *Л. Полтави* «Мандрівка до блакитної зорі» (з астрономії), довідку про історію київських «Золотих воріт» з відповідною світлиною, а також «Кінофільм світу», «Як організувати фоно-гурток» та ін.

Особливо треба вирізнити в тому першому числі оповідання «Безсмертні Крути», яке захоплює своїм героїзмом, активною розповіддю, вправно введеними діалогами... Його написав відомий мистець і громадський діяч *д-р Михайло Кушнір* (тепер голова Виховної Ради СУМ-у), який і надалі,

мэйже в кожному числі «Крилатих» містить важливі передові (особливо цінна «Проти тиранії юрби») статті, нариси та часто й ілюстрації (д-р М. Кушнір відомий, як ілюстратор академічних німецьких видань). Ще треба згадати, що в тому ж першому числі журналу юні читачі, які виростають у чужому оточенні країн своїх поселень, серед морів чужих мов і культур — знайшли в «Крилатих» легко, доступно написаний огляд П. С. «Українське народне мистецтво», з п'ятьма ілюстраціями. Також у тому числі розпочалося ілюстроване *д-ром Вариводою* історичне оповідання *Л. Полтави* «Анна Ярославна — королева Франції», яке потім ішло на продовження увесь рік.

Перші числа «Крилатих» вийшли в друкарні п. Рубиновича в Нью-Йорку, але з огляду на занадто малу друкарську машину їх довелося згодом друкувати в друкарні поза Нью-Йорком, в іншому штаті США. Треба сказати, що обидві ці друкарні дуже йшли на руку молодому виданню, стараючись дати по змозі кращу продукцію за скромну оплату. Можна сказати, що «Крилатим» допомагали мабуть усі, хто в 1963-64 рр. працював у Крайовій Управі СУМ-у в США, в тому числі й голова КУ СУМ-у д. М. Фурда, голова Осередку СУМ у Нью-Йорку д. К. Василик, активний сумівський діяч д. Лавро та багато інших, включно з сумівською молоддю Осередку, яка не раз допомагала пакувати журнал, розповсюджувати його тощо.

І так пішло число за числом, пішли в широкий світ; почали надходити доброзичливі відгуки, поздоровлення, критика, вказівки, матеріали, від юних кореспондентів «Крилатих» — замітки, світліни, загадки тощо... Почалася праця, значення якої не можна перебільшити.

Як нам розповіли — незабаром почалися й труднощі, і то економічного порядку, як, мабуть, з усіма нашими виданнями за кордоном. Юнацькому журналу ж — особливо трудно, бо діти грошей не заробляють, а деякі ухилиються й від читання українською мовою, а батьки (на щастя — не значна частина) не завжди допильнували передплати... Хоч фінансові труднощі, яких не переборено до кінця й тепер, в кінці третього року виходу «Крилатих», і спиняли ріст цього ілюстрованого, багатокольорового місячника, однак Редколегія докладала і докладає зусиль, щоб «Крилаті» ще краще виконували своє завдання. Багато авторів, відомих письменників, дехто з мистців-ілюстраторів дарували свої скромні гонорари Видавництву, щоб журнал таки покращувати, окремі Осередки СУМ-у в США та в інших країнах присилали і надсилають свої значні (як на дітей і молодь!) фінансові збірки-пожертви, — і так «Крилаті» не припинили свого лету, ставши барвистими, багатотематичними, ідейними наступниками попереднього журналу СУМ-у «Крила».

Впродовж трьох років часто публікували у «Крилатих» свої твори такі письменники, поети, драматурги, громадські діячі, фахівці з різних ділянок: *д-р Микола Аркас, д-р Едвард Жарський, Іван Стоцький, проф. Володимир Радзикович, Василь Барка, Юрій Буряківець, проф. Володимир Мацьків, проф. Валентина Шалі, Ярослав Курдидик, д-р Галя Горбач, Ігор Стебельський* — репортаж на продовження, про його участь в експедиції для вивчення далекої Півночі, *Ліна Костенко, Роман Савицький* — молодий фахівець з ділянки кіна, *Іван Людим* — впродовж понад 2 років друку-

валася його цікава повість з життя української молоді в Нью-Йорку «Море нам по коліна» (з ілюстраціями П. Холодного-молодшого), *Леся, Вадим Лесич, Микола Понеділок, Міра Гармаш, Леонід Лиман, Олекса Веретеченко, д-р Ол. Соколишин, Яр Славутич*, який, крім інших матеріалів, дав цінний репортаж про Запоріжжя, *Лідія Іванів, Б. Данилович, Орест Павлів, Анна Косовська, проф. Дмитро Чуб, Христина Дніпрова, Олександр Кобець, Микола Щербак, Григорій Ощипко*, — із ЦУ СУМ-у, як і голова ЦУ СУМ-у мгр *Омельян Коваль, Л. Полтава, Олекса Стефанович, проф. Євген Онацький*, молода поетка *Міра Гармаш, Василь Дубина, Петро Кізко, Євгенія Р., Антін Вартовий* (чюю повість із козацьких часів, як нас поінформувала Редколегія «Крилатих», прийнято до друку на продовження в 1966 році), *інж. Павло Маренець* — автор талановито здійснених літературних монтажів, що їх уже не раз ставили сумівці, *Л. Косяр-Булава, д-р Михайло Островецька*, молодий сумівський діяч із Нью-Йорку *Дмитро Мотрук* (він також і завзятий та здібний фотограф), *інж. Валентина Юрченко, Леся Бандера, Діма, Марія Стругинська, Йосип Строцький* (його цікавий історичний нарис «Над Бугом-рікою» йшов у кількох числах в 1965 році), *д-р Б. Лісовецький* (його «Нотатки парагвайського мисливця», написані з великою спостережливістю, друкувалися до кінця 1965 року), *В. Куліш* (побажано б більше оповідань на чорноморську тематику!), молоденька дописувачка, здібна *Катруся Горбач* та її брат, *М. Адамовська, Микола Верес* та інші.

«Крилаті» згуртували чимало юних дописувачів із різних Осередків СУМ-у, з різних країн вільного світу, в тому числі, наприклад, багато писав та прислав чимало ілюстрацій юнак *М. Колодка* із Канади, вже згадувані сестра і брат *Горбачі* із Зах. Німеччини, *Мирослав Булка* з Австралії, *Рома Франківська, Леся Лисик* із США та багато ін.

Журнал часом мав передруки з наших клясиків, починаючи від творів Тараса Шевченка; деякі матеріали Редколегія іноді брала, мірою потреби, з таких часописів і журналів, як «Шлях Перемоги» в Мюнхені, «Українська Думка» в Лондоні, «Вісник» у Нью-Йорку та ін., відзначаючи цінними передруками для молоді і сам часопис чи журнал-першоджерело.

Як згадувано, фінансовий стан журналу далекий від рожевого, бо не всі, хто мав би бути, є й досі його передплатниками, та і взагалі видання такого типу нормально допомагає фінансувати держава, Міністерство Культури. Тут — все на наших плечах. Тому, наприклад, деякі недоліки є в ілюстраційному матеріалі, замало наших відомих мистців беруть участь у оформлюванні «Крилатих». Дуже багато зробили дотепер у цій ділянці *Галина Мазепа, Петро Холодний-мол., Любомир Кузьма*, автор заголовного напису і напису «Дитяче віконце», так талановито виконаного — *Петро Сидоренко* з Торонта, та ще декілька осіб.

З «Крилатими» постійно співпрацювали декілька композиторів, пишучи на слова різних поетів юнацькі й дитячі пісні, що не раз лунають із сумівської сцени: *проф. Василь Безкорвайний, проф. Олег Стратичук*, вже покійний *проф. О. Залеський* . . .

Важко собі уявити, як юнак чи юначка в будь-якій країні світу могли б опинитися тепер без «Крилатих»: вони довідуються з них про стан в Укра-

іні, про життя Осередків і Відділів СУМ-у, в передових статтях одержують цінні життєві вказівки, з багатьох світлин і заміток бачать своїх друзів у всіх країнах вільного світу. На нашу думку, жодний виховник чи виховниці при СУМ-і вже не можуть обійтися без цього журналу, що постачає кращі поезії для деклямацій, сценки і п'єски для вистав сумівських аматорських театрів, нові радісні й бадьорі пісні для молодих хорів, а в не так давно запровадженій сторінці для найменших читачів (юних сумівців і навіть ще молодших) »Дитяче віконце« — мають казки, вірші, оповідання та загадки, в доповненні до барвистої »Веселки« чи »Юних Друзів«.

Коли б ми таки зуміли нарешті створити Фонд Української Культури — напевно юнацькі видання типу »Крилатих« (а Пласт видає »Юнака«, ОДУМ видає »Молоду Україну«) одержали б цілком заслужено дотації з такого Фонду, бо що ці журнали, допомагаючи церквам і Рідній Школі, посіють у юних душах нашої молоді — те й зійде згодом у душі дорослої людини. І чим глибше посіють »Крилаті« свою крилату ідею »Бог і Україна« — тим важче буде заглушити те славне жниво будь-якій вулиці . . .

Вже майже рік »Крилаті« друкуються в Бельгії, щоб здешевити кошти видання; Редакційна Колегія у США докладає зусиль, як і краща частина сумівської молоді у світі, яка працює в ділянці кольпортажу, щоб журнал ріс, кращав, розвивався. Журнал виробив остаточно своє власне обличчя, став посібником і другом передової частини української молоді — і хто не сприяє його розвиткові, хто »забуває« прочитати, вивчити вірш і т. д., хто »забуває« передплатити це видання — той шкодить добрій справі, той шкодить — навіть не СУМ-ві, як видавцеві — а національній Україні, бо гальмує національне виховання української молоді на чужині.

Журба Г. К.

З нагоди Різдва Христового і Нового Року сердечно вітаємо наших Співробітників, Представників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів та бажаємо всім веселих Свят, щастя, здоров'я і успіхів у Новому Році.

Шлемо гарячий привіт Українському Народові, його кращим Синам і Дочкам — борцям за волю України, політв'язням у тюрмах і концтаборах та всім, що вигнані з Рідної Землі, переслідувані ворогом, караються на засланнях за волю свого народу.

Українським Ієрархам, Духовенству Українських Церков, Українським Установам і Організаціям, всім українським Патріотам — шлемо гарячий привіт і бажаємо найкращих успіхів у їх праці для Бога і України.

Щиро вітаємо Провід і Членів ЗЧ ОУН, АБН та всіх Організацій Визвольного Фронту.

Хай Новонароджений Ісус благословить нашу працю і жертви в боротьбі з новітнім Іродом і обдарує нас перемогою Його Правди — Самостійною Соборною Українською Державою.

*Христос Родився! — Славім Його!
Редакція, Адміністрація і Друкарня
» В и з в о л ь н о г о Ш л я х у «*

МОВА ПРО МОВУ

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

СЛОВО РІДНЕ

(Закінчення, 2)

Поширювати — розповсюджувати

Ці два дієслова в нас часто плутають і ставлять їх не там, де треба. Наприклад «З нового року в нас на тридцять примірників більше *поширили* журнал...», «Досвід передовиків став швидко *розповсюджувався* по всій області».

Слово «поширювати» означає збільшувати щось у об'ємі, в масі, в просторі: «Нашим поетам слід продовжувати й поширювати благородну перекладницьку діяльність» (Рильський); аналогічне значення має і пасивний стан цього дієслова — «поширюватися»: «Мабуть, ніде доцільна думка, свіжа ініціатива не поширюється з такою блискавичною швидкістю, як на фронті» (Гончар).

Слово ж «розповсюджуватися» (або в дійсному стані — «розповсюджувати») означає розподілятися чи розподіляти по багатьох місцях або скрізь, але не суцільною масою, а — окремими предметами з маси: «Ми розповсюдили в нашому селі багато примірників Шевченкового «Кобзаря», «Льотерійні квитки розповсюдили по всіх цехах нашого підприємства».

Отже, й у перших двох прикладах треба було б сказати: «З нового року в нас на тридцять примірників більше розповсюдили журнал...» і «Досвід передовиків став швидко поширюватися по всій області».

Здібний, здатний, здібність, здатність

Чи це тотожні слова, чи між ними є певна нюансова різниця й тому треба знати, коли яке слово ставити? Ні, це не зовсім тотожні слова. Слово «здібність» означає наявність природжених задатків якихось талантів, розумового розвитку в певному напрямі чи якогось уміння. Від цього іменника походить прикметник «здібний», що його застосовуємо до людини, яка має природжені розумові властивості, наприклад: «Шая був талановитий, здібний і освічений юнак» (Смолич), «Він відзначався здібністю до науки й дисциплінованістю» (Трублаїні).

Слово «здатність» означає набуту властивість людини, придатність її до чогось: «Не кожен має здатність так прислужитися, як він» (з народних уст). Тому й прикметник «здатний» означає не природжену властивість, а те, що людина набула під впливом тих чи інших умов у житті: «Він здатний таке вчинити» (з народних уст), «На хитрощі дівчата здатні» (Котляревський).

Тому треба казати: ця людина відзначалася неабиякими математичними здібностями (а не властивостями); він здатний на будь-яку роботу.

Один, самий

»На дворі був мороз, а він вийшов в одній сорочці«, »Всі вийшли працювати в поле, а в селі лишилися одні старі та малі« помилково кажуть інколи, забуваючи, що слова »один«, »одна«, »одне« мають українською мовою не два значення, як у російській мові, а одне-кількісне: »З одного вола двох шкур не деруть« (прислів'я), »В одній долині, під горою, високий явір зеленів« (Глібов).

Там, де нема потреби наголошувати на кількості того, про що кажуть, слід уживати слів »самий«, »сама«, »самає«: »Соломія тепер могла залишити Остапа на день самого« (Коцюбинський). Отож і в двох перших прикладах треба було б сказати: »...вийшов у самій сорочці«, »...в селі лишилися самі старі та малі«.

Ходить, мова мовиться, річ у тім, ідеться, в тім сила

Під впливом польської мови подекуди, особливо в західних областях України, кажуть: »Тут ходить не о (про) волю, а о (про) мус«. Нема потреби запозичати з інших мов вислови, коли є свої, українські: мова мовиться, річ у тім, в тім сила, йдеться про те. Наприклад: »Батько промовив ті слова так спокійно, неначе мова мовиться про когось іншого, а не про нього« (Нечуй-Левицький), »Не в тім річ, що в хаті піч, то біда, як нема« (приказка), »Тут ідеться, чи додому вернеться« (з народних уст), »Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що не везе« (приказка).

Займатися, працювати, жити з чогось, трудитися чимось, робити щось, заходжуватися коло чогось

Відповідно до російського дієслова »займаться« в нас часто кажуть »займатися«, вельми поширюючи змісловий масштаб цього слова й вистискаючи ним здавна відомі українські вислови, наприклад: »Займатися пасічництвом« замість пасічникувати, »займатися рибальством« замість рибалити, »займатися столярством« замість столярувати.

Основне значення цього слова — починати горіти, спалахувати: »І в той час скирти і клуня зайнялись« (Шевченко). Часом цим словом передають процес навчання: »Займаючись з Людою, він потай розгортав той лист і читав« (Коцюбинський). Не треба забувати й такі українські вислови, як »жити з чогось« (»І дід, і батько його жили з кравецтва« — з народних уст) або »жити чимось« (»Він живе хліборобством« — Грінченко), »трудитися чимось« (»У нас усі трудяться гончарством« — з народних уст), »робити щось« (»Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити« — Котляревський). Усі ці вислови, взяті з народних джерел, цілком можуть заступити штучні словесні конструкції з дієсловом займатися — »займатися хліборобством«, »займатися кравецтвом« тощо.

Замість »Брат зараз займається і не може піти в кіно« краще сказати — »Брат тепер працює...« Замість »Треба зайнятися самим собою« краще — »Треба заходитися коло самого себе« (або »Треба взятися за самого себе«).

Присвоїти, надати

В друкованих виданнях, а звідти й у живій мовній практиці широко вживають слова »присвоїти« в невластивому йому значенні: »Цьому артистові присвоїли звання заслуженого артиста республіки«.

Дієслово «присвоїти» має нашою мовою два значення: привласнити собі щось і прийняти когось до громади чи товариства або визнати за свого («Ото ви присвоїли собі цигана, а він у вашому селі і краде коні» — Грінченко). Там же, де мовиться про те, що комусь дано звання або орден, далеко краще замість недоречного тут слова «присвоїти» казати «надати», «надавати»: надати права громадянства...

Так само й у відповідних випадках треба ставити похідний від дієслова «надавати» дієприкметник «наданий», а не «присвоєний», який дає фразі небажаного негативного поняття: «Наданим високим званням треба пишатися й не зганьбити його поганими вчинками». Але слово «присвоїти» буде на своєму місці в такій фразі: «Авантюрник самочинно присвоїв собі звання заслуженого артиста, але його своєчасно викрито й належно покарано».

Відношення, відносно, стосовно, щодо

Відповідно до російських слів «отношение», «относительно» дехто надуживає словами «відношення», «відносно», забуваючи про далеко правильніші українські відповідники: «Не можна допускати поверхового відношення до такої серйозної справи» замість — «Не можна допускати поверхового ставлення до...» або ще краще — «Не можна допускати, щоб поверхово ставилися до такої серйозної справи»; «Відносно цього не може бути двох думок» замість — «Про це (щодо цього) не може бути двох думок»; «Ми з ним у добрих відношеннях» замість «Ми з ним у добрих відносинах (у добрих стосунках)». Але в математичному розумінні слово «відношення» завжди буде одне й ніякими іншими словами не замінюється. Так само й слово «відносність» — у науковому розумінні: теорія відносності. Замість штучного вислову «в усіх відношеннях» краще користуватися народним — «усіма сторонами»: «Гарна дівчина всіма сторонами».

В останній час дедалі більшого вжитку набуває неологізм «стосовно» замість недоладного вислову «по відношенню»: «Стосовно до місцевих умов він розробив систему обробітку ґрунту»; але не слід надуживати цим неологізмом, замінюючи ним давні українські вислови «щодо», «про що», як це зроблено у фразі: «Стосовно цього неподобства вже казали не раз», де буде далеко краще: «Про це неподобство казали вже не раз» або «Щодо цього неподобства, то вже казали про нього не раз».

Користуватися успіхом чи мати успіх?

Раз-у-раз, читаючи рецензії та статті про виступ якогось артиста або художнього колективу, ми нагромаджуємо на вислови: «Виступ співака користувався незмінним успіхом», «Танцювальний ансамбль... користується величезним успіхом»...

Чи слушно вдаватися в таких випадках до дієслова «користуватися», як то бачимо в російській мові: «Пьеса пользуется большим успехом у зрителей»? Ні. Українські дієслова «користуватися», «жористатися» й «жористати» мають вужче змислове значення, ніж російське «пользоваться», вони означають — мати з чогось чи собі користь, діставати собі користь: «І благо тому чоловікові, котрий користується з свого світла» (Квітка-Основ'яненко), «Не штука, хлопче, сто штук знати! А штука є з одної користа-

ти» (Федькович), «Я не користувався з свого права спадкоємця» (з живих уст).

Отож і в перших двох фразах дієслово «користуватися» було б доречне тільки в тому разі, якби ми хотіли сказати, що співак із свого успіху мав ту чи іншу користь, використовував свій успіх, так само як і танцювальний ансамбль; оскільки ж про якусь користь тут і мови нема, то й треба було висловитися так: «Виступ співака мав незмінний успіх». Якщо хочемо підсилити враження, можемо сказати: «Танцювальний ансамбль здобув величезний успіх»...

Як може носити те, що само не рухається?

«Ця вулиця носить ім'я Кобзаря», «Театр заслужено носить славне ім'я корифея української сцени» — інколи чуємо в промовах, а то й читаємо в газетах, ніби й справді вулиця чи театр можуть когось чи щось носити. Дієслово «носити» має в нашій мові точно визначене поняття. «Ненагодоване і босе сорочечку до зносу носить» (Шевченко); це дієслово трапляється й у образних висловах, де все ж є наявний рух, дія: «Таки явився! Де тебе носило так довго?» (Леся Українка); кажуть і про коней: «Мене коні не раз носили» (словник Грінченка) або в розумінні «двигтїти» (російське «вздымать»): «Кашель носив його грудьми» (Франко). Там же, де мова мовиться про якусь назву, — воно зовсім не на місці, тому й у перших двох фразах треба було б сказати: «Ця вулиця зветься ім'ям Кобзаря» або «Театр заслужено має славне ім'я корифея української сцени».

Варто чи не варто

Інколи доводиться чути, а то й читати такі фрази: «Варто мені лягти, як миттю засинаю», «Варто мені взятися за роботу, як він одразу ж кличе мене до себе». В обох цих фразах «варто» стоїть не на своєму місці, його механічно сюди перенесено з російського вислову «стоит мне лечь», «стоит взятися за работу». По-українському в таких випадках слід було б сказати: «Тільки-но (як тільки) ляжу, миттю засинаю», «Тільки (як тільки) візьмуся за роботу, він одразу ж кличе до себе».

Слова «варто» вживаємо тоді, коли хочемо сказати, що слід чи не слід щось зробити, є в цьому потреба, є рація, наприклад: «І справді варто було б попливти човном» (Нечуй-Левицький), «Варто щось попоїсти» (Грінченко), «То видно, що не варто над ним і сумувать» (Леся Українка).

Продовжувати чи щось інше робити? Продовжувати чи далі тривати?

Не тільки в публіцистичних творах, а навіть і в белетристиці часто мелькають слова «продовжувати», «продовжуватися»: «Він *продовжує* користуватися моєю допомогою, хоч міг би вже обійтися без неї», «Незважаючи на великі досягнення, він невтомно *продовжує* свої дослідження», «Пошесть грипи *продовжується*», «Наша робота успішно *продовжується*».

Дієслово «продовжити», «продовжувати» українською мовою означає зробити щось довшим: «Нехай Бог віку *продовжить*» (Барвінок), «Продовжимо й тепер наше змагання» (Яновський); відповідно ж до російських лексичних

конструкцій «продолжаает пользоваться», «продолжаает свои исследования» в українській мові є своя давня конструкція з прислівником «далі» та відповідним дієсловом чого й слід пильно додержуватися: «Він і далі користується моєю допомогою, хоч міг би вже обійтися без неї». «Незважаючи на великі досягнення, він невтомно проводить далі свої дослідження (або — невтомно досліджує далі)».

Таке ж саме значення мають слова «продовжитися», «продовжуватися»: «Літа ж мої молодії, літа молоденькі!.. Як дасть Господь лиху долю, то покоріться, а як буде добра доля, то й то продовжитися» (народна пісня). Відповідно ж до російського вислову «продолжается», українською мовою слід казати — триває (відбувається, точиться, йде) далі: «Пошесть грипи триває далі». «Наша робота успішно йде далі».

Негаразд буде наприкінці частини статті чи оповідання, що їх мають друкувати в кількох номерах періодичного видання, писати: «Продовження буде», а треба — «Далі буде».

Раптом, ану ж, а що як

Не завжди слушно ми кажемо слово «раптом». Якщо воно цілком до речі в такій фразі, як: «То цілий місяць не було, а це раптом прийшов» (з народних уст), то цього не скажеш про таку фразу іншої белетристики: «Туди вона й глянути боїться: раптом побачить там когось із земляків», бо прислівник «раптом» означає несподівану появу когось чи чогось. Там же, де є тільки припущення появи, добирають інших слів, як у вищеведеній фразі, де треба було б написати: «Туди вона й глянути боїться: ану ж (або — а що як) побачить там когось із земляків».

Як би не, хоч би як, який би не, хоч би який

Ми часто помиляємося у цих висловах, будуючи українське речення за зразком російських висловів «как ни» («А ви, друзя, как ни садитесь, все ж в музыканты не годитесь»), «какой бы ни» («Какой бы ни был результат, а работать нужно!») і пишемо: «Без освіти ти нічого не осягнеш, як би того не хотів», «Не тонкощі сюжетоскладання, якими б винахідливими вони не були, цікавлять нас». Таке калькулювання російського вислову часом навіть затемнює фразу, наприклад, перше речення можна зрозуміти й так: без освіти нічого не осягнеш, якщо того не хотів. Щоб такої плутанини не було, треба висловлюватися правильно по-українському: «Без освіти нічого не осягнеш, хоч би як того хотів», «Не тонкощі сюжетоскладання, хоч би які винахідливі вони були, цікавлять нас».

Вираз і вислів

Ці слова раніш вважали за абсолютні синоніми, і навіть у клясиків можна іноді натрапити на випадки, коли слово «вираз» вживали в різних значеннях, наприклад, у Нечуя-Левицького: «Почала... солодкими виразами любові промовляти», а в П. Куліша: «Вираз на лиці понуро-урочистий».

Тепер в українській літературній мові розрізняють ці слова: коли йдеться про якесь міркування, передане у словесній формі, кажуть «вислів»: «Під заголовком газети був вислів...», а в інших випадках, в тому числі й у математиці, буде — «вираз»: «Він з особливим виразом

прислухався до тихого хлюпання річки далеко під ногами» (переклад з Короленка), «Вираз $ax^2 + vx + c$ ».

Дорівнювати й рівнятися

«Два та один *рівняється* трьом» помилково кажуть і пишуть, забуваючи, що «*рівнятися*» означає уподібнюватися до когось чи чогось, триматися однієї лінії з кимось: «Ні, Месіє, я не *рівняюсь* до Тебе, ні!» (Леся Українка), «*Рівнятися* на передові колгоспи республіки!» (заклик на плякаті), «*Рівнятися* на правофлангового!» (військова команда).

Слово ж «дорівнювати» означає бути рівнозначним чомусь, становити щось: «Відмова від підлеглості керівництву центрів дорівнює відмові бути в партії, дорівнює зруйнуванню партії» (переклад з творів Леніна), «Дія дорівнює протидії» (фізичне явище). Отож у наведеній помилковій фразі треба було сказати: «Один та два дорівнює трьом».

Військовий і военний

Ці два слова часто плутають і вживають їх не там, де треба: «На колгоспному святі врожаю були й представники *військової частини*», «Мій батько за часів *військового* комунізму був ще студентом».

Прикметник «військовий» означає те, що стосується до війська: військова служба, військовий суд, військова справа тощо, наприклад: «у хату вступив гість... *військовий лікар*» (Жоцьобинський), те ж, що походить від слова «війна», буде українською мовою — «*воєнний*»: воєнна перемога, воєнна поразка, воєнний час тощо, наприклад: «Царський уряд оголосив на воєнному стані ряд губерній, охоплених селянськими повстаннями».

Отож і в двох перших фразах треба було написати: «На колгоспному святі врожаю були й представники *військової частини*», «Мій батько за часів *воєнного* комунізму був ще студентом».

Знання й знаття

«Йому самому бракує ще *знаття*, а він хоче навчати інших». У цій фразі треба було б написати не «*знаття*», а «*знання*». Між цими близькими звучанням словами є певна різниця. «*Знаття*» заступає собою дієслово «*знати*»: «Якби *знаття*, що в кума пиття, то б і дітей забрав» (Номис); слово ж «*знання*» означає сукупність відомостей про когось чи щось: «І жадібно *знання* вона пила» (Грінченко).

Незважаючи — не дивлячись

«*Не дивлячись* на дощі, ми цього літа вчасно закінчили жнива». Так сказати не можна, бо тут мовиться не про те, що не дивились, а — не зважали на дощ і жали; тож треба й сказати: «*Незважаючи* на дощі, ми цього літа вчасно закінчили жнива», як то читаємо і в художній літературі: «Коли Леся вийшла, Сергієві, *незважаючи* на веселий вечір, стало журно» (Козаченко).

Але українською мовою може бути й вислів «не дивлячись» — коли мовиться про те, що хтось справді не дивився на когось або на щось, наприклад: «Він ішов навпростець, не дивлячись ні на кого, наче соромився чогось» (з живих уст).

Красивий, гарний, вродливий, хороший, красний

Усі ці слова дуже близькі між собою, але в останній час ми чомусь вдаємося раз-у-раз тільки до слова «красивий». Кажемо: «красива дівчина», але можна сказати й «гарна дівчина», «вродлива дівчина», «красна дівчина», «хороша дівчина»; ми можемо також: «Який *красивий* будинок», не замислюючись — а може, краще сказати: «Який гарний будинок!» А вже цілком недоречною буде фраза: «Такий вчинок дуже *некрасивий*».

Наведемо кілька прикладів з нашої клясичної літератури та народної мови: «Гарна, як квітка гайова» (Номис), «На вгороді верба рясна, там стояла дівка красна» (народна пісня), «Вишиваю лишень я йому подушку гарну на продиво» (Нечуй-Левицький), «Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий» (Номис), «Хвалилася сусідам своїм молодця: яка вона хороша, яка білолиця» (Щоголів).

Як бачимо, клясична і народна мова широко використовували багатство синонімів, не кажучи вже про інші слова — діалектизми, наприклад: гожий, красовитий, ловкий, файний («Кажуть люди, кажуть, що я файна дівка» — закарпатська пісня, «Ловкий парубок» — з живих уст Полтавщини, «Вдовине личко красовите» — Марко Вовчок). Яка ж потреба збіднювати мову й замість цієї різноманітності пересипати писаний текст або живу мову одним-однісіньким словом?

Відпускати, пускати, видавати, продавати

«Тепер я вашу зброю всю у закладі лишаю, а вас додому відпущу» — читаємо в Лесі Українки й розуміємо, що йдеться тут про те, щоб пустити людей на волю, а не тримати їх у полоні. Ну, а як зрозуміти оголошення в крамниці: «Горілка *відпускається* з 10 годин» або напис на коморі: «*Відпуск* товарів продаваться з 8 години ранку до 6 вечора»? Хіба горілка і взагалі товари можуть самі рухатися й тікати, що виникає питання, коли їх відпускати? Це явна калька з російських висловів «водка отпускается», «товары отпускаются». По-українському треба було б написати: горілка продається, товари видаються...

Похідним іменником від дієслова «відпускати» є — «відпустка» (а не «відпуск»), наприклад: «Треба брати відпустку на місяць і десь відпочити».

Залицятися, упадати, доглядати, ходити

Всі ці українські слова відповідають одному російському «ухаживать», але не завжди їх можна застосовувати так широко, як то бачимо в російській мові щодо слова «ухаживать». Якщо по-українському природно звучить: «Ні, ти нам насамперед скажи, що то за дівчина була, до котрої ти тут залицявся?» (Франко), «Нема тієї вродливої паніі або й простої дівки, щоб він не упадав біля неї» (Мирний), то не можна сказати: «Хворий перебуває в тяжкому стані, і тому треба вдень і вночі до нього *залицятися* (або весь час коло нього *упадати*)»; в таких випадках, де мовиться про догляд за кимось чи потребу допомогти комусь, в українській мові є слова «доглядати», «ходити коло когось»: «Соломія поралась коло печі, баба доглядала дитини» (Нечуй-Левицький), «Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля» (Коцюбинський).

ХРОНІКА

З українського життя в діаспорі

* *Посвячення Церкви-Пам'ятника в Бавнд Бруку.* В днях 9 і 10 жовтня ц. р. в Бавнд Бруку (США) відбулося посвячення величавого Храму Пам'ятника, збудованого Українською Православною Церквою в США. Церква-Пам'ятник присвячена мученикам і героям, які віддали своє життя за волю України. В урочистостях брало участь понад 10 тисяч вірних, на чолі з Митрополитом Іоаном, Архiepіскопом Мстиславом і численним духовництвом.

* *На захист української культури.* В Мельбурні (Австралія) відбулася маніфестація на захист української культури в поневоленій Москвою Україні. Між учасниками маніфестації було багато українських культурних і громадських діячів; з церковних достойників взяли участь архиерей Сильвестр і єпископ Донат від УАПЦ та о. Мигаль від УКЦ. Прочитано такі доповіді: проф. Р. Драган — «Московсько-большевицький геноцид в Україні», Є. Завалинський — «Переслідування українських Церков в Україні», проф. Т. Ляхович — «Фальшування української історії», проф. Д.м. Нитченко — «Нищення української літератури й культурних надбань в Україні московськими окупантами», проф. М. Шелеген — «Московсько-большевицький наступ на українську державність» і проф. В. Олійник — «Наша відсіч московській агресії». На закінчення маніфестації схвалено резолюції, в яких протестується проти «варварського російського імперіалізму, релігійного,

культурного і соціального поневолення українського народу».

* *Пленарна Конференція НТШ.* 6-го листопада ц. р. в Нью-Йорку відбулася пленарна наукова конференція НТШ у США, присвячена проблемам української культури на рідних землях. Конференцію відкрив вступним словом проф. д-р Р. Смалъ-Стоцький. Прочитано такі доповіді: проф. В. Чапленко — «Сучасна мовна політика большевиків на Україні», ред. Б. Кравців — «Фальшування української літератури в Совегах», ред. В. Давиденко — «Проблеми злиття націй у Советському Союзі», проф. А. Малюца — «Стан мистецтва в УРСР сьогодні», д-р Ф. Мелешко — «Творчість письменників-глодосян», о. д-р М. Соловій — «Переслідування української церкви в Совегах», мтр І. Пеленська — «Українська молодь в УРСР сьогодні», проф. д-р М. Чировський — «Економічне поневолення України під советами» і проф. д-р М. Стахів — «Суспільна істота сучасної советської державности в Україні».

* *Наукова Конференція УТГІ.* В днях 28-30 жовтня ц. р. в Мюнхені (Німеччина) відбулася наукова конференція Українського Технічно-Господарського Інституту для відзначення 20-тиріччя відновлення авдиторного навчання у Німеччині і 350-тиріччя заснування Київської Могилянсько-Мазепинської Академії. На конференції прочитано 12 докладів. В той самий час подібна Конференція відбулася і в Нью-

Йорку, яку влаштували тамошні професори УТГІ разом із своїми абсолювентами.

* *Збірка на побудову пам'ятника Т. Шевченкові в Бразилії.* Комітет для побудови пам'ятника Т. Шевченкові в Бразилії офіційно проголосив збірку фондів на пам'ятник геніяльному поетові. Пам'ятник заплановано побудувати в Курітібі на площі «Україна».

* *Посвячення пам'ятника полк. А. Мельникові.* 31-го жовтня ц. р., у першу річницю смерті полк. А. Мельника, в Люксембурзі відбулися жалобні врочистості, в яких взяли участь визначніші громадяни з країн Європи та з-за океану. Після посвячення пам'ятника полк. А. Мельникові на цвинтарі, після Служби Божої і Панахиди, відбулася Жалобна академія.

* *Драматично-експериментальна студія «Еос».* В Нью-Йорку співачка Марта Кокольська і Константин Мосійчук організували драматично-експериментальну студію «Еос». Студія підготовляє прем'єру п'єси «Збунтовані мрії». К. Мосійчук уже третій рік виступає на американських сценах і в американських фільмах під псевдонімом Константин Мосс. Співачка Марта Кокольська вибирається у турне по США і Канаді з мелодраматичним монтажем.

* *Турне Ії Мацюк до Південної Америки.* Наприкінці вересня ц. р. відома українська співачка Ія Мацюк виїхала в мистецьке турне до Південної Америки. Її концертні виступи спонзорує музичне Т-во «Про Арте» і бразильське міністерство освіти. Крім власних концертів, наша співачка візьме участь в концерті симфонічної оркестри під ке-

рівництвом диригентів А. Боккіна і Ж. Кашаса.

* *Виставка дереворитів Я. Гніздовського.* Для відзначення 50-тиріччя з дня народження відомого нашого мистця Я. Гніздовського, Українська Вільна Академія Наук в Нью-Йорку влаштувала ретроспективну виставку його дереворитів.

* *Четвертий підручник української мови д-ра Я. Славутича.* В Едмонтоні (Канада) вийшов з друку четвертий із черги підручник української мови д-ра Я. Славутича для 7-ої класи публічних шкіл. Підручник називається «Українська мова в образах», багатоілюстрований Олегом Ніновським. Має сім циклів і закінчується словником.

* *Спогади проф. Є. Онацького.* У В-ві «Дніпрова Хвиля» (Мюнхен, Німеччина) вийшов друком перший том спогадів проф. Є. Онацького п. з. «На похилій площі — записки журналіста і дипломата». Це щоденник із праці делегації УНРеспубліки на мирову конференцію в Парижі та з діяльності її членів, в тому й Є. Онацького на італійському терені.

* *Праця про Шевченків «Заповіт» англійською мовою.* У В-ві «Свобода» (США) вийшла друком англійською мовою праця американсько-українського діяча Івана Панчука п. з. «Шевченків Заповіт». Книжка має 148 сторін, крім статей-коментарів, є в ній і тексти вісьмох англійських перекладів «Заповіту».

* *Спогади Олекси Грищенка.* В Нью-Йорку вийшли друком спогади Олекси Грищенка п. з. «Мої зустрічі й розмови з французькими мистцями». Книжка має 25 розділів, гарно оформлена.

Відійшли у Вічність

Д-р Степан Витвицький. 19-го жовтня ц. р. в Нью-Йорку помер на 82 році життя д-р Степан Витвицький — кол. Державний секретар Західноукраїнської Народної Республіки, член делегації УНРади

ЗУНР на Трудовий Конгрес у Києві 1919 року, член Української Парламентарної Репрезентації Галичини від УНДО, член ЦК УНДО, визначний громадський і політичний діяч. В останніх роках свого життя (з 1954 року) був президентом Української Національної Ради в екзилі.

*В поневоленій Україні**(Нотатки)*

* »Звітно-виборні збори Львівської філії Спілки Письменників України«. »Літературна Україна« (з 20. 10. 1965) подає, що в жовтні ц. р. у Львові відбулися т. зв. звітно-виборні збори Львівської філії »Спілки Письменників України«. Заступник голови цієї філії М. Романченко у своїй доповіді хвалився, що тепер »роман, повість, стали найпоширенішим жанром творчості львів'ян«. Він зокрема згадав романи Ірини Вільде, Володимира Гжицького й Романа Іванчука. Що ж пишуть згадані письменники? Ірина Вільде виконує »казьонні« замовлення — написала вислужницький роман »Сестри Річинські«, в якому облповує українське католицьке духівництво і український націоналізм. Володимир Гжицький, відомий автор повісти »Чорне озеро«, реабілітований в 1956 році після довгорічного ув'язнення в концтаборах і перебування на засланні, написав автобіографічну повість »День і ніч« (друкувалася у журналі »Жовтень« у чч. 3, 4, 5 ц. р.). Згідно з офіційною лінією, за всі злочини (концтабори, тюрми, переслідування) він обвинувачує тільки Сталіна і суперлояльно присягається у своїй відданості »рідній партії«. Між іншим, дискусанти відзначали, що тепер »у літературу« приходять »бувалі люди«, »колишні

підпільники« (себто члени агентурної КПЗУ), »бійці інтернаціональних загонів, що боролися за свободу Іспанії, учасники партизанського руху«. Цікаво, чому шойно тепер, по стільки роках, і звідки вони »приходять«? Чи не з Сибіру? Мабуть, »рідна партія« віддячилася їм за їх вірну службу тим, що послала була »пасти білих ведмедів«. Нарікали дискусанти, що інші літературні жанри »відстають«, зокрема публіцистика. Після смерті горезвісних лакеїв Ю. Мельничука і П. Козлянюка забракло »гідних їх наслідників« — пасквілянтів-погромників »українського буржуазного націоналізму«.

Виявилось, що московські наставники мають ще й інші турботи. Наприклад, досі »нерівномірно розвивалася поезія«, »з'являлись книги, де невиразність думки і розпливчастість картин затьмарюють зміст«, »деяка частина творчої молоді, зокрема поети, потрапила в полон хибних шукань, штукарства, аполітичності, асюжетности«. До того ж »здивував усіх присутніх виступ молодого прозаїка Григорія Колісника, якого непокоять... авторитети в нашій літературі. Незадовільнив збори також виступ поета Романа Кудлика, який висловив ряд незрілих, сумбурних суджень«. Натомість головний редактор жур-

налу «Жовтень» Р. Братунь прилюдно розкався і визнав, що в журналі «Інколи вміщувалися дрібнотемні, ідейно нечіткі твори».

На голову правління Львівської філії СПУ обрано Ірину Вільде.

* *Розповсюдження преси в Донецькій області «на руском языке».*

Т. Дженчаков, начальник Донецького обласного відділу «Союздрук», у «Робітничій газеті» (з 22. 10. ц. р.) хвалиться розповсюдженням преси в згаданій області. «Цього року — пише він — жителі Донецької області одержують за передплатою 3 міл. 800 тис. примірників газет і журналів — на 1 міл. 40 тис. примірників більше, ніж у 1964 р. Щодня листиноші доставляють 200 тис. примірників газети «Правда», 256 тис. — «Известия», понад 350 тис. примірників різних республіканських газет, у тому числі «Рабочей газети» — 37 тис., «Робітничої газети» — 3 тис., а також багато інших періодичних видань... Вже тепер на 1966 рік розповсюджено понад три з половиною мільйони примірників газет і журналів, у тому «Правды» — 135 тис., «Правды України» — 20 тис., «Рабочей газеты» і «Робітничої газети» — 32 тисячі».

Як бачимо, лише одна десята з усіх розповсюджуваних газет у Донецькій області — «республіканська» і то, переважно, московськомовна («Правда України», «Рабочая газета» і т. п.). На пресу українською мовою в Донецькій області місця немає.

* *Доля історичних пам'ятників в Україні.* К. К. Дубина, голова т. зв. «Оргкомітету добровільного Товариства охорони пам'яток історії і культури УРСР», в «Робітничій газеті» (з 20. 10. 1965) подає деякі дані про долю історичних пам'ятників в

Україні. Він пише, що згідно з даними т. зв. міністерства культури УРСР в Україні зареєстровано понад 22.000 пам'яток історії, археології і мистецтва, крім цього «на обліку в архітектурно-плянувальному управлінні Держбуду республіки» є ще 1346 пам'яток. Проте, подані реєстри навряд чи повні. Всі ці пам'ятники занедбані, потребують охорони і реставрації. К. К. Дубина каже, що Оргкомітет одержав велику кількість листів від різних осіб і установ з України і з-поза її меж, де «висловлюється гаряче схвалення ідеї створення Товариства, бажання брати найактивнішу участь у його роботі». «Разом з тим — пише він — автори висловлюють глибоку тривогу з приводу занедбаного стану деяких (чи тільки деяких? — ред. «В. Ш.») пам'яток історії, пишуть про факти бюрократичного ставлення до їх збереження... На Поділлі, наприклад, багато історичних пам'яток, пам'ятників руйнуються, деякі навіть не взято на облік. В Кам'янець-Подільському окремі старовинні будівлі і споруди місцеві організації перебудовують без врахування їх історичної цінності. Архітектурне управління міста часто не вважає на це і схвалює рішення про перебудову чи навіть знищення пам'яток старовини без консультації з краєзнавчими організаціями. На жаль, подібне спостерігається і в інших містах та селищах республіки. Так, старовинний замок у Мукачеві нині майже в аварійному стані, а належних заходів до його збереження не вживається. Те ж можна сказати про багато історично-цінних споруд у Львові, Чернівцях, на Чернігівщині, Полтавщині. В Миколаївській області руйнують старовинні кургани,

переорюють або розрівнюють бульдозерами древні стоянки, городища і т. д.».

Але найбільше турбують проф. К. К. Дубину гіпсові опудала Леніна і він рекомендує замінити їх із гіпсових на «довговічні». Та з якого б матеріалу не будували москалі пам'ятників своїм ватажкам, прийде час і вони зникнуть з лиця української землі, як вже зникли пам'ятники цареві Миколі I і Сталінові.

* *Москва збільшує експлуатацію нафти в Україні.* За останні сім років центр нафтової промисловости України перемістився з Прикарпаття на Лівобережжя. Нафтові свердловини в Чернігівській, Полтавській, Харківській та Сумській областях дають уже дві третини української нафти. «Робітнича газета» (з 5. 9. 1965) пише, що семирічний плян видобутку 24,6 міл. тонн нафти в Україні вже виконано 18 липня ц. р. М. Байбаков (голова Державного комітету нафтовидобувної промисловости при Держплані ССРСР) каже, що Україна дає тепер 3,3 процента нафти, що видобувається в ССРСР. Цього року Україна дасть близько 40 мільярдів кубометрів природного газу і 7,6 мільйона тонн нафти. Пляни нової п'ятирічки передбачають збільшення видобутку нафти в Україні до 15 міл. тонн і газу до 60 мільярдів кубометрів. В Україні відкрито 40 нових нафтових і газових родовищ. Незабаром український газ буде транспортуватися трубопроводами до Чехо-Словаччини.

О. Туманов, начальник Головного управління нафтової і газової промисловости Українського раднархозу, перестерігає одначе, що «розрив між темпами зростання видобутку газу і приростом його запасів

по більш високих категоріях, що утворився за останні роки, а також дефіцит паливного балансу потребують вжиття уже цього і наступного року невідкладних заходів до якнайшвидшого виявлення і введення в розробку нових газових родовищ».

Як бачимо, Москва приспішеним темпом грабує запаси газу в Україні, передбачаючи кінець свого панування.

* *Пропозиції вислужливого малороса.* Так званий підсоветський письменник Ол. Полторацький у «Культурі й житті» (з 9. 9. 1965) пропонує створити в Україні вистави «Світла і звуку», подібно, як у Версалі, в мілянськiм палаці князів Сфорца або в Лондонському тавері. Дійовою особою в такій виставі є сама палата. Ролі акторів виконують радіорепродуктори, якими передається звукова частина вистави, синхронно поєднана з світловими ефектами. Полторацький пропонує створити таку виставу, напр., на подвір'ї Софійського собору, щоб прославити «возз'єднання України з Росією», або під муром київського «Арсеналу», центру большевицького бунту проти уряду Української Центральної Ради. Сатиричну виставу пропонує створити коло стін кримської Ливадії, де жив цар Микола. Він хоче відзначити «возз'єднання України з Росією» і в Переяславі, а в Одесі прославляти Пушкіна. В Запоріжжі пропонує зробити виставу, присвячену будові Дніпрогесу, і т. п. Малоросові Полторацькому й на думку не спаде, щоб для вистав «Світла і звуку» покористуватися картинами з правдивої історії України. Він маячить про «возз'єднання», Пушкіна, арсенальську босячню, п'ятирічки і т. п.

В КАЛЕЙДОСКОПІ СВІТУ

ІСТОРИЧНІ ОСОБИ-»ДВІЙНИКИ«

Є сторінки історії, що розповідають про події, в яких тісно переплелися правда й вигадка. Нелегко в них розібратися дослідникові. Такі сторінки — одні з найтемніших в історії. Мова йде, зокрема, про політичних діячів далекої давнини і ближчого до нас часу, які мали «дублерів-двійників».

... Син «царя царів» Кіра перський цар Камбіс був людиною жорстокою і мстивою. Побоюючись свого брата Бардія, він наказав таємно вбити його.

Коли Камбіс у IV стол. до Христа завоював Єгипет, його безглузда, тупа жорстокість не знала меж. Як свідчить єгипетський напис з тих років, «превеликий жах охопив усю країну, подібного якому немає». Камбіс руйнував храми, вбивав «священних» тварин. Єгипетські боги, як свідчать літописи тих часів, здавалося, тільки й чекали моменту, щоб помститися за це блюзнірство. І ось момент цей прийшов: убитий царем Камбісом його брат Бардія «встав із мертвих». Камбіс перебував у Єгипті з військом, коли з Персії прибув гонець, сповіщаючи, що віднині всі мусять коритися не Камбісові, синові Кіра, а Бардії, синові Кіра. Камбіс не повірив власним вухам. Збентежений і переляканий, викликав людину, якій був доручив убити Бардію.

— Ось так ти виконав мій наказ! — накинувся на нього.

— Ця вістка брехлива, царю! — скрикнув убивця. — Я власноручно виконав твій наказ і поховав Бардію

Камбіс хмурився. Тільки він і вбивця знали про смерть Бардії. Для всіх інших людина, яка захопила владу в Персії, була насправді сином Кіра.

Через кілька днів Камбіс, вирушаючи в похід проти самозванця, випадково поранив собі ногу мечем і незабаром помер.

Так людина, що взяла собі ім'я вбитого Бардії, стала повновладним царем Персії. Одна за одною всі області великої держави визнали владу «Бардії». Армія стала під його знамена.

Минуло півроку. На базарах і шляхах народ славив нового царя. Він звільнив на три роки своїх підданих від податків і від тягарів військової служби. Тільки серед знаті зростало невдоволення: чому новий цар не виходить з палацу, чому не приймає нікого із знатних вельмож? А може, ця людина не Бардія?

В одного з придворних виникла підозра, що владу в країні захопив маг Гаумата. Але думка ця була надто небезпечна, щоб можна було висловити її вголос.

Дочка цього придворного жила в гаремі царя. Через свнуха батько відважився передати їй записку: «Федімо, дочко моя, — писав він, — чи то правда, що людина, яка є тепер твоїм чоловіком, син Кіра?»

»Не знаю, — відповіла дочка, — ми в гаремі не бачимо інших чоловіків і раніше я ніколи не бачила Бардії«.

Наступного дня, побрязкуючи одержаними монетами і бурмочучи

прокльони, свнух ховав на грудях записку: «Якщо сама ти не знаєш сина Кіра, — писав придворний, батько дочки, — то спитайся в Атосси, хто такий чоловік її і твій, адже вона добре знає свого брата».

Дочка відповіла, що ні з Атосою, ні з іншими жінками Бардія вона не може перемовитися й словом. «Як тільки ця людина, хто б вона не була, стала царем, вона відділила нас одну від одної».

Це було дивно. Але маг Гаумата мав одну прикмету, за якою його не важко було впізнати. За якусь провину свого часу цар Кір наказав відрізати йому вуха. В той час це було, так би мовити, таким собі службовим «стягненням», щось на зразок — «оголосити догану».

«Коли він засне, — писав далі придворний дочці, — помацай його вуха. Якщо вуха в нього є, то знай, що чоловіка маєш сина Кіра. Якщо він без вух, то ти живеш з магом».

Вранці придворному стало відомо, що під личиною царя ховається маг Гаумата. Не відразу відкрив він цю таємницю друзям. Наступного дня в його домі зібралося семеро. Вони присягнулися у вірності один одному. Між ними був і син царського намісника Дарій. Почувши страшну новину, вони розгубилися.

«Краще б я не приходив сюди і не знав нічого», — подумав кожний. Виступити тепер проти мага — безглуздя. В них не було ні вояків, ні вірних людей. Відкласти розправу, щоб зібрати свої сили, теж не можна. Якщо маг довідається про змову, їх чекає страшна смерть. Але не всіх, того, хто донесе, він помилює.

Першим заговорив Дарій:

— Ми повинні діяти сьогодні, — сказав він, — бо якщо сьогоднішній день буде прогаєно, ніхто раніш за мене не викрие змови. Я сам розповім про все магові.

Так усі семеро, зв'язані взаємним недовір'ям і страхом, скочили на коней і вирушили до палацу. Вони були із знатних родин і сторожа пропустила їх. Але на внутрішньому подвір'ї їх зустріли свнухи з мечами в руках. Змовники швидко розправилися з свнухами і кинулись до покоїв. Зачувши метушню, маг вийшов у сусідню темну кімнату, але один із тих, що вдерлися до палацу, наздогнав його. У смертельному двобої вони покотилися по підлозі. Дарій розгублено стояв над ними з піднятим мечем.

— Бий! — крикнув змовник, що боровся з магом.

— Темно! Я можу влучити в тебе!

— Вайдуже, бий!

Дарій замахнувся і вбив мага...

Так розповідає про це Геродот. Царем величезної перської держави став Дарій. Ще й дотепер між Тегераном і Багдадом височить велетенська скеля, на якій вирізьблена розповідь про цю подію. Напис зроблено на наказ Дарія. «Дарій убив мага і став царем», — така заключна фраза тексту.

Пізніше, подібні до мага Гаумати «двійники», з'являються у Греції, Римі, у Візантійській імперії. Нерідко вони відіграють помітну роль в історії, але зникають, як прийшли, інкогніто, ховаючи свої обличчя від майбутніх поколінь і дослідників.

Таким був, напр., Андрікс, що очолив боротьбу Македонії проти Риму. Римські легіони завдали тяжкої поразки його батьківщині. Країна була зруйнована, цар Пер-

сей убитий, син його і наслідник Філіпп загинув. І не було людини, яка могла б підняти народ на боротьбу проти Риму. Тоді-то й з'явився у Македонії Андрікс.

Полібій пише, що Андрікс з'явився несподівано, «наче з неба впав». Він назвав себе сином царя Персея — Філіппом. І як не дивно, але багато людей без вагання визнали його сином Персея. Найпереконливіший доказ — разюча схожість із Персеєм. Навіть фракійський цар Терес, одружений із сестрою Персея, прийняв його за Філіппа і доручив йому командування своїм військом у боротьбі проти Риму. Потім інші фракійські царі, один за одним, також визнали його. До Андрікса прибували посольства з Візантії, Картагени. Вони, визнавши його сином Персея, обіцяли підтримку в боротьбі проти Риму.

Хто ж була ця людина, яка наділа на себе корону царя Македонії? Думки істориків розходяться. Тіт Лівій каже, що Андрікс був людиною «низького» походження, сином сужнара. Грецький історик Павсаній заперечує це твердження і запевняє, що Андрікс був справді сином царя Персея.

Здобувши ряд блискучих перемог над римськими легіонами, Андрікс врешті зазнав поразки й сам попав до полону. Його вели за колісницею переможця під час тріумфального ходу в Римі. Про що він думав у ті хвилини, коли з нього глумилася римська «чернь»? Ніхто не знає, а дослідникам залишилося тільки ламати списи в суперечках про те, ким же була ця людина насправді?

Історія Римської імперії знає чимало подібних персонажів. Досить назвати цілу «плеяду» лже-Неронів та інших «двійників». О. Г.

ЯК ЗАГИНУЛИ ДИНОСАВРИ?

Диносавр — це було справжнє чудовисько. Тварина нагадувала гігантського крокодила, що пересувався на задніх лапах. Товста зеленувата шкіра, на маківці дві маленькі очей, які байдуже дивилися на пейзаж. Проте, це було травоїдне створіння, яке мирно паслося на берегах озер. Рабдодон — один з останніх диносаврів — вів спокійне життя, розподіляючи свій час між болотами і пасовиськом. У нього не було гідних ворогів, він був сильніший за всіх.

Диносаври, що колись населяли землю, раптом зникли. Загинули 15-метрові гіганти гіпселосаври і гігантосаври, загинули м'ясоїдні мегалосаври, рабдодони.

Що трапилось? Чому загинули диносаври? Вже більше як сто ро-

ків учені намагаються відповісти на це питання. Висунено кілька гіпотез.

Одні бачили причину зникнення диносаврів у зміні клімату. На думку інших, поява квіткових рослин у кінці юрського періоду привела до більшого насичення повітря киснем, що й було причиною посиленого обміну речовин у гігантських ящірок. В результаті диносаври померли з голоду.

Висловлювалось і припущення, що першим маленьким ссавцям сподобались були яйця диносаврів, вони з'їдали їх і таким чином рід диносаврів швидко припинив своє розмноження, а потім і існування.

Інше пояснення давала найновіша теорія: смерть диносаврів наступила з появою особливої зірки — дуже

велика доза космічних променів призвела їх до загибелі.

Найбільш вірогідною з усіх гіпотезою була перша, хоча й вона не доведена. Ось докази подані палеонтологічним матеріалом.

Час від часу з'являлися повідомлення про знахідки фрагментів яєць динозаврів. Осколки шкаралупи, що вкривали червоні маргелі басейну Ексу, були першими доказами раптового вимирання динозаврів у зв'язку зі зміною клімату.

Співробітники Екського музею Дюгі і Сірюг, намагаючись поповнити колекцію музею, в 1950 році провели методичні пошуки залишків яєць динозаврів.

Дюгі припускав, що динозаври, якщо вони й жили на болотах, приходили відкладати яйця на сушу. Отже, треба було шукати їх на крутих берегах водних потоків і в болотистих місцевостях.

Вивчаючи детально геологічну карту Екського басейну, дослідники переконалися, що їм слід шукати в північній частині області. В цій місцевості утворилась невисока гора Сент-Віктуар, яка з усіх точок зору була придатною для відкладання яєць, і незабаром обидва дослідники могли підтвердити свою гіпотезу. Саме там, де вони й передбачали, знайдено справжні поклади яєць динозаврів.

Сюди, в ці місця, що були в той період берегами боліт, приходили динозаври. Можливо, що часом весняна вода вкривала яйця товстим шаром мулу, ховала відразу майбутнє потомство цих велетнів.

Вчені відтворили картину яйцевідкладання. Самка динозавра, не викопувала ямок, як це вважали раніше, вона присідала й відкладала

від одного до п'яти яєць у ряд. Потім робила крок вперед (крок динозавра!) і відкладала ще кілька яєць, паралельно з першим рядом; знову просувалася і знову відкладала. Таким чином було п'ять рядів, по 15-20 яєць у кожному.

Сучасні плазуни відкладають маленькі яйця, але теж у дуже великій кількості, і в місцях, де соняшне тепло сприяє інкубації.

Вивчаючи будову шкаралуп яєць динозаврів, дослідники помітили відмінність у їхній структурі. На підставі цього Дюгі і Сірюг прийшли до висновку, що на одній і тій же території існувало кілька видів динозаврів.

Вивчення фрагментів яєць під поляризаційним мікроскопом дало цікаві результати. Шкаралупи, знайдені в найстародавніших верствах, однакові. Їх структура такого ж типу, як і структура яєць сучасних рептилій (плазунів).

В шкаралупах пізнього часу помітні аномалії. Зміна нормального формування могла бути викликана лише хворобою динозаврів, як думають Дюгі і Сірюг.

В моментах сильного, але короткочасного похолодіння (воно, очевидно, було коротшим, ніж тривав процес формування яєчної шкаралупи), динозаври вимушено впадали в сплячку. Багато з них більше не прокидалося. Вже відкладені яйця гинули через нестачу сонячного тепла, а можливо, «малюки», що вилуплювалися, не могли пробити дуже товстої шкаралупи. І так «династія» велетенських рептилій вигасла.

Дослідницькі роботи в Ексі ще не закінчені.

(Переклад з французької мови)

Зміст журналу «Визвольний Шлях» за 1965 рік

А. ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНІ, НАЦІОНАЛЬНІ, СУСПІЛЬНІ Й ЕКОНОМІЧНІ Статті, розвідки, коментарі

Бандера Степан: Командир-Провідник (Слідами сл. пам. Романа Шухевича). Кн. III	247
— Безсмертний герой (У 15-ту річницю з дня смерти Романа Шухевича). Кн. III	245
Богданюк Володимир: Охорона історичних пам'яток, чи дальша їх профанація? Кн. X	1035
Богданюк Володимир: Зміни в управлінні советською промисловістю. Кн. XI	1163
Булка Ярослав, мгр: «Русове нас захранілі». Кн. XI	1188
І. К.: Хижацький грабунок України. Кн. IV	373
Карбович Зіновій: Загальні ствердження і оцінка (Коментар до міжнародних подій). Кн. V	485
Карбович Зіновій: Нова генерація московських ватажків. Кн. XII	1283
Мечник С. М.: Загальне становище в ССРСР (Спроба характеристики). Кн. I	3
Мечник С. М.: Пляновий, послідовний наступ ворога на політичну еміграцію. Кн. III	331
Кирпич А.: Винищення суспільних кляс. Кн. VI	612
— На захист української культури і народу. Кн. VII-VIII	723
О. В.: Суттєві елементи націоналістичної ідеології. Кн. VI	603
Орлигора Лев: Діли ї пануй (Про «культобмін»). Кн. VII-VIII	729
Павлюк Михайло: Нова воєнна стратегія Москви. Кн. IX	917
Трембіцький В., д-р: Проблема самостійности народів московської і китайської імперії. Кн. VII-VIII — 752; кн. IX — 936.	
Шалдій Д.: «Культ особи» в сучасній московській літературі. Кн. VI	625
Шаян Володимир, проф.: «Соцреалізм» і свобода творчости. Кн. IV	363
Шаян Володимир, проф.: Чи потурати яничарству? Кн. III	337
Шаян Володимир, проф.: З безодні яничарської ганьби. Кн. XII ...	1286
Щербій В., мгр: На Заході без змін. Кн. II	125
Щербій В., мгр: Перша фаза посиленого московського наступу на українську еміграцію. Кн. XI	1156
— XI-та Конференція Протикомуністичної Ліги Азійських Народів. Кн. X	1142

Б. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО Розвідки і есеї

Антоненко-Давидович Борис: Слово рідне (Мова про мову). Кн. XI — 1248, Кн. XII — 1371.	
Аркас Микола, д-р: Микола Миколайович Аркас — мій незабутній батько. Кн. XII	1304
Биковський Лев, інж.: На Північному фронті (Спогади з 1915-1916 років). Кн. I — 55; II — 206.	
Боголюб Петро: Михайло Орест — великий поет-мислитель. Кн. IX	954
Боднарук Іван, мгр: Трагедія польського повстання (Історична пригадка). Кн. VII-VIII	864
Боднарук Іван, мгр: Одна з жертв проклятих років. (Поет Іван Крушельницький). Кн. I	92
Ващенко Григорій, проф.: Основні лінії розвитку советської педагогіки і школи. Головні розділи: Вступ, Коротка характеристика освіти в дореволюційній Росії — кн. I (29-39); Роля освіти в ССРСР, Ідеоло-	

- гічні основи советської педагогіки — кн. III (283-294); Проблема родини і статевої моралі, Диктатура пролетаріату, Періоди розвитку советської педагогіки і школи — кн. IV (378-391); Учительство і большевицька влада, Перепідготовка учителів, Ленін про народну освіту — кн. VII-VIII (763-774); Другий період (від 1923-го до 1931-го року) — кн. X (1060-1072); Шахтинський процес і питання підготовки большевицьких фахівців, Перетворення міської семирічки на фабрично-заводську і перетворення школи селянської молоді на школу колгоспної молоді — кн. XI (1179-1187).
- Величківський Микола, проф.*: Сумні часи німецької окупації у 1941-1944 роках (спогади). Найголовніші розділи: Перед приходом німців в Україну в 1941 р., Прибуття німців до Києва, Організація міської управи в Києві, Організація Української Національної Ради, Початок розбудови громадсько-політичного життя в Україні, Допомога в праці від прибулих наших емігрантів — кн. I (40-54); Праця большевицьких агентів, Варшавсько-хижацька поведінка німців, Листи від Митрополита Андрія Шептицького, Ставлення німецького коменданта Києва до Української Національної Ради, Харківська група — кн. II (152-162); Заборона діяльності Української Національної Ради, Арештування і розстріли української інтелігенції, Жертовна праця бандерівців, Меморандум-протест до Гітлера, Голодування людей у Києві — кн. III (295-306); Я зарештований..., Вивіз людей до Німеччини, Хто відповідає за німецькі звірства? — кн. IV (392-401); Українська Автокефальна Церква — кн. V (517-523); Моє подорожжя по Волині, Утворення Всеукраїнської Національної Ради, Мій виїзд до Криниць — кн. VII-VIII (801-809); Моє ставлення до Української Національної Ради, що утворилася на еміграції, Наклепницькі статті на Всеукраїнську Національну Раду, А як далі? — кн. X (1073-1081).
- Вергун Іван, інж.*: Люрдські чуда і наука. Кн. IV 447
- Вергун Іван, інж.*: Професор д-р Горбачевський, як людина і українець. Кн. VI 684
- Воропай О., д-р*: Вчення про добре народження. Кн. IV 441
- Воропай О., д-р*: Процеси видотворення у концепції Т. Д. Лисенка. Кн. V 569
- Воропай О., д-р*: Генетика і мічурінський напрямок у біології. Кн. VI 705
- В. О.*: Тестамент московського царя Петра Першого. Кн. VI 608
- В. Т., Д.*: Український учений мандрівник (Василь Григорович Барський). Кн. III 307
- Драган Р. проф.*: Індивідуальність людини. Кн. II — 171; III — 313.
- Ждан Михайло Б., проф.*: Другий напад татарів на Україну. Кн. V — 501; VI — 645; VII-VIII — 775.
- Жук Сергій, проф.*: Мій мистецький шлях. Кн. V 537
- Інгулець Ол.*: Життєвий шлях Олександра Кошиця. Кн. V 524
- Крілик М. П.*: Летяче (До історії українських сіл). Кн. VI — 699, VII-VIII — 855.
- Крілик М. П.*: «Береза» (Із звичаїв нашого народу), кн. XII 1349
- Куликовський Дмитро, д-р*: Соціологічна студія на основі однієї повісті. («Три покоління» д-ра Ф. Мелешка). Кн. III — 345, IV — 450, V — 583.
- Олійник В., проф.*: Гайдамаччина і московська політика. Кн. X 1052
- Плюц Василь, проф. д-р мед.*: Українські поети лікарі. Кн. II 211
- Полтава Леонід*: Герас Соколенко — невідомий визначний український поет. Кн. IX 967
- Ромен Левко*: Слово про «здемобілізоване слово». Кн. I 88
- Стебельський Богдан, д-р*: Соціалістичний реалізм у літературі й мистецтві. Кн. IX 930
- Чапленко В., проф.*: Завдання нашої літературної творчості на чужині. Кн. VII-VIII 736

<i>Чехович К., д-р</i> : Шкідливі думки Михайла Драгоманова. Кн. II	163
<i>Шаян Володимир, проф.</i> : У 1000-ліття подвигів Святослава Завойовника. Кн. II	131
<i>Шаян Володимир, проф.</i> : Староукраїнське вірування у безсмертність лицарів. Кн. VI	663
<i>Щербаківський Вадим, проф. д-р</i> : Формация української нації. Вступ, Геологія, Періоди примітивної кам'яної людської культури, Палеоліт в Україні — кн. I (стор. 11-28); Шельська культура і її доба, Ашельська культура і її доба, Мустьєрська культура і її доба, Молодший палеоліт, Оріньяцька культура — кн. II (139-151); Солотрєйська доба, Мадленська доба, Передісторичні раси — кн. III (269-282); Раси старі палеолітичні, Раси молодшого палеоліту, Антропологія палеоліту, Раси мезоліту і неоліту, Передньоазійська раса, Антропологічні студії нинішнього населення Малої Азії, Психологія альпінів, Широкоголовці або круглоголовці — кн. IV (402-414); Велика європоїдна раса — кн. V (491-500); Месопотамія: Палеоліт Передньої Азії, Хліборобство в Передній Азії, Пшениця, Передкерамічні оселі, Мови Передньої Азії, Передньоазійські народи, Основне населення Месопотамії — кн. VI (634-644); Елам, Початки цивілізації у Месопотамії, Перехід від неоліту до хальколіту, Гран, Кераміка Передньої Азії, Передньоазійська хронологія, Мала Азія, Термі, Кераміка Малої Азії — кн. VII-VIII (788-800); Троя, Тілопалення у Передній Азії, Тілопалення в Анатолії — кн. IX (946-953); Мезоліт — кн. X (1082-1094); Греція — кн. XI (1193-1208); Греція (продовження) — кн. XII (1291-1303).	
<i>Янів Володимир, проф. д-р</i> : Проблема психологічного окциденталізму України. Кн. X	1042

В. ЛІТЕРАТУРА

1. Оповідання, новелі, поеми, нариси, спогади і т. п.

<i>Аркас Микола, д-р</i> : Коротенька історія одного життя (Із спогадів). Кн. VII-VIII	844
<i>Аркас Микола, д-р</i> : В товаристві «Навуходоносорів» (Розповідь із дитячих років). Кн. X — 1103, XI — 1223.	
<i>Биковський Лев, інж.</i> : Постать буревійних часів (Спогади про Станіслава Корвина-Павловського), Кн. VII-VIII	817
<i>Биковський Лев, інж.</i> : Вперше в Польщі (Спогади з 1921-1922 років). Кн. XI	1234
<i>Володимир</i> : Баляда про Святослава (фрагменти). Кн. III	262
<i>Воропай Олекса, д-р</i> : Ясир (Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі). Кн. XI — 1210, XII — 1325.	
<i>Ємець Василь</i> : Мій перший виступ із бандурою (спогад). Кн. IX	984
<i>Жук Сергій, проф.</i> : Пантеїст (новеля). Кн. II	183
<i>Жук Сергій, проф.</i> : З давноминулого. Кн. III	325
<i>Жук Сергій, проф.</i> : Вікторія. Кн. IV	433
<i>Куликовський Дмитро, д-р</i> : У Чистиліві (Спогади про 1919 рік). Кн. VI — 671, VII-VIII — 810.	
<i>Куликовський Дмитро, д-р</i> : Вадовиці (спогади). Кн. IX — 999, X — 1097.	
<i>Луца Іван</i> : Утома (новеля). Кн. VI	690
<i>Луца Іван</i> : До п'ятого коліна (новеля). Кн. VII-VIII	830
<i>Луца Іван</i> : Сім братів (новеля). Кн. VII-VIII	837
— Мертва залізниця (Там де кров в'язнів текла-червоніла). Кн. VII-VIII — 868, IX — 1007, X — 1115. Перекл. з рос. — <i>Д. Шалдій</i> .	
<i>Наумович Софія</i> : Сфінкс (оповідання). Кн. IV — 414, V — 459.	
<i>Північний Петро</i> : Пантера Генрієтти (оповідання). Кн. VII-VIII	848
<i>Рань О.</i> : Напис на обличчі. Кн. XII	1344
<i>Сім'яниів Валентин</i> : «Вперед без страху і сумнівів». Кн. VII-VIII	842
<i>Сім'яниів Валентин</i> : Козачки, Вагринівці, Літин — новелі. Кн. XII	1339
<i>Снов Чарльз</i> : Смерть під вітрилами. (Закінчення). Кн. I — 67, II — 187.	

2. Поезії

<i>Балицький Федір</i>	До весни, Кн. III	324	
	Байрак, Кн. V	541	
<i>Босслав Марко</i>	: 14. X. 1942, Кн. III	244	
	<i>Бора Богдан</i>		
	: Цербери, Кн. II	123	
	: Удав, Кн. II	123	
	: Авангард, Кн. V	483	
	: Накликання, Кн. V	483	
	: До вершин, Кн. IX	915	
	: По той бік, Кн. IX	915	
<i>Верес Микола</i>	: Бози квітнуть, Кн. V	547	
<i>Гайдамака Андрій</i>	: Дист, Кн. VII-VIII	829	
<i>Довжич Андрій</i>	: Я — Коротич... Кн. VI	688	
<i>Кізко Петро</i>	: Чупринка, Кн. III	244	
<i>Легіт Андрій</i>	: Корсунь, Кн. III	312	
	: Пісні Кобзаря, Кн. IV	437	
	: Україні, Кн. IV	437	
	: Над могилою, Кн. V	545	
	: Його закутим привели	545	
	: Ще прийдуть сподівані ранки	545	
	: Молодому поетові, Кн. VI	688	
	<i>Мурович Лариса</i>	: Дуб і Калина, Кн. I	66
		: Як відаєш підземне гасло, Кн. IV	439
		: Підпільні ланки, Кн. IV	439
: Вояк, Кн. V		546	
: Шифр, Кн. V		546	
: Зв'язкова, Кн. VI		686	
: Зимом в бункрі... Кн. VI		687	
: В рейд ішли ми... Кн. VI		687	
: Карпатські гори, Кн. VII-VIII		828	
: Ріка і море		828	
<i>Перс Падрік Г.</i>	: Повстанець (поема, переклав <i>Володимир</i>), Кн. XI	1209	
	<i>Рань О.</i>		
	: Мрійність, Кн. VII-VIII	825	
	: Ворон	826	
	: Таємниця	826	
	: Кінь	827	
	: Листок, Кн. IX	916	
	: Та, розсипає зорі, Кн. X	1096	
<i>Ромен Левко</i>	: Веприк (Із циклу «Канадійські мотиви»), Кн. I ...	65	
	: Карма (Уривок з поеми), Кн. III	268	
	: Лемківщина (Із циклу «Валка на Захід»), Кн. IV	436	
	: Симон Петлюра, Кн. V	484	
	: Погрім'я, Кн. VII-VIII	824	
	: Там і десь, Кн. X	1095	
<i>Савчук Павло</i>	: Сонет, Кн. II	181	
	: Сонет, Кн. V	548	
<i>Соколенко Герась</i>	: На світанку, Кн. IX	971	
	: Волинь	972	
	: Доба	973	
	: Баляда	973	
	: Матері	976	
	: Гимн молодих поетів	976	
	: Цілую молодість свою	977	
	: Дивлось на кучері твої	977	
	: Поділля	978	
	: Небозвід розкрив фіранку	978	
: Капітан корабля (1)	979		

Соколенко Герась:	Капітан корабля (2)	979
	Коліскова пісня	980
	Синь очей	981
	До гір	981
	Згадаєш землю дорогу	982
	Рум'яним шовком	982
	Карпати	982
Тертуг Онисько :	Рахманам. Кн. IV	440
Українка Леся :	Гей блискавице... Кн. II	124
Франко Іван :	Треба твердо нам в бою стояти. Кн. II	124
Шанковський Ігор:	Братам на Рідній Землі. Кн. XI	1155
	На щоглі. Кн. XII	1321
	Знайомство	1321
	Орли	1322
	Розписала золотиста осінь	1322
	Чорні шкірянки	1323
	Меланхолічна ніч	1324
Швець Василь :	Святослав (Кров, історична балада). Кн. I	63

Г. ОГЛЯДИ, КРИТИКА, ВІДГУКИ, СПЕРЕЧАННЯ

Боголюб Петро:	Про деякі неясності... Кн. XII	1352
Гаврилук М.:	Вартісний твір (Петро Шмалій: «Данило Вирва»). Кн. X	1137
Гевак Степан:	З епізодів минулого. Кн. VII-VIII	881
Дмитрів І.:	Цікава книжка — з огріхами і помилками (Д. Дж. Стюарт Смітс: «Поразка комунізму»). Кн. IX — 1022, X — 1130.	
Журба Г. К.:	Триріччя юнацького журналу «Крилаті». Кн. XII	1367
Косик Володимир:	Дарунок ювілятам. Кн. IX	1018
Кравчук Микола, мгр:	З видань у поневоленій Україні (Короткий огляд). Кн. I	101
Кухар Роман, д-р:	Змарнований труд, заведені надії. Кн. XII Ч	1360
Наумович Софія:	Поет-перекладач із потреби, чи з покликання? Кн. I	100
	Мухи і щурі. Кн. IV	465
	Зв'язок між класицизмом і модернізмом у модерній українській поезії (Очима чужинця). Кн. V	592
	В'їзд У. Самчука до... Києва. Кн. XII	1364
Радіон Степан:	«Письменник і епоха». Кн. XI	1264
Савчук Константин, мгр:	Суб'єктивний, пропагандивний твір. Кн. XI	1259
Савчук Павло, проф.:	Наукова бібліографічна розвідка («Шевченкіана в англomовній літературі» д-ра О. Соколишина). Кн. IV	463
Світ І.:	«Ак'ю» — китайська новеля. Кн. VII-VIII	889
С. М., протопресвітер:	Зауваження до 43-го розділу споминів проф. М. Величківського. Кн. VII-VIII	878
Шанковський Лев, проф.:	Книга, яку треба прочитати. Кн. XI	1256
Шаян Володимир, проф.:	Повість про героїв. Кн. XII	1356
З відгуків читачів	на спогади проф. М. Величківського «Сумні часи німецької окупації» — листи П. Ворони і Романа Коцика. Кн. IV	462

*

Д.: З українського життя в діаспорі (Хроніка). Кн. I — 104, II — 230,
III — 354, IV — 467, V — 596, VI — 716, VII-VIII — 893, IX — 1030,
X — 1144, XI — 1267, XII — 1378.

В. Б.: В поневоленій Україні (Нотатки). Кн. XI — 1269, XII — 1380.
— Конвенція Американських приятелів АБН. Кн. IV 470
— Підсумки і плани діяльності Центральної Управи СУМ-у. Кн. IV 470

Г. РІЗНІ

Некрологи

— Володимир Дейчаківський. Кн. I	105
— Василь Павлішак. Кн. IV	469
— Євген Герсон. Кн. IX	1032

Відійшли у вічність: Олександр Наріжний (IV — 469); д-р Юрій Студинський (IV — 469); проф. Лев Чикаленко (V — 600); ген. Петро Дяченко (VI — 717); проф. Володимир Тимошенко (X — 1145); проф. Павло Зайцев (X — 1146); проф. д-р Володимир Залозецький (XI — 1032); д-р Степан Витвицький (XII — 1380).

Звернення і повідомлення

Заява ЛВУ в справі советських висланників. Кн. III	355
Архів полковника Мельника. Кн. III	356
Від Редакції. Кн. VI	718

В калейдоскопі світу

— Сім чудес світу. Кн. I	106
— Міти, легенди і ордени. Кн. II	232
— Країна Моро-Наба. Кн. III	357
— Мальовничі вершини Південної Дакоти. Кн. III	359
— Чи можна нарікати на пошту? Кн. IV	472
— Індіянські племена «Амазонка». Кн. IV	474
— Скарби Києва. Кн. VI	719
О. А.: Дума про Марусю Богуславку. Кн. VII-VIII	898
Є. Ш.: Легенда про Поліське море. Кн. VII-VIII	901
Г. Б.: Казкові печери в Україні. Кн. VII-VIII	902
— Імперія Інків (переклав з еспанської О. Буній). Кн. VII-VIII	905
Л. С.: Загадкові тасмніці. Кн. VII-VIII	909
Ю. К.: Київська твердиня. Кн. X	1147
П. С.: Козаки-підводники. Кн. X	1148
— Алмаз прокляття. Кн. X	1150
Л. С.: Співаючі ліси. Кн. X	1152
А. К.: Вчений у ролі Тарзана. Кн. XI	1274
В. Т.: «Купіть Ейфельову вежу...» Кн. XI	1276
Б. І.: Чудовисько з озера Лох-Несс. Кн. XI	1278
О. Г.: Історичні особи-«двійники». Кн. XII	1383
— Як загинули динозаври? Кн. XII	1385
— Вікно в цікаве. Кн. IX — 935, 953.	

- *Бібліографія*. Друковано: кн. IV — 466, X — 1146 і на внутрішній обкладинці.
- *Присєднали нових передплатників*. Поміщено: Кн. I — 103, II — 239, IV — 477, VI — 718.
- *Пожертви*. Друковано: Кн. I — 120, II — 239, III — 360, IV — 476, V — на внутр. обклад., VI — на внутр. обклад., VII-VIII — 911, XI — на внутр. обкладинці, XII — внутрішня обкладинка.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Канада

Листа ч. 92 (Калгарі). Жертвували: 3 весілля *n-va Золотухи* — 7.50 дол.; А. Кравців — 5 дол.; по 2 дол. — І. Гриновецький, Д. Сирота; по 1 дол. — К. Осип, Д. Золотуха, М. Папінчак, М. Синишин, П. Веремієць, Й. Пандяк, М. Чичко.

Листа ч. 109 (Вінніпер). Жертвували: А. Мазур — 5 дол.; по 1 дол. — І. Войчак, С. Кісіль, М. Головчак, Л. Брунда, М. Варетяк, М. Пасічник, М. Устяновський, П. Гавришко.

Листа ч. 1849 (Норд Саррей). Жертвував: Л. Ковальчук — 2.50 дол.

Аргентина

Листа ч. 723 (Буенос-Айрес). Жертвували: по 200 пезів — В. Заставний, В. Касюк, Ю. Середяк, М. Вишинський, В. Козак, В. Цюпек, О. Галатьо; М. Фітьо — 300 пез.; Г. Романів — 150 пез.; по 100 пез. — Б. Качор, Ф. Максимішин, С. Петришин, А. Созоник, В. Самоверський.

Листа ч. 724 (Гудсон). Жертвували: по 100 пез. — Т. Крайник, Т. Березовський, О. Савчук, П. Василік, І. Карпик, А. Королук, П. Гай, А. Королок, В. Тимкович, Н. Безека, В. Березкий, І. Михалик; В. Підгайний — 80 пез.; А. Ковальчук — 50 пез.

Листа ч. 726 (Беріссо). Жертвували: по 200 пез. — С. Никон, Н. Н.; по 10 пез. — І. Твердий, Яр. Дикий.

Листа ч. 728 (Буенос-Айрес). Жертвували: Степан Лотоцький — 800 пез.; С. Яросевич — 200 пез.

Листа ч. 731 (Лянус). Жертвували: Петро Бревус — 900 пез.; Олекса Качан — 500 пез.; по 300 пез. — Андрій Брус, Яків Ваврисюк; по 200 пез. — Н. Полюга, Д. Татурко, С. Філяс; по 100 пез. — В. Дмитрів, П. Оженівський, Г. Михайлів, Л. Лехів, М. Дмитрів, М. Рацківський, С. Сенів, Штиркало, С. Галанчук, І. Понурко, Є. Пукіцький, Ю. Філяс, С. Ярослав, Ф. Гривчак, В. Каспрук, С. Глова, П. Іваницький, Д. Магал, С. Кривіцький; В. Лукіянчук — 150 пез.; по 50 пез. — П. Трохимчук, В. Агрест.

Листа ч. 733 (Кордоба). Жертвували: П. Головцан — 100 пез.; Дора Монастирська — 100 пез.; Ольга Рябокоровко — 50 пез.

Австралія

Листа ч. 515 (Аубурн). Жертвували: П. Коцан — 1 ф.; С. Марунчак — 10 ш.; М. Гедз — 8 ш.; по 5 ш. — І. М., В. Кричка, В. Грілявчук, І. Стебніцький; О. Ковальський — 4 ш.

Листа ч. 521 (Аубурн). Жертвували: по 1 ф. — В. Івахів, В. К.

Австрія

Листа ч. 658 (Зальцбург). Жертвували: П. Вадзюк — 50 шіл.; по 25 шіл. — М. Вадзюк, І. Вадзюк.

Бельгія

Листа ч. 643 (Тразегне). Жертвували: Т. Трубич — 60 бф.; по 50 бф. — І. Вараннік, В. Думчак; Я. Паньків — 40 бф.

Листа ч. 644 (Тразегне). Жертвував: І. Терезенько — 30 бф.

Індивідуальні пожертви

о. д-р І. Тиллявський (Рим) — 2 ф. 10 ш.; М. Сінейко (Лондон) — 2 ф.; по 1 ф. — І. Керч (Лермінгтон), В. Забожк (Карлай), І. Щерба (Челтенгам); по 10 ш. — Я. Дунець (Ковентрі), М. Луців (Сляв), І. Стадник (Ньюарк), М. Васильків (Волтгам Крос), С. Савків (Брадфорд), І. Черевко (Бері), М. Ючило (Галіфакс), О. Шкорута (Тодморден), О. Кузьо (Галіфакс), І. Ляц (Волвергамптон), І. Харків (Кеттерінг); по 5 ш. — І. Орфенюк, М. Фреів, Т. Зарічний, Т. Андрушко, Т. Парашак.

І. Луговський (Нью-Йорк) — 5 дол.; д-р М. Коропей (Павтукет) — 7 дол.; Д. Хомань (Вінніпер) — 5 дол.; мір Яр. Головач (Канада) — 2 дол.; В. Комалянський (Вінніпер) — 5 дол.; М. Новаківський — 1 дол.
Наталія Ханас (Австрія) — 50 ш.; В. Костик (Німеччина) — 5 нм.

*

С. Кучерак (Лондон) — 4 фунти, пожертва на Дім УВС.

Всім Жертводавцям і Збірцям — щиро дякуємо!